

HELSINGIN YLIOPISTO

Ei yksittäin kuin vakoojat vaan joukossa

George Lakoffin ja Mark Johnsonin teoria
käsitteellisistä metaforista: filosofista arviointia

Jaakko Pitkänen
1.2.2013

Pro gradu -tutkielma
Teoreettinen filosofia
Humanistinen tiedekunta

Sisältö:

1. Johdanto	1
2. Filosofisten metaforanäkemysten historiaa	4
2.1. Antiikki ja Aristoteles	4
2.2. Eräitä myöhempiä kehityskulkuja	7
2.3. 1900-luku	10
2.4. Käännös metaforateoriassa: I.A.Richards ja Max Black	11
3. Analyttisen filosofian metaforateoriat: Davidson, Searle ja Hintikka ja Sandu	18
3.1. Donald Davidson ja metaforisen merkityksen kritiikki	19
3.2. John Searle ja metafora puheaktina	25
3.3. Hintikka ja Sandu metaforasta	32
4. Lakoffin ja Johnsonin teoria käsitteellisestä metaforasta	44
4.1. Käsitteellisen metaforan yleisluonnehdintaa	44
4.1.1. Käsitteellisen metaforan kognitiivinen rooli	46
4.1.2. Polysemia, homonymia ja metaforista vapaa kielenkäyttö	49
4.1.3. Mikä tekee käsitteellisestä metaforasta toden?	50
4.2. Lakoffin ja Johnsonin käsitys käsitteistä	51
4.2.1. Eleanor Roschin prototyyppiteoria	53
4.2.2. Mark Johnsonin teoria kuvaskeemoista	56
5. Empiirinen arviointi, luovuus ja kontekstuaalisuus: käsitteellisen metaforan arviointia ja soveltamista	64
5.1. Empiiristen väitteiden arviointia	64
5.2. Käsitteellisen metaforan luova käyttäminen: arviointia ja soveltamista	71
5.3. Käsitteellinen metafora: kaksi kysymystä kontekstista	77
6. Lopuksi	82
Lähteet:	84

"When sorrows come, they come not in single spies, but in battalions"¹

"since feeling is first
who pays any attention
to the syntax of things
will never wholly kiss you"²

"Sanat suussani sulavat,
Puhe'et putoelevat
Kielelleni kerkiävät
Hampahilleni hajoovat."³

1. Johdanto

Mark Johnson ja George Lakoff esittivät vuonna 1980 ilmestyneessä teoksessaan *Metaphors We Live By* teorian käsitteellisistä metaforista (*conceptual metaphors*) (Lakoff ja Johnson 2003). Heidän mukaansa metaforia ei tule analysoida yksittäisinä lauseina, vaan yksittäisten metaforien teho ja toiminta perustuu niiden taustalla vaikuttaviin laajempiin kognitiivisiin rakenteisiin. Teoria käsitteellisestä metaforasta on yritys analysoida näitä laajempia rakenteita. Käsitteellistä metaforaa ei pidä Lakoffin ja Johnsonin mukaan myöskään käsitellä pelkästään koristeellisena tai runollisena kielenkäyttönä, vaan käsitteelliset metaforat ovat alati läsnä myös arkisessa kielenkäytössämme.

Tämän pro gradu -tutkielman tarkoituksena on esitellä ja arvioida Lakoffin ja Johnsonin teoriaa sekä vertailla sitä muihin metaforaa koskeviin näkemyksiin. Aiheeni on mitä parhaimmin aikein systemaattisesti rajattu koskemaan tiettyä näkemystä, sen haasteita ja siihen liittyviä kysymyksiä. Rajauksen haasteet ovat kenties filosofian opinnäytetyölle tyypillisiä: filosofialle on tyypillistä kysyä perusteita loppuun saakka, ja hyvinkin rajattu kysymys saattaa herättää lähes loputtoman sarjan kysymyksiä. Näiltä haasteilta en ole itsekään välttynyt tätä työtä tehdessäni. Lakoff ja Johnson esittävät rohkean näkemyksen metaforista ja sen myötä aukeavat lähes loputtomat kysymykset kielen, inhimillisen tiedon ja luovuuden luonteesta. Tähän voisin todeta, kuten Jaakko Hintikan huhutaan usein vastanneen opiskelijoiden kysymyksiin Helsingin yliopistolla luennoidessaan: "En tiedä osaanko vastata *juuri näihin kysymyksiin*, mutta kenties seuraavasta voisi olla jotakin hyötyä".

¹ William Shakespearen *Hamlet*; viides kohtaus, neljäs näytös.

² e.e.cummings, *Selected poems 1923–1958*, sivu 23. London: Faber and Faber.

³ Kalevala, ensimmäinen runo. Koonnut Elias Lönnrot.

Kuten filosofian opiskelussa ja tekemisessä usein, kohteeni valikoitumiseen ovat vaikuttaneet laajemmat, vaikeasti rajattavat, itseäni askarruttaneet kysymykset. Itse opinnäytetyössä nämä kysymykset jäivät ikään kuin piilotettuun marginaaliin. Työni taustalla vaikuttava ajatuksen siemen heräsi eräällä kielifilosofian luennolla, jossa lehtori hieman puolihuolimattomasti kritisoi eräiden filosofien suosimaa tapaa tarkastella sanan nykyistä käyttöä etymologian keinoin. Kritiikin ydin oli terävä: eihän yksittäinen sana voi kantaa mukanaan sen historiaa, tämä historia ei sisälly itse sanaan eikä täten voi vaikuttaa omaan tapamme käyttää sitä. Itse en kuitenkaan sellaisenaan voinut niellä tätä kritiikkiä, vaan se jäi vaivaamaan minua. Ajattelin, että eihän esimerkiksi Martin Heideggerin tapaan soveltaa sanojen etymologiaa filosofisessa tarkastelussa tarvitse olettaa, että sanojen menneet merkitykset kätkeytyvät yksittäisiin sanoihin. Kenties nämä historialliset käytöt ovat pikemminkin sanojen kokonaisissa joukoissa, historiallisesti periytyvissä suuremmissa kielen ja käytäntöjen muodostelmissa. Ajatukseni kypsyi seuraavaksi kysymykseksi: missä määrin ja millä tavoin kieli, kokonaisuudessaan, jäsentää ajatteluamme? Myöhemmin törmäsin Lakoffin ja Johnsonin teoriaan käsitteellisistä metaforista. Se näytti tarjoavan mahdollisen, melko kattavasti perustellun vastauksen sellaiseksi mekanismiksi, jossa kielellä voisi olla ajattelumme suhteen aktiivinen rooli. Kysymys ajattelun ja kielen suhteesta on kuitenkin aivan liian laaja käsiteltäväksi yhdessä opinnäytetyössä. Se jääköön tämän työn piilotettuun marginaaliin.

Työni tarkoituksena on, kuten totesin, esitellä, ja arvioida Lakoffin ja Johnsonin teoriaa sekä vertailla sitä vaihtoehtoisin näkemyksiin. Työ jakautuu johdannon ja loppupäätelmien ohella neljään varsinaiseen sisältöluokkaan.

Ensimmäisessä luvussa tarkastelen filosofisten metaforateorioiden historiaa. Metaforaa pidettiin filosofiassa pitkään eräänlaisena marginaali-ilmionä, joka kuului pikemminkin, sofistisenakin pidetyn, retoriikan alaan. Selitän ensimmäisessä luvussa hieman tämän marginalisoinnin historiaa. Esittelen ensimmäisessä luvussa myös Aristoteleen vaikutusvaltaisen käsityksen metaforasta, jolla on vahva sija monissa nykyisissäkin metaforakäsityksissä. Päätän ensimmäisen luvun esittelemällä I.A. Richardsin ja Max Blackin näkemyksiä metaforasta. Heidän näkemykset toivat metaforan uudestaan analyyttisenkin filosofian mielenkiinnon kohteeksi, ja ovat omalta osaltaan raivanneet tietä myös Lakoffin ja Johnsonin näkemyksille metaforasta.

Toisessa luvussa esittelen Donald Davidsonin, John Searlen sekä Jaakko Hintikan ja Gabriel Sandun metaforaa käsittelevät artikkelit. Davidson ja Searle ovat eräänlaisia analyyttisen

filosofian klassikkoartikkeleita metaforasta: molempiin sisältyy heidän kielellisille lähestymistavoilleen leimallinen näkemyksenä metaforasta. Hintikan ja Sandun artikkeli on kunnianhimoinen yritys selittää metafora mahdollisten maailmojen semantiikan tarjoaman loogis-semanttisen koneiston avulla. Tässä luvussa esitetyt näkemykset muodostavat vahvan vertailukohdan ja haasteen Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan teorialle.

Kolmannessa luvussa siirryn Lakoffin ja Johnsonin teoriaan käsitteellisistä metaforista. Lakoffin ja Johnsonin teoria on monellakin tapaa revisionistinen: he ammentavat paljon filosofian naturalistisesta ja kognitiivisesta käänteestä. Esittelenkin tässä luvussa käsitteellisen metaforan teorian ohella niitä perusteita, joille Lakoff ja Johnson teoriansa rakentavat. Näihin perusteisiin lukeutuu George Lakoffin esittämä käsiteteorioiden kritiikki sekä Mark Johnsonin ajatus kuvaskeemoista (*image schemata*) naturalistisena selityksenä kielellemme ja ajattelumme rakenteille.

Aloitan neljännen luvun esittelemällä ja arvioimalla Lakoffin ja Johnsonin teoriansa pohjaksi esittämää empiiristä todistusaineistoa. Siirryn sitten käsittelemään kysymystä metaforien luovasta käytöstä runoudessa ja tieteessä. Arvioin Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan kykyä selittää tätä luovuutta sekä vertailen sitä vaihtoehtoihin näkemyksiin. Neljännen luvun lopussa pohdin käsitteellisen metaforan suhdetta kielelliseen ja kulttuuriseen kontekstualismiin.

G.W.F Hegel toteaa *Hengen fenomenologian* kuuluisassa esipuheessa, että filosofiassa "todelliset asiat [die Sache selbst] eivät tyhjene esittelemällä niiden päämääriä, vaan toteuttamalla ne. Myöskään lopputulos ei muodosta varsinaista kokonaisuutta, vaan pikemminkin sen muodostaa lopputulos yhdessä sen prosessin kanssa jolla tähän lopputulokseen päädyttiin" (Hegel 1977, 2; *käännös omani*). Menkäämme siis asiaan.

2. Filosofisten metaforanäkemyksen historiaa

Metaforaa pidettiin pitkään filosofian kannalta epäolennaisena asiana, sellaisena retorisena tai tyyllillisenä seikkana joka on filosofialle ylimääräistä, joskus suorastaan vahingollista. Tästä historiasta kumpuaa yhäkin kummitteleva taipumus määritellä metafora ”vertaukseksi, josta voi olla retorista, pedagogista tai tyylinkäytöllistä hyötyä, mutta joka voidaan kääntää kirjaimelliseksi parafrasiksi menettämättä sen kognitiivista sisältöä” (Johnson 1981, 3–4; käännös omani). Filosofian historiassa tietyt näkemykset metaforan luonteesta olivat pitkään hallitsevassa asemassa. Tässä luvussa esittelen niistä keskeisimmät sekä ne hahmot, jotka tämän hegemonian mursivat.

2.1. Antiikki ja Aristoteles

Metaforan stigmaattinen luonne filosofian silmissä saattaa olla perua jo Platonilta. Platon puhuu *Valtiossaan* filosofian ja runouden välisestä vanhasta taistelusta. Nihkeä suhtautuminen runoilijoihin (runous merkitsi Platonille väljästi ottaen luovaa jäljittelyä) perustui ennen kaikkea Platonin ideaoppiin, jonka mukaan aistein havaittava maailma on puhtaampien ideoiden vajavaista jäljitelmää. Täten runoilijat, jäljitelmien jäljittelijöinä, ovat kolminkertaisesti etääntyneet totuudesta (Platon 1999, 597e). Platonille filosofin tehtävä oli nimenomaan päinvastainen: päästä mahdollisimman lähelle ideoiden totuutta, eroon jäljitelmistä. Platon pitää runoutta *Valtiossa* myös turmelevana. Se päästää ihmisen intohimot valtaan sivuuttaen hyveeseen pyrkivän järjellisen ohjauksen. (Johnson 1981, 4–5.) Runouden tuomitseminen ei tietenkään sinällään tarkoita metaforisen tai tyyllillisen kielenkäytön tuomitsemista. Olihan Platon itsekin metaforien ja sanankäytön mestari. Platon kuitenkin varoittaa runoilijoiden kielenkäytöstä, koska he voivat tyylikkäillä ilmaisuillaan johtaa tietämättömän harhaan. (Johnson 1981, 5.)

Ensimmäisen määritelmän ja tarkastelun metaforasta teki kuitenkin Aristoteles, joka käsittelee metaforaa *Runousopissaan* ja *Retoriikassaan*. Aristoteles määrittelee: ”Metafora on sanan siirtämistä toiseen yhteyteen, joko yleiskäsitteestä yksittäiseksi, yksittäisestä yleiskäsitteeksi, yksittäisestä toiseksi yksittäiseksi tai vastaavuuden (analogian) perusteella.” (Aristoteles 2012, 1457b5–15.)

Eräs Aristoteleen esimerkki on ilmaisu ”laivani seisoo tässä”. Aristoteleen mukaan ”ankkurissa oleminen on eräänlaista seisomista”, joten yläkäsite seisominen on tuotu tässä alakäsitteen tilalle. (Aristoteles 1997, 1457b5–15.) Tässä on hyvä huomata, että

vaikka Aristoteles, ja vielä selvemmin myöhemmät retoriikan klassikot, lähestyi metaforaa laajasti tyylikeinoina, ulottuu Aristoteleen metaforisen kielenkäytön määritelmä edeltävän esimerkin kaltaisiin arkisiin ilmaisiin.

David Hills (2011) toteaa Stanfordin ensyklopediassa, juuri analogisen metaforan nousevan Aristoteleen metaforien tarkasteluissa keskiöön. Itse asiassa metaforan määritelmää seuraavia lyhyitä esimerkkejä lukuun ottamatta kaikki Aristoteleen metaforaa koskevat tarkastelut kohdistuvat analogiaan perustuvaan metaforaan. Myöhemmät retoriikan klassikot, esimerkiksi Quintilianus ja Cicero, määrittelevät metaforan juurikin analogiaksi, ja pitävät sitä eräänä kielikuvan muotona. (Hills 2011.)

Analogisessa metaforassa vaihdetaan sanoja saman suhteen perusteella. Eli A:n ja B:n välisen suhteen ollessa sama kuin C:n ja D:n välisen suhteen, voi käyttää D:tä B:n sijasta ja toisinpäin. ”Esimerkiksi viinimalja on Dionysykselle samaa kuin kilpi Arekselle. Niinpä runoilija voi kutsua viinimaljaa Dionysoksen kilveksi ja kilpeä Areksen viinimaljaksi.” (Aristoteles 1997, 1457b15–25.)

Hintikka ja Sandu (1994, 183) kuitenkin huomauttavat varsin osuvasti, ettei Aristoteleen määritelmä tarkkaan ottaen kuvaa metaforia. Esimerkiksi kahta miestä kutsutaan isäksi, koska heidän ja heidän poikiensa välillä vallitsee sama suhde. Ilmaisuihin ei ole kuitenkaan metaforinen. Sen sijaan olisi parempi sanoa, että Aristoteleen antamassa esimerkissä kuvatut kaksi suhdetta ovat samankaltaisia. Aristoteleen metaforia koskevien käsitysten onkin usein tulkittu palautuvan viime kädessä eräänlaisiksi vertauksiksi.

Aristoteleen antamat määritelmät metaforalle dominoivat myöhempää keskustelua ja ovat Mark Johnsonin mukaan se piste, josta metaforan ”tuskallinen taival alkaa”. (Johnson 1981, 5.) Useat filosofian historiassa myöhemmin esitetyt näkemykset metaforan luonteesta ovatkin Aristoteleelta lähtöisin. Johnson erittelee kolme tällaista seikkaa:

Ensimmäiseksi, Aristoteles paikantaa metaforan *sanojen* tasolle: ”Metafora on sanan siirtämistä toiseen yhteyteen.” (Aristoteles 2012, 1457b5–15.) Tämä näkökulma leimaa metaforien tarkastelua aina 1900-luvulle saakka. Vasta silloin semantiikan perusyksikköä aletaan pitää yksittäistä sanaa suurempana.

Toiseksi, metafora ymmärretään poikkeukseksi sanan tavanomaisesta käytöstä. Aristoteles toteaaakin *Runousopissaan*: ”Epätavallisilla ilmaisuilla tarkoitan harvinaisia sanoja, metaforia, pidennettyjä ilmaisuja ja mitä tahansa mikä poikkeaa yleisestä kielenkäytöstä.” (Aristoteles 2012, 1458a20–30.)

Kolmanneksi, Aristoteles olettaa metaforisen vertauksen perustuvan samankaltaisuuteen. Aristoteles toteaa *Runousopissaan*: "Tärkein kielenkäyttöön liittyvistä keinoista on kuitenkin metaforan hallinta. Se on ainoa, mitä ei voi oppia muilta ja se kertoo runoilijan lahjakkuudesta (*eufyia*). Hyvien metaforien keksiminen on nimittäin kaltaisuuksien (*to homoion*) havaitsemista." (Aristoteles 2012, 1459a 1–10.) Vaikka tässä lainauksessa Aristoteles ylistääkin metaforan taitamista, tuo hän metaforan määritelmään ylimääräisen annoksen mystisyyttä. Hän ei nimittäin määrittele sen kummemmin mihin tuo metaforien pohjalla toimiva samankaltaisuus taikka tuon samankaltaisuuden havaitseminen perustuu.

Tulkintaa, jonka mukaan Aristoteles piti metaforia vertauksina, tukee myös seuraava Aristoteleen *Retoriikassa* esitetty huomio: "[K]un runoilija sanoo Akhilleuksesta 'hän ryntäsi kuin leijona', on kyseessä vertaus. Sen sijaan 'hän, leijona, ryntäsi' on metafora. [...] Koska molemmat [...] ovat rohkeita, runoilija nimitti metaforan avulla Akhilleusta leijonaksi. [...] Vertauksia käytetään samalla tavalla kuin metaforia; metaforiahan ne ovatkin ja eroavat niistä vain äsken sanotulla tavalla." (Aristoteles 1997, 1406b20–30.) Esitettyssä lainauksessa Aristoteles pitää vertausta metaforana johon on lisätty 'kuin' -sana. On kuitenkin hyvä huomata, että Aristoteleelle vertaus oli metaforan alalaji eikä toisinpäin, kuten vaikkapa Quintilianukselle. Quintilianuksen mukaan 'metafora on lyhyempi vertaus'. (Heinonen, 2012, 427.)

Käsitys, metaforan ja vertauksen läheisyydestä, jatkoi suosiotaan pitkään Aristoteleen jälkeinkin. Aristoteleelta löytyy kuitenkin muutama huomautus, jotka jäivät historian saatossa hieman vähemmälle huomiolle. Näistä voisi päätellä Aristoteleen käsityksen olleen hieman edellä mainittua monimutkaisempi.

Runousopissaan Aristoteles toteaa onnistuneen metaforan olevan kuin ratkaistavissa oleva arvoitus. (Aristoteles 2012, 1458a 25–30.) Aivan kuten arvoituksen ratkaiseminen, tuottaa metaforan ratkaiseminen mielihyvää. (Aristoteles 1997, 1405b.) Tässä näkemyksessä metafora on siis eräänlainen kiertoilmaus, ja sen ratkaiseminen on ilmauksen varsinaisen merkityksen tai viittauskohteen löytämistä. Myöhemmin esimerkiksi Paul Ricoeur on kiinnittänyt huomiota tähän ajatukseen nähden metaforisen kielenkäytön asiana, joka eräällä tavalla avaa tilaa reflektiolle ja tulkitsemiselle (Ricoeur 1974, 16–18).

Mielenkiintoinen on myös Aristoteleen lyhyt huomautus siitä, että analogista metaforaa voidaan käyttää silloinkin kun kaikilla sen neljällä jäsenellä ei ole nimeä. Aristoteleen esimerkki on "aurinko kylvi jumalallista valoaan". (Aristoteles 2012, 1457b20–30.) Kreikassa

ei Aristoteleen mukaan ollut sanaa, jonka suhde päivänvaloon olisi sama kuin kylvämisen suhde siemeneen. (Heinonen 2012, 426.) Täten analogisen metaforan avulla tälle nimettömälle suhteelle saadaan nimi. Tämä Aristoteleen huomautus on erityisen kiinnostavaa sen vuoksi, että se mahdollistaa jonkinlaisen kognitiivisen roolin metaforalle.

Samankaltainen kognitiivinen ja pedagoginen rooli annetaan metaforalle myös tässä Aristoteleen *Retoriikasta* löytyvässä sitaatissa: "Oudot sanat eivät sano meille mitään, tavalliset sanat ilmaisevat meille parhaiten sellaista minkä jo tiedämme; uusia asioita oppii parhaiten ymmärtämään metaforan avulla. Kun runoilija kutsuu vanhuutta "sänkipelloksi", luo hän ymmärrystä ja tietoa yhteisten piirteiden avulla; kummatkin ovat asioita, jotka ovat menettäneet nuoruudenkukkeutensa." (Aristoteles 1997, 1410b10–15.)

Edelliset lainaukset ovat kiinnostavia ja antavat metaforalle paljon suuremman roolin kuin pelkästään tyyllillisen. Valitettavasti siirryttäessä Kreikan antiikista kohti Rooman antiikkia ja keskiaikaa, alettiin metaforaa pitää entistä vahvemmin pelkästään retoriikkaan kuuluvana tyylikeinona. (Johnson 1981, 8.)

Metaforaa käsittelevät Rooman antiikissa lähinnä reetorit, tukeutuen Aristoteleen käsityksiin. Cicero toteaa metaforan olevan lyhennetty vertaus, jonka tuottama mielihyvä perustuu samankaltaisuuden havaitsemiselle (Johnson 1981, 8). Aristoteleen tavoin, roomalaiset reetorit paikansivat metaforan toiminnan sanojen tasolle. (Hills 2011.)

2.2. Eräitä myöhempiä kehityskulkuja

Uudella ajalla metaforaan kohdistuu uudenlaisia epäilyksiä. Empiristit pitivät metaforaa usein tieteelliselle ajattelulle vahingollisena. (Johnson 1981, 11.) Thomas Hobbesin kielikäsitteiden mukaan liitämme puheessamme sanoja yhteen ajatteluamme tallentaaksemme. Kielenkäytön keskipisteeksi tulee näin ajatuksiemme ja tiedon jakaminen. (Johnson 1981, 11.) Metaforien käyttäminen on Hobbesin mukaan sanojen käyttämistä niiden alkuperäisen tarkoituksen vastaisesti, toisia harhauttaen. (*Leviathan*, osa 1., luku 4.) Metaforat ovat Hobbesille "merkityksettömiä (senseless) ja monitulkintaisia sanoja". Hobbes vertaa metaforia kulkijaa harhaan johtaviin suokaasuihin (ignis fatuus). Metaforien käyttäminen järjelliseen on Hobbesin mukaan "vaeltelua lukuisten absurdiiteettien keskellä." (Hobbes 1983)

Hobbesin käsityksessä heijastuu Aristoteleelta peräisin oleva määritelmä, jossa metafora on nimenomaan sanojen tasolle sijoittuvaa muuntelua. Juuri tämä alkuperäisten viittauskohteiden hylkääminen on Hobbesin mukaan vaarallista. (Johnson 1981, 11–12.)

Hobbes varoittaa myös tavanomaiseen puheeseen (common speech) sisältyvistä harhoista. Tavanomaisessa puheessa voidaan esimerkiksi sanoa "tie vie" tai "sananolasku kertoo", vaikka "tiet eivät kykene viemään tai sananolaskut kertomaan". (Hobbes 1834.)

Hobbesin käsityksissä on tapahtunut tässä eräs kiinnostava muutos, nimittäin hän näkee ja sijoittaa metaforia myös arkisen kielenkäytön tasolle. Toisin kuin antiikin ja keskiajan perinteessä, Hobbesilla metaforat eivät siis ole pelkästään tyyliin pyrkiviä epätavanomaisen kielenkäytön tapoja. Vaarallisia ja välteltäviä ne ovat Hobbesille silti, sillä ne vievät pois totuudesta.

Uudella ajalla empiristien keskuudessa yleistyi myös käsitys siitä, että retoriikan vertauskuvallinen kielenkäyttö, jonka alaan metaforan katsottiin kuuluvan, oli vahingollista. John Locke toteaa retoriikan hyveistä vain järjestyksen ja selkeyden olevan hyviä, jotta voisimme puhua asioista kuten ne ovat (things as they are). (Locke, 1959, 34.) Vertauskuvalliset sanojen käytöt johtavat vain väärin ideoihin, vievät intohimoja harhaan ja siten harhauttavat arvostelukyvyn. (Locke, *ibid.*) Tämän käsityksen myötä metaforan käsitteleminen suurilta osin katosi filosofiasta.

Romantiikkaan siirryttäessä nousee kuvittelukyky ja kuvaannollinen kieli arvoonsa. Jean-Jacques Rousseau (1766) näkemyksissä vertauskuvallisen kielen asema on aivan päinvastainen kuin Aristoteleella. Rousseau toteaa *Esseessä kielen alkuperästä* runouden ja vertauskuvien olleen ihmisen ensimmäisen kielenkäytön normeja. Kielenkäytön motiivina ei ole totuus, vaan intohimo (*passion*). Ihminen alkaa kutsua asioita varsinaisella nimellään vasta kun niiden oikea muoto on selvinnyt. (Johnson 1981, 15.)

Arvostelukyvyn kritiikissään Kant sivuaa metaforaa käsitellessään kuvittelukyvyn luovaa roolia sekä esteettisiä ideoita. Kant pitää neroutta (*das Genie*) kykynä luoda esteettisiä ideoita ilman aikaisempia sääntöjä tai käsitteitä. Esteettinen idea on Kantille "kuvittelun edustus" (*Vorstellung*), joka aiheuttaa paljon ajattelua, ilman että mikään tietty ajatus, eli käsite, olisi riittävä sitä vastaamaan. (Kant 1987, §49, 181–188.) Kantin mukaan esteettinen idea tuottaa kuvittelukyvyn ja ymmärryksen välisen leikin (ajatus tästä leikistä on olennainen Kantin estetiikalle ja käsitykselle kauneuden luonteesta), jonka ansiosta sitä pidetään kohdettaan vastaavana, vaikka tätä vastaavuutta ei voi käsitteellisesti todistaa. (Kant 1987, §35, 150–152.) Kantin esimerkkinä toimii Frederik Suuren runo, jossa kauniin kesän loppua verrataan pitkän ja hedelmällisen elämän loppuun. (Johnson 1981, 14.) Kant ei siis eksplisiittisesti käsittele metaforaa, mutta metaforien voidaan ajatella lankeavan hänen esteettisten ideoidensa alaan.

Tällä tavalla tulkittuna Kant onnistuu osoittamaan metaforille aivan uudenlaisen ja filosofisesti merkittävän roolin.

Friedrich Nietzsche on kuitenkin se hahmo joka vie metaforan ensisijaisuuden äärimmäiseen pisteeseensä. Kirjoituksessaan "Totuudesta ja valheesta moraalien ulkopuolisessa mielessä" Nietzsche kirjoittaa:

"Mikä siis on totuus? Metaforien, metonymioiden, antropomorfismien liikkuva sotajoukko, lyhyesti sanottuna joukko inhimillisiä suhteita, jotka on poeettisesti ja retorisesti vahvistettuina siirretty ja koristettu ja jotka pitkä käytön jälkeen vaikuttavat kansasta kiinteiltä, kanonisilta ja sitovilta: totuudet ovat illuusioita, joiden on unohdettu olevan sellaisia, metaforia, jotka ovat käyneet kuluneiksi ja aistillisesti voimattomiksi[.]" (Nietzsche 2004, 84.)

Totuus itsessään on Nietzsche vakiintunutta metaforaa. Nietzscheä on kenties ensimmäisenä löydettävissä myös käsitys, jonka mukaan metaforassa ei ole kyse pelkästään kielellisestä asiasta. Hermoärsyksen muuntaminen havainnoksi on ensimmäinen metafora, tämän havainnon muuntaminen ääneksi toinen. (Nietzsche 2004, 82.) Eli Nietzsche metafora on "sfäärien" ylittämistä, yhden asian kuvaamista toisella. Humelaisessa kausaliteetin kritiikin hengessä Nietzsche toteaa, ettei havainnon ja sen tuottaman äänen välillä ole mitään välttämätöntä yhteyttä. (Nietzsche 2004, 82.)

Nietzschen näkemys metaforasta on totaalinen: metaforan ulkopuolelle jää vain "olio sinänsä", mutta siitä emme tiedä sen enempää. (Nietzsche 2004, 82.) Viime kädessä Nietzsche itselleenkin jää ainoastaan mahdollisuus puhua metaforasta toisin metaforin: koska kieli ei tavoita varmuutta, on turha pyrkiä pysyviin määritelmiin.

Nietzschen näkemyksessä korostuu vahvasti hänen kokemuksen ainutkertaisuutta korostava metafysiikkansa. Asiaa voisi pukea analyttiseen kaapuun kenties sitä kautta, että kaikki propositioväitteet ovat välttämättä metaforisia sillä ne väittävät eri asioiden olevan samoja: eli kuten Nietzsche esimerkissään: havainto ei ole hermoärsyke, eikä ääni ole havainto.

Johnson toteaa, ettei Nietzsche radikaaleihin käsityksiin oikeastaan tartuttu "vakavan filosofian" parissa. (Johnson 1981, 16.) Historiallisen tarkkuuden nimissä on kuitenkin hyvä huomata, että 1900-luvulla Nietzsche otettiin varsin vakavasti varsinkin niin kutsutussa mannermaisen filosofian perinteessä. Nietzsche nosti etenkin keskiöön Martin Heidegger, jonka Nietzsche-luennot julkaistiin myöhemmin kirjana. Myöhemmin Nietzsche nousi arvoonsa ranskalaisessa filosofiassa. Gilles Deleuze, Pierre Klossowski, ja Michel Foucault kirjoittivat kukin kirjan Nietzschestä, tietynlaista Nietzscheäisyyttä voidaan pitää niin kutsutun *jälkistrukturalismin* leimallisimpana piirteenä. (ks. esim. Woodward, 2011.)

Koska, kuten myöhemmin tulee selviämään, Johnson on erityisen kriittinen loogisen positivismin kieli- ja metaforakäsityksiä kohtaan, on myös hyvä huomata, että Rudolf Carnap viittaa Nietzscheen myönteisessä hengessä kirjoituksensa "Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache" lopussa (Carnap 1959, 80.) Tosin Carnapille, ilmeisesti toisin kuin Nietzsche, tämän kielenkäytön ulkopuolelta on löydettävissä hieman Hobbesin tapaan eksakti ja harhaanjohtamaton tapa käyttää kieltä. Johnson on kuitenkin siinä mielessä oikeassa, että kaikki nämä kehityskulut tapahtuivat vasta 1900-luvulla, jolloin metafora nousi muutenkin uudestaan filosofian keskiöön.

2.3. 1900-luku

Empiristien tapaan myös loogiset empiristit suhtautuivat metaforaan asiana joka on tieteelliselle kielelle tarpeetonta. Tämä on seikka, joka Johnsonin mukaan vaivasi metaforan käsittelyä anglo-amerikkalaisessa filosofiassa 1900-luvun alussa. Johnson näkee jaottelun kielen epäkirjaimelliseen ja kirjaimelliseen käyttöön periytyvän loogisille empiristeille ja positivistille jaotteluissa kielen *kognitiivisiin* ja *emotiivisiin* käyttöihin sekä uskomuksessa, jonka mukaan tieteellinen tieto voidaan palauttaa kirjaimellisiin ja *verifioitaviin* lauseisiin. (Johnson 1981, 16–17.)

Johnson (1981, 16–17) jäljittää emotiivisen ja kognitiivisen välisen jaottelun C. K. Ogdenin ja I. A. Richardsin kirjaan *The Meaning of Meaning* (1923). Kirjassa todetaan sanojen symbolisen käytön muodostavan väittämiä (*statement*), kun taas tunteellinen tai emotiivinen käyttö on yksinkertaisempi asia (*a more simple matter*): se on sanojen käyttöä tunteiden tai asenteiden aiheuttamiseksi tai ilmaisemiseksi. "Eiffeltornin korkeus on 900 jalkaa" on väite, sillä on selkeä viittauskohde, sillä on totuusarvo ja se on teoreettisesti verifioitavissa. Sen sijaan lauseet "Hurraa!" tai "Ihminen on mato" eivät ole väitteitä, eivät edes epätosia sellaisia, vaan käytämme sanoja aiheuttaaksemme tiettyjä asenteita. (Ogden ja Richards 1946, 149.)

Metaforan kannalta on tärkeää huomata, että Ogdenin ja Richardsin käsityksessä metafora tulee ahdetuksi "yksinkertaisemman" emotiivisen kielenkäytön karsinaan. (Johnson, 17.) Aivan kuten aikaisemmin empiristien kohdalla, metaforan käyttö filosofiassa on lähinnä epätarkkaa ja haitallista. Loogiseen empirismiin kuului myös ajatus tieteen ideaalikielestä, jonka totuusarvo voidaan *verifioida* eli vahvistaa havainnoin. Filosofin tehtäväksi tulee väitteiden tai kielen kääntäminen tähän selkeään ja helposti kumottavaan tai vahvistettavaan muotoon. Johnson toteaa, että tällaisissa käsityksissä metafora joko suljetaan pois täysin

emotiivisena, tai sitten se nähdään asiana joka on palautettavissa parafraasein kirjaimelliseen muotoon. (Johnson 1981, 17.)

Varsinainen muutos anglo-amerikkalaisen filosofian metaforaan kohdistamaan huomioon tapahtui Johnsonin mukaan vasta Max Blackin vuonna 1955 ilmestyneen esseen ”Metaphor” myötä. Black tukeutuu esseessään suuresti I. A. Richardsin kirjassa *The Philosophy of Rhetoric* esittämiin metaforan luonnetta koskeviin huomautuksiin. Richardsin huomautukset asettuvat voimakkaasti perinteisen retoriikan metaforakäsityksiä vastaan ja ovat selkeästi vaikuttaneet Mark Johnsonin ja George Lakoffin käsitteellisen metaforan teoriaan. Tästä syystä käsittelen tässä hieman tarkemmin Richardsin ja Blackin näkemyksiä.

2.4. Käännösmetaforateoriassa: I. A. Richards ja Max Black

I. A. Richards käsittelee metaforaa vuonna 1936 ilmestyneen kirjansa *The Philosophy of Rhetoric* viidennessä luvussa. I. A. Richards aloittaa kritisoimalla Aristoteleen käsityksiä metaforasta. Kenties juuri tällaisella paluulla vallinneiden metaforakäsitysten juurille, hän pystyy esittämään perustavasti aikaisemmista näkemyksistä eroavan käsityksen metaforasta.

Richards tarttuu Aristoteleen hieman mystiseen huomautukseen siitä, että metafora on kielenkäyttöön liittyvä keino jota ei voi oppia muilta. Metafora on Aristoteleen mukaan myös sellaista kaltaisuuksien havaitsemista, joka kertoo erityisestä lahjakkuudesta. (Aristoteles, 2012, 1459a 1–10.) Richards toteaa, että metaforan käyttöä voi oppia siinä missä muitakin kielenkäytön tapoja, ja kaltaisuuksien havaitseminen, ainakin jossain määrin, lienee myös yleisinhimillinen kyky. (Richards 1936, 48–49.) Richardsin mukaan nämä Aristoteleen väitteet ovat johtaneet äärimmäisen ongelmalliseen näkemykseen, joka äskeisessä historiakatsauksessakin on tullut selväksi: näkemykseen metaforasta jonkinlaisena yleisestä kielenkäytöstä poikkeavana asiana. Tämän sijaan Richards väittää, että metaforat ovat kielessä alati läsnä ja osallisena kaikessa vapaassa kielenkäytössä (*the omnipresent principle of all its free action*). (Richards 1936, 49.)

Richards pyytää väitteensä tueksi lukijaa yksinkertaisesti tarkastelemaan käyttämäänsä kieltä: ”That metaphor is the omnipresent principle of language can be shown by mere observation. We cannot get through three sentences of ordinary, fluid discourse without it, as you will be noticing through this lecture.” (Richards 1936, 50.) Koska Richardsin luento käsittelee retoriikkaa ja runoutta, hän lainaa väitteensä tueksi myös Shelleyä, jonka mukaan kielen koko elinvoima on riippuvainen metaforasta. Ennen kaikkea tämä näkemys

metaforasta asiana joka vallitsee arkikielessä, on käänteentekevä suhteessa aiempiin näkemyksiin. On tietenkin hyvä huomata, että pelkät anekdootit tai vetoamiset erilaisiin havaintoihin eivät ratkaise kysymystä metaforan vallitsevuudesta kielessä, tai riitä filosofiseksi argumenteiksi suuntaan tai toiseen. Richards kuitenkin avasi keskustelun kyseenalaistamalla Aristoteleelta lähtöisin olevan oletuksen, jonka tueksi esitetyt väitteet olivat vähintäänkin yhtä olemattomia.

Jotta voidaan arvioida metaforan vallitsevuutta kielessä, tarvitaan tietenkin selkeä määritelmä, jolla asiaa voidaan arvioida. Aristoteleen määritelmät eivät tässä tilanteessa auta, sillä ne johtavat tässä suhteessa kehäpäätelmään: Aristoteleshan määrittelee metaforan vuorollaan epätavanomaiseksi kielenkäytöksi tai sanan siirtämiseksi toiseen yhteyteen (joka vain herättää kysymyksen siitä, mikä on "alkuperäinen" yhteys ja mihin se mahdollisesti perustuu). (Aristoteles 2012, 1458a20–30.) Johnson esittääkin erittäin tiiviin määritelmän metaforalle: "When we use metaphor we have two thoughts of different things active together and supported by a single word, or phrase, whose meaning is a resultant of their interaction." (Richards 1936, 51.)

Toisin sanoen metaforassa kaksi "erillisiä asioita" koskevaa "ajatusta" on vuorovaikutuksessa keskenään, ja niitä tukee tietty sana tai lauseke, jonka merkitys on näiden kahden ajatuksen vuorovaikutuksen tulosta. Myös tämä on vallankumouksellista suhteessa aikaisemmin vallinneisiin käsityksiin metaforasta, sillä Richards ei pidä metaforaa pelkästään kielellisenä asiana vaan sijoittaa metaforan *ajatusten* tasolle. (Richards 1936, 51.) Analyttiselle filosofille tällainen määritelmä on tietenkin yhä äärimmäisen epämääräinen, sillä kielen ja ajattelun erottaminen toisistaan ja kysymys siitä, mitä ajatukset ovat, jää Richardsilta yhä auki.

Richardsin, käsitteellisesti kenties vielä hieman väljän, näkemyksenkin puitteissa voimme kuitenkin käsitellä kysymystä metaforan vallitsevuudesta. Nimittäin näkemys metaforan vallitsevuudesta kielessä on usein sivuutettu tekemällä jaottelu kuolleisiin ja eläviin metaforiin. Tämä jaottelu onkin, kuten Richards hieman ironisesti huomauttaa, eräs kielessä yleisesti vallitsevista metaforista. Richardsin (1936, 55) mukaan tällä väitteellä tarkoitetaan sitä, että sellaisissa yleisissä metaforissa kuin "pehmeä valo" tai vaikkapa "aika rientää" ei enää ole kahta ajatusta aktiivisena, vaan pelkästään yksi. Tätä vastaan puhuu Richardsin (1936, 56) mukaan kuitenkin se, että kuolleinkin metafora voidaan herättää jälleen henkiin.

Metaforan määrittelemisen lisäksi Richards esittelee kaksi uutta termiä metaforien selkeää käsittelyä varten: pääaihe (*tenor*) ja väline (*vehicle*). Kuten todettua, Richardsin mukaan

metaforassa kaksi ajatusta ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Pääaihe on Richardsin mukaan muuntelun kohteena oleva ajatus, jota muunnetaan välineen avulla. (Richards 1936, 52–53.) Richardsin tavoitteena on kyetä erottelemaan kolme eri asiaa: metafora, jolla on oma merkityksensä, ja kaksi ajatusta (pääaihe ja väline), joiden vuorovaikutus tuottaa metaforisen merkityksen. Eli ”pehmeässä valossa” pääaihe on valo, väline ajatus pehmeästä, ja näiden tuloksena syntyy metafora ”pehmeä valo”. Tällä hän pyrkii pääsemään eroon sellaisesta epäselvästä kielenkäytöstä, jossa metaforaa on käsitelty vain kahden erillisen termin avulla. (Richards 1936, 53.) Vaikka Richardsin mukaan metaforiseen kielenkäyttöön liittyy omanlaisensa mekanismi, on se silti kielessä *alati läsnä*. Tästä on syytä päätellä, että Richards ajattelee tämän metaforisen mekanismin jäsentävän lähes kaikkea kielenkäyttöämme eikä ainoastaan poikkeavan koristeellista tai runollista kielenkäyttöä. Richardsin ajatukseen metaforien kokonaisvaltaisuudesta kielenkäytössämme saattaa vaikuttaa se seikka, että hän ei lähde liikkeelle tiettyjen *sanojen* kirjaimellisista tai ei-kirjaimellisista merkityksistä vaan kahdesta eri *ajatuksesta*, jotka tietyssä lauseessa kytkeytyvät yhteen.

Richards (1936, 59) yhtyy myös niihin kriitikoihin, jotka huomauttavat, ettei metaforan tarvitse pohjata samankaltaisuuteen. Hän lainaa muuten kritisoimansa reetorin, Lord Kamesin, esimerkkejä: huimaava jyrkänne, hilpeä viini ja uskalias haava (*giddy brink, jovial wine, daring wound*). Richardsin mukaan näissä tenorin ja vehiclen välinen suhde ei perustu samankaltaisuuteen, sillä eihän esimerkiksi jyrkänne mitenkään erityisesti ole samankaltainen huimauksen kanssa. Kames näkee kuitenkin näiden ilmaisujen välillä tietyn kausaalisen suhteen. Richards on kuitenkin toista mieltä hänestä jyrkänne tosiaankin voi näyttäytyä huimaavana. Tässä hän vetoaa Coleridgen kvasi-kantilaisiin näkemyksiin maailmasta projisoituna maailmana. Jos metafora toimii ajatuksen, ei vain kielen tasolla, niin kenties metafora perustuu tai jopa vaikuttaa tapaamme nähdä maailma. (Richards 1936, 60–62.) Richards päättää käsittelynsä tähän huimaavaan spekulaatioon, mutta ei kuitenkaan syvenny ajatuksensa filosofisiin implikaatioihin tai tarkempaan käsittelyyn.

Vaikka Richardsin juuri esittämät ajatukset olivatkin vallankumouksellisia suhteessa aikaisempiin näkemyksiin metaforasta, jäivät ne filosofiassa pitkään vaille huomiota. Kenties tähän oli syynä se, että retoriikkaa pidettiin filosofiaa kevyempänä asiana, tai sitten Richards oli muotoillut näkemyksensä turhan spekulatiivisiksi ja romanttisiksi tehdäkseen vaikutuksen filosofiassa vallitseviin analyttisiin virtauksiin.

Vasta vuonna 1955 Max Black nosti Richardsin huomiot filosofiseen keskusteluun artikkelissaan ”Metaphor”. Black esittää oman, analyttisen kielifilosofin argumentaatiolla

varustetun, perinteeseen nähden revisionistisen näkemyksensä metaforien luonteesta. Moni Blackin oivallus on peräisin Richardsilta. Siinä missä Richardsin kritiikki koski retoriikassa vallinneita käsityksiä metaforasta, Blackin kritiikin kohteena ovat filosofiassa vallinneet käsitykset metaforasta, ja etenkin taipumus pitää metaforia välteltävinä asioina. (Black 1955, 63.)

Black aloittaa esseensä esittämällä joukon haastavia kysymyksiä: Kuinka metaforat voidaan tunnistaa? Voidaanko metaforat kääntää kirjaimellisiksi ilmaisuksi? Mikä on metaforan ja vertauksen suhde? Millä tavoin metafora on luova? Miksi metaforia ylipäänsä käytetään? (Black 1955, 64.) Kuten huomataan, jo aikaisemmin filosofisissa metaforakäsityksissä on sivuttu kaikkia näitä kysymyksiä tavalla tai toisella. Eräs Blackin esseen ansioita on perinteisten metaforanäkemyksen luokittelu ja arviointi suhteessa toisiinsa. Black esittelee ja kritisoi esseessään kahta perinteistä näkemystä metaforasta, joita hän nimittää substituutionäkemys (substitution view) ja vertailunäkemys (comparison view). (Black 1955, 68–72.)

Ensin Black tekee kuitenkin joitakin rajauksia suhteessa metaforaan. Blackin mukaan metaforan on toimiakseen sisällettävä sekä metaforisia että ei-metaforisia ilmaisuja. (Black, 65.) Esimerkiksi lauseessa ”Puheenjohtaja jyräsi muut keskustelijat”, ”jyräsi” on Blackin mukaan metaforisesti käytettävä sana ja loput ovat kirjaimellisia. Richardsin tapaan Black esittelee erottelulleen oman terminologiansa: Metaforisesti käytettävää ilmaisua (esimerkissämme ”jyräsi”) Black kutsuu metaforan polttopisteeksi (focus) ja muita ilmaisuja kehykseksi (frame). Black itsekin huomaa turvautuvansa tässä määrittelyssä metaforiin. (Black 1955, 65–66.)

Eräs Blackin kiinnostava väite on, että koska metaforia voidaan (ainakin johonkin rajaan saakka) kääntää, on metaforissa kyse *semanttisesta* ilmiöstä, ei esimerkiksi syntaktisesta. Blackin näkemyksen mukaan jotkut lauseet ovat jo pelkistä semanttisista syistä metaforisia, siinä missä joissakin on otettava huomioon konteksti ja puhujan aiomukset. (Black 1955, 66–67.)

Black kutsuu ensimmäistä perinteistä näkemystä metaforasta substituutionäkemys. Substituutionäkemysessä kirjailija on vaihtanut kirjaimellisen ilmaisun K metaforiseen ilmaisuun M. On lukijan tehtävä vaihtaa ilmaisu M takaisin ilmaisuun K. (Black 1955, 68–70.) Tällaiselle vaihdokselle annetaan usein kaksi syytä, molemmat löytyvät jo Aristoteleelta. Ensimmäinen syy on sama minkä Aristoteles antoi analogisen metaforan kohdalla: joskus

analogian neljännelle jäsenelle ei ole nimeä, täten metafora mahdollistaa nimen antamisen uudelle asialle. Aristoteleen esimerkki tästä oli jo aikaisemmin käsittelemäni lause ”Aurinko kylvi jumalallista valoa” (Aristoteles 2012, 1457b20–30). Toinen peruste vaihtaa kirjaimellinen ilmaisu metaforiseen on joidenkin mukaan yksinkertaisesti tyyllillinen. Tässä näkemyksessä heijastuu antiikin ja keskiajan retoriikan vahva perinne, jota sivusimme jo tämän luvun aikaisemmassa vaiheessa.

Black pitää substituutionäkemyistä on vertailunäkemyksen erikoistapauksena. (Black 1955, 70.) Substituutionäkemys nimittäin herättää kysymyksen siitä, miten ilmaisu M voidaan palauttaa takaisin ilmaisuun K. Blackin mukaan vastauksia on kaksi: joko analogian tai samankaltaisuuden pohjalta – toki tarvittaessa kontekstuaalisia vihjeitä hyödyntäen (Black, 1955, 70–71.)

Vertailunäkemys on oikeastaan olennaisilta osiltaan sama Quintilianuksen käsitys siitä, että ”metafora on lyhyempi vertaus”. Blackin kliseinen esimerkki tästä on lause ”Riku on leijona”. Lause ”Riku on leijona” kääntyy lauseeksi ”Riku on kuin leijona”. Usein tätä täydennetään selventämällä, mihin ominaisuuteen samankaltaisuus perustuu, eli erään substituutionäkemyksen mukaan metaforalla ”Riku on leijona” pyritään sanomaan ”Riku on kuin leijona, koska hän on rohkea”. (Black 1955, 71–72.)

Kuten Black osuvasti toteaa, tällainen selitys ei oikeastaan tunnu selittävän kauhean paljoa mitään, sillä se olettaa metaforien takana piilevän objektiivisen samankaltaisuuden. Tämän objektiivisen samankaltaisuuden määrittely on kuitenkin loppujen lopuksi hyvin hankalaa: samankaltaisuus on moniasteista, eikä kysymyksiin ”onko A samankaltaisempi B:n vai C:n kanssa ja missä määrin?” ole ollenkaan helppoa vastata. (Black 1955, 72.)

Black toteaa, että *useissa näistä tapauksista olisi osuvampaa sanoa, että metafora luo samankaltaisuutta, kuin olettaa sen pohjaavan johonkin edeltävään samankaltaisuuteen.* (Black 195, 72.) Johnson toteaa juuri tämän Blackin huomion herättäneen erimielisyyttä ja olleen keskeinen avaus, sillä se antaa metaforalle semantiikkaan vaikuttavan roolin. (Johnson 1981, 35–36.) Kysymys metaforan mahdollisesta luovuudesta ja muutosvoimasta on keskeinen, ja palaan siihen opinnäytetyöni myöhemmässä vaiheessa.

Black esittää substituutionäkemyksen ja vertailunäkemyksen tilalle oman vuorovaikutusnäkemyksensä (interaction view). (Black 1955, 72.) Tässä Black palaa Richardsin metaforamääritelmään: Metaforassa kaksi eri asioita koskevaa ajatusta ovat samaan aikaan aktiivisia, vaikuttaen toisiinsa, tietyn sanan tai lausekkeen tukemana, ja metaforan merkitys

on tämän vuorovaikutuksen tulosta. (Richards 1936, 51.) Sen sijaan, että metaforassa kerrottaisiin jotakin kohteestaan epäsuorasti tai verrattaisiin kahta asiaa, kaksi ajatusta on vuorovaikutuksessa keskenään. (Black 1955, 73.)

Black pohjaa oman, analyyttisemmän näkemyksensä tähän Richardsin määritelmään. Ensinnäkin Blackin mukaan Richardsin näkemyksestä seurauksena on se, että metaforinen vuorovaikutus jollakin tavoin muuttaa tai laajentaa polttopisteessä (*focus*) olevien sanojen merkitystä (Black 1955, 73). Esimerkiksi puheenjohtajan jyrätessä ”jyrääminen” saa laajennetun merkityksen. Mutta miten tämä merkityksen jyrääminen saadaan aikaiseksi? Black ei tyydy Richardsin epämääräiseen puheeseen ”ajatuksista”. Sen sijaan, hänen mukaansa metaforien taustalla toimii yleisten miellelyhtymien järjestelmä (*system of associated commonplaces*). (Black 1955, 74.)

Black tarjoaa näkemyksensä selvennykseksi kaksi esimerkkiä. Metaforisessa ilmaisussa asia, esimerkiksi *susi* ilmaisussa ”ihminen on susi”, jonka lävitse ilmaisu nähdään, on kuin savustettu lasi jonka lävitse katselemme tähtitaivasta. Ihmisten *yleisten miellelyhtymien järjestelmä* eli meidän yleisesti susista ajattelemamme ja tietämme asiat, toimivat tällaisena lasina joka jäsentää näkemystä ihmisestä. Toinen esimerkki on taistelun kuvaaminen shakista lainatulla sanastolla. Tämä sanasto peittää tiettyjä taisteluun kuuluvia seikkoja ja tuo toisia esiin. (Black 1955, 74–75.)

Blackin vuorovaikutusnäkemyksen puolesta puhuu sen kyky vastata vertailunäkemykseen kohdistettuun kritiikkiin, jonka mukaan monissa metaforissa yksinkertaisesti ei vertailla kahta erilaista olemassa olevaa kohdetta. Esimerkiksi Searle on huomauttanut, että useissa metaforissa (Salli on lohikäärme, Henri on gorilla) ei varsinaista vertailtavaa kohdetta ole olemassa tai metafora perustuu pikemminkin käyttäjän uskomuksiin kuin varsinaisen kohteen ominaisuuksiin. (Johnson 1981, 26–27.)

Black avasi näkemyksellään keskustelun metaforien filosofisesta merkityksestä. Hän toi esiin vanhojen metaforateorioiden puutteet sekä metaforan vaikutuksen merkityksiin. Teoriallaan yleisten miellelyhtymien järjestelmästä Black laajensi metaforan toiminnan pelkkien sanojen tai viittauskohteiden vertailun tasolta merkityksen vertailun ja muutoksen tasolle. Black ei kuitenkaan selvittänyt näkemystään yleisten miellelyhtymien järjestelmästä tai sen perustasta kovin laajasti. Black myös ottaa jaottelun kirjaimellisiin ja ei-kirjaimellisiin ilmaisiin annettuna, lähtien liikkeelle sanojen ”tavallisista merkityksistä” joita laajennetaan.

Työni seuraavassa luvussa siirryn esittelemään niitä vaikutusvaltaisia näkemyksiä metaforasta, jotka seurasivat Blackin avausta ja nousivat tietyllä tavalla analyyttisen filosofian metaforakeskustelun klassikoiksi. Näihin lukeutuvat 1970-luvulla julkaistut John Searlen ja Donald Davidsonin metaforaa käsittelevät artikkelit. Näiden kahden lisäksi esittelen Gabriel Sandun ja Jaakko Hintikan mahdollisten maailmojen semantiikkaan pohjaavaa näkemystä metaforasta, eräänlaisena teknisesti kehittyneen semantiikan vastineena metaforan luomalle haasteelle. Näissä kaikissa näkemyksissä metaforaa pidetään jo filosofisesti vakavasti otettavana ilmiönä, jolle pitää pystyä antamaan vakuuttava selitys. Nämä perusteellisemmat näkemykset tulevat muodostamaan kattavan pohjan, jonka kautta pystyn sekä esittelemään että arvioimaan Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiä käsitteellisestä metaforasta.

3. Analyttisen kielifilosofian metaforateoriat: Davidson, Searle ja Hintikka ja Sandu

Max Black avasi keskustelun metaforasta analyttisen filosofian puolella. Yhtäkkiä metafora olikin filosofisesti vakavasti otettava kielellinen ilmiö ja sen suhde muuhun kielelliseen merkitykseen oli selvittämistä vaativa kysymys. David Hills luokittelee 1970-luvun analyttisessä filosofiassa esitetyt vaikutusvaltaiset metaforateoriat neljään erilaiseen näkemykseen, joiden mukaan metaforat perustuvat joko: *semanttiseen väännökseen* (semantic twist accounts), *pragmaattiseen väännökseen* (pragmatic twist accounts), *vertailuun* (comparativist accounts) tai *puhtaaseen voimaan* (brute force accounts). (Hills 2011.) Max Blackin teoria kuuluu semanttisen väännöksen alaan, koska siinä metaforan keskeisenä mekanismina tai selittävänä tekijänä pidetään semanttisen merkityksen muutosta tai laajenemista. Ensimmäisessä luvussa käsittelemämme metaforateorian historia taas on täynnä erilaisia vertailuun pohjaavia näkemyksiä.

Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan teoria ei ole selkeästi luokiteltavissa mihinkään edellä mainituista näkemyksistä. *Metaphors We Live By* (Lakoff ja Johnson 2003), jossa käsitteellisen metaforan teoria ensimmäiseksi esitettiin, ilmestyi vasta 1980. On nähdäkseni hedelmällistä ja tarpeellista selvittää Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiä edeltänyttä keskustelua. Tässä luvussa esittelen Donald Davidsonin teorian metaforasta, jota voidaan pitää kuuluisimpana *puhtaaseen voimaan* kuuluvana metaforateorian: Davidson pitää metaforaa pelkkänä tekona ja hylkää kaikenlaiset näkemykset erillisestä semanttisesta metaforisesta merkityksestä. Davidsonin näkemyksen esittelemisen jälkeen siirryn käsittelemään John Searlen teoriaa metaforista. Searlen teoria kuuluu sellaisten teorioiden alaan, jotka selittävät metaforan pragmaattiseksi väännökseksi, tarkemmin sanottuna puheaktiksi joka voidaan tiettyjen sääntöjen perusteella palauttaa kirjaimelliseksi ilmaisuksi. Lopuksi käsittelem Hintikan ja Sandun teoriaa metaforasta, jota voidaan pitää kehittyneempänä versiona teoriasta, joka palauttaa metaforan eräänlaiseksi semanttiseksi väännökseksi. Hintikan ja Sandun teorian erityispiirre on sen tukeutuminen mahdollisten maailmojen semantiikkaan. Davidsonin, Searlen sekä Hintikan ja Sandun esittämät näkemykset metaforasta tarjoavat sekä sanastoa että kiintopisteen Lakoffin ja Johnsonin näkemysten heikkouksien ja vahvuuksien arviointiin. Ne ovat myös yksinään varsin kiinnostavia näkemyksiä metaforisesta merkityksestä ja jo tämänkin vuoksi esittelemisen ja arvioimisen arvoisia.

Kaikki edellä mainitut näkemykset esittävät myös perustavaa ja terävää kritiikkiä vaihtoehtoisille näkemyksille metaforista. Näin 1970-luvun metaforateorioiden sekä Hintikan ja Sandun näkemysten esittely tarjoaa syvempää kritiikkiä aikaisempia metaforateorioita kohtaan. Näiden näkemysten yhteinen nimittäjä on myös tiukka pitäytyminen sellaisissa semanttisen ja/tai syntaktisen kielellisen merkityksen näkemyksissä, jotka antavat mahdollisuuden selittää pätevää päättelyä, logiikkaa ja kieleen sisältyviä ei-kontekstuaalisia merkityksiä.

3.1. Donald Davidson ja metaforisen merkityksen kritiikki

Donald Davidson esitti vuonna 1978 julkaistussa artikkelissaan "What Metaphors Mean?" uuden ja omintakeisen näkemyksensä metaforista. Davidsonin lyhyt mutta ytimekäs vastaus metaforien merkitykselle kuuluu seuraavalla tavalla: "Metaphors mean what the words, in their most literal interpretation mean, and nothing more." (Davidson 1978, 201.) Davidsonin kritiikki kohdistuu kaikkiin sellaisiin näkemyksiin, jotka pyrkivät selittämään metaforan toimintaa kehittämällä näkemyksiä jonkinlaisesta metaforan aiheuttamasta tai siihen sisältyvästä "metaforisesta merkityksestä". Metaforaan liittyvät ilmiöt eivät Davidsonin mukaan pohjaa millekään erilaiselle merkitykselle, vaan metaforassa sanojen kirjaimellisia merkityksiä *käytetään* tietyllä tavalla. Kuten muussakin kielenkäytössä, metaforan käytössä sanojen käyttäjällä ja tulkitsijalla on aktiivinen rooli. (Davidson 1978, 200–202.)

Metaforan käyttäjä käyttää metaforaa kiinnittääkseen tulkitsijan huomion tiettyihin asioihin. Tätä metaforan aiheuttamaa huomion kiinnittämistä Davidson kutsuu vihjailuksi (*intimation*). Selventääkseen kantaansa Davidson vertaa metaforaa tiettyihin toisiin puheakteihin, kuten valehteluun ja vitsailuun. (Davidson 1978, 213.)

Davidsonin (1978, 215) mukaan metaforan perustuminen vihjailuun eikä tiettyyn merkitykseen selittää sen, miksi metaforan merkitystä on usein niin vaikea lausua julki tai ilmaista parafraasein. Metafora usein kutsuu tulkitsijansa vihjailemalla tekemään erilaisia huomioita ja havaintoja, mutta nämä huomiot voivat olla monella tapaa subjektiivisia, eikä niiden tarvitse olla selkeästi rajattuja. Selventääkseen kantaansa Davidson vertaa metaforan vihjailun seurauksia valokuvan katselun seurauksiin:

"When we try to say what a metaphor 'means,' we soon realize there is no end to what we want to mention. [...] How many facts or propositions are conveyed by a photograph? None, an infinity, or one great unstatable fact? Bad question. A picture is not worth a thousand words, or any other number. Words are the wrong currency to exchange for a picture." (Davidson 1978, 218.)

Jatkaen esimerkkinsä pohjalta Davidson toteaa, että asiat joihin metafora usein huomiomme kiinnittää, eivät ole propositionaalisia ollenkaan. (Davidson 1978, 218.)

Davidsonin metafora perustuu semanttisiin merkityksiin kahdella tavalla. Ensinnäkin metaforiset lauseet ovat, ainakin usein, joko selvästi epätosia tai itsestään selvästi tosia. (Davidson 1978, 212–213.) Davidsonin esimerkkilauseina ovat esimerkiksi ”Mr. S is a Pig” ja ”No man is an Island” (Davidson, 1978, 212.). Nämä voivat toimia eräänlaisina semanttisina vihjeinä, jotka saavat meidät vertailemaan puhuttuja kohteita keskenään ja havaitsemaan samankaltaisuuksia tai eroja tai mitä ikinä havaitsemme. Olennaista on yhä muistaa, että Davidson ei selitä tai yritä antaa mitään sääntöjä sille, millaisia havaintoja teemme. Toiseksi metafora on riippuvainen metaforisten lauseiden kirjaimellisesta merkityksestä siten, että teemme vertailuja tai vastaavia havaintoja suhteessa metaforisten lauseiden kirjaimelliseen tulkintaan. (Davidson 1978, 204.)

Vaikka Davidson kritisoikin erilaisia näkemyksiä metaforisesta merkityksestä, hän ei kuulu kuitenkaan siihen, äskeisessä historiallisessa tarkastelussa ilmitulleeseen, perinteeseen joka mitätöi metaforan *merkittävyyden*. Hänelle metaforan tärkeä rooli erilaisissa asioissa ei yksinkertaisesti perustu mihinkään erikoiseen merkitykseen vaan metaforassa nimenomaan on kyse pragmatiikan alaan kuuluvasta asiasta.

Tässä lähestymistavassa näkyy Davidsonin tiukka sitoutuminen hänen omaan, Tarskin konventio T:hen pohjaavaan merkitysteoriaansa. (Davidson 1967, 17–36.) Juuri merkitysteoriansa avulla Davidson pyrkii määrittelemään lauseiden kirjaimellisen merkityksen kontekstista riippumattomaksi. (Davidson 1978, 202.) Davidsonille lauseen merkitys on *koko kieleen* liittyvä asia, aivan samalla tavalla kuin sanan merkitys on riippuvaista lauseesta (Davidson 1967, 22.) Davidsonin eräänlainen merkitysteoreettinen unelma on merkitysteoria joka kykenee antamaan kielen merkityksen syntaksin ja ”merkityksiä antavan sanakirjan” perusteella, semanttisten atomien kautta (Davidson 1967, 21.) Davidsonin ratkaisu pohjaa Alfred Tarskin totuusmääritelmäksi luotuun konvention T:hen, mutta Davidsonin pyrkimykset liittyvät yksinomaan merkityksen määrittelemiseen. Karkeassa muodossa tämä näkemys voidaan esittää seuraavalla tavalla: Lause ”Pekka Tuli oli liekeissä” on T *jos ja jos vain* Pekka Tuli oli liekeissä. Tässä predikaatti T edustaa totuutta, ja ajatuksena on se, että tämä totuuskriteeri antaa helpon algoritmin, joka paljastaa vasemmanpuoleisen metakielen ilmaisun (”Pekka Tuli oli liekeissä”) merkityksen (Pekka Tuli oli liekeissä) (Davidson 1967, 26–27). Davidson pyrkii tällä lauseella muun muassa sitomaan luonnollisen kielen lauseita merkitysteoriansa avulla niiden mahdollisiin loogisiin seurauksiin (ks. Davidson

1967, 26). Davidsonille ainoa merkityksen tulkitsemisen kannalta merkittävä konteksti on kieli kokonaisuudessaan, koska merkitysteoria ja loogiset seuraukset sitovat yksittäisiä lauseita koko kieleen (Davidson 1967, 22). Davidsonin käsitys on yhdistelmä ajatusta universaalikielestä, juuri sen vuoksi että merkitykset ovat riippuvaisia koko kielestä, sekä ekstensionaalisesta merkitysteoriasta, koska hänen yhden maailman logiikkansa ei salli vaihtoehtoisia totuusehtoja jotka antaisivat yksittäisten lauseiden merkityksen.⁴ Tämän valossa tulee ymmärrettäväksi miksi Davidson ei halua hyväksyä usein hyvin kontekstiriippuvaisen metaforisen merkityksen olemassaoloa.

Davidson ei selitä metaforan tarkkaa toimintaa tai mekanismeja edellä mainittua enempää. Davidsonin näkemys kuuluu tiivistäen siis seuraavasti: *Metafora on lauseiden kirjaimelliseen merkitykseen perustuva kielellinen teko, eräänlaista vihjailua, joka saa tulkitsijan vertailemaan erilaisia asioita ja tekemään erilaisia havaintoja.* Sen sijaan Davidson puolustaa kantaansa kritisoidulla sellaisia metaforaa koskevia näkemyksiä, joissa tukeudutaan metaforisiin merkityksiin. Davidsonin kritiikki kohdistuu sekä näkemyksiin, joissa metafora selitetään palauttamalla se vertauksen kirjaimelliseksi merkitykseksi, että näkemyksiin, jotka perustuvat jonkinlaiseen semanttiseen väännökseen.

Aivan kuten Max Black, myös Davidson kritisoi niitä perinteisiä näkemyksiä, jotka yrittävät selittää metaforan palauttamalla metaforan vertaukseksi. Davidsonin kritiikki on kuitenkin hieman Blackin esittämää kritiikkiä terävämpää. Itse asiassa Davidson kritisoi Blackia siitä, että hän esittää metaforan palauttamisen vertaukseksi virheellisellä tavalla. Davidson viittaa Blackin esimerkkiin:

“When Schopenhauer called a geometrical proof a mousetrap, he was [...] saying [...] ‘A geometrical proof is like a mousetrap, since both offer a delusive reward, entice their victims by degrees, lead to disagreeable surprise, etc.’ This is a view of metaphor as a condensed or elliptical simile.” (Black 1962, 35.)

Davidson kuitenkin toteaa, että metaforan palauttaminen vertaukseksi voi kertoa meille vain seuraavan: Metafora ”geometrinen todistus on hiirenloukku” palautuu muotoon ”geometrinen todistus on kuin hiirenloukku”. Vertaus ei sisällytä kielelliseen merkitykseen samankaltaisuuksia tai eroja sen enempää kuin metafora. (Davidson 1978, 209.) Jotta tällaisen voisi merkitykseen sisällyttää tarvittaisiin vähintäänkin erilainen merkitysteoria kuin Davidsonin käyttämä. Tällainen näkemys merkityksestä menettäisi, ainakin Davidsonin oman käsityksen mukaan, sen mikä Davidsonille kielen merkitysteoriassa on tärkeää:

⁴ Kieli kalkyylina ja kieli universaalina kommunikaatiovälineenä -erottelusta tarkemmin ks. Hintikka 1982,187–188

riippumattomuuden kontekstista. Eräs Davidsonin ajatus onkin se, että merkitykset voidaan hänen teoriansa avulla erottaa kielenkäyttäjän uskomuksista. (ks. Davidson 1967, 27.) Tämänkin valossa on selvää, ettei Davidsonin kannalta hyvä teoria vertauksesta voi liittää vertauksiin minkäänlaisia villedä tulkintoja. Vertausnäkemysten avulla metaforan tekemä vihjaus voidaan siis enintään palauttaa vertauksen tekemäksi eksplisiittiseksi väitteeksi. Tästä ei Davidsonin mukaan ole kuitenkaan mitään hyötyä, pikemminkin päinvastoin. Epätoteen lauseeseen perustuvan metaforan muuntaminen vertaukseksi tekee kenties lauseesta toden mutta Davidsonin mukaan myöskin täysin triviaalin, sillä "everything is like everything, and in endless ways." (Davidson 1978, 209.) Sen lisäksi läheskään kaikki metaforat eivät käänny helposti vertauksiksi. Davidsonin esimerkki vertaukseksi vaikeasti kääntyvästä metaforasta on Virginia Woolfin "a highbrow is a man or a woman of thoroughbred intelligence who rides his mind at a gallop across country in a pursuit of an idea." (Davidson 1978, 208.)

Davidsonin kritiikin toinen kärki kohdistuu sellaisiin näkemyksiin, joissa metaforaa yritetään selittää joko sanojen tavallisten merkitysten laajentumisena tai erilaisina kirjaimellisen ja metaforisen merkityksen yhteispeleinä (Davidson 1978, 203–205). Max Blackin vuorovaikutusteoria kuuluu tällaisiin näkemyksiin, toteaaahan hän itsekkin, että metaforassa kehiksenä (*frame*) toimiva sana, laajentaa polttopisteessä (*focus*) olevan sanan merkitystä. (Black 1955, 73.)

Davidson pohjustaa näkemystään hylkäämällä sellaiset versiot semanttisen väännöksen teorioista, joissa metafora yritetään pohjustaa joko kahden merkityksen välisenä epämääräisyytenä (*ambiguity*) taikka yhden merkityksen laajenemisena. Davidson toteaa, että useissa metaforissa emme ole epävarmoja tai päättämättömästi valitsemassa kahden eri merkityksen välillä, metaforaa ei siis voi palauttaa sanaleikkiin (engl. *pun*). (Davidson 1978, 204–205.) Kielenkäytön tai merkityksen epämääräisyys ei sinänsä ole Davidsonin merkitysteorialle mikään ongelma, koska epämääräiset ilmaisut voidaan, ainakin teoriassa kääntää "ambiguity for ambiguity" eli korvaten monimerkityksinen termi toisella monimerkityksisellä termillä (tämä on tietenkin helpointa Davidsonin omissa selostuksissa, joissa metakieli ja objektikieli ovat ainakin osittain päällekkäisiä) (Davidson 1967, 30). Metaforassa ei voi myöskään olla kyse yhden sanan merkityksen tavanomaisesta laajentumisesta. Silloinhan esimerkiksi merellä olisi selkä siinä missä ihmiselläkin, eikä tämä auttaisi erottamaan metaforaa muusta käytöstä. (Davidson 1978, 203–204.) Metaforan selittäminen semanttisen merkitysteorian avulla vaatiikin Davidsonin mukaan vähintään kahta erilaista merkitystä, kirjaimellista ja vertauskuvallista (*figurative*), sekä uskottavaa selitystä siitä mikä nämä merkitykset kytkee toisiinsa. (Davidson 1978, 205.)

Fregeläinen modaalilauseiden ja propositionaalisten asenteiden käsittely tarjoaa Davidsonin mukaan juuri tällaisen, tarvittavan, mekanismin. Davidson summaa tällaiset näkemykset seuraavalla tavalla: Sanoilla on olemassa (vähintään) kaksi erilaista merkitystä, joista toinen määrää normaalikontekstin referenssin ja toinen määrää viittaamisen erikoisissa konteksteissa, esimerkiksi modaaliooperaattoreita käytettäessä. Nämä merkitykset kytketään toisiinsa säännöllä, joka kytkee erikoiskontekstien referenssin normaalikontekstin referenssiin. (Davidson 1978, 205.) Itse asiassa Hintikan ja Sandun näkemys metaforisesta merkityksestä, jonka tulen esittelemään tämän luvun lopussa, noudattelee juurikin tällaista strategiaa.

Davidsonin uudelleenmuotoilu tuskin on sattumaa, sillä juuri tällaiset merkityserottelut vaativat intensionaalista semantiikkaa, jota Davidson on kritisoinut (ks. esim. Davidson 1968, 108). Davidson esittää vastaesimerkiksi ajatuskokeen kielen oppimisesta. (Davidson 1978, 206.)

Oletetaan, että opetamme kieltämme Saturnuksesta saapuneelle vierailijalle. Opetat sanan "lattia" käyttöä. Oppiiko vierailija tällöin jotakin maailmasta vai kielestä? Kenties vähän kummastakin, sillä yritämme opettaa tietyn kielen osasen viittaavan tiettyyn osaan maailmasta. Esimerkin pohjalta voidaan Davidsonin mukaan kuitenkin erottaa kielen *merkityksen* oppiminen ja sanan *käyttäminen* kun sana on opittu. (Davidson 1978, 206.)

Davidsonin mukaan vierailija oppii ensin sanan "lattia" merkityksen, ja tämän jälkeen kykenemme *käyttämään* sanaa "lattia" viestiäksemme erilaisia asioita, kuten esimerkiksi tiettyjen lattioiden sijaintia. Davidsonin esimerkissä kuljemme vierailijan kanssa kohti Saturnusta, vierailijamme kotia, ja nyökkäämme kohti maapalloa, "lattia". Vierailijamme voi ajatella, että opetamme hänelle yhä sanan "lattia" käyttöä, kenties "lattia" soveltuu myös maapalloon. Kenties kuitenkin kuvittelimme vierailijamme jo oppineen "lattian" merkityksen, ja muistelimme Dantea, joka sanoi maapallon olevan taivaasta käsin pieni pyörä lattia, joka saa meidät intohimoisiksi. (Davidson 1978, 206.)

Semanttisen väännöksen teorioissa näillä kahdella, opettamisella ja käytöllä, ei olisi kovinkaan suurta eroa. Davidsonin kuvaamassa fregeläisessä analyysissä opettaisimme sanan laajempaa, metaforista, merkitystä erikoiskontekstissa. Kuten todettua, Davidsonin mukaan *metaforassa on kuitenkin kyse nimenomaan jälkimmäisestä*, siitä, että *käytämme jo opittua sanaa saadaksemme kuulijan tekemään jotakin*, esimerkiksi kiinnittämään huomiota tiettyjen asioiden eroihin tai samankaltaisuuksiin. (Davidson 1978, 206–209.)

Davidsonin toinen, kenties parempi esimerkki tästä on erottelu kuolleisiin ja eläviin metaforiin. Davidsonin mukaan kenties ennen pulloilla tai joilla ei ollut suuta. Metaforaa pullon suusta *käytettiin* kiinnittämään kuulijan huomio näihin samankaltaisuuksiin. Nyt kun ilmaisuista on tullut, tai näin Davidson ainakin ajattelee, kirjaimellisia, mitään uutta havaittavaa ei ole. Puhetta pullon suusta ei toisin sanoen *käytetä* enää mihinkään, se ei ole metaforista, vaan se on osa suiden nykyistä merkitystä (Davidson 1978, 207.) Silloin kun metafora taas oli elävä, sen metaforinen *käyttö* ei kuulunut *merkitysten piiriin*, eli Davidsonin selostuksessa *metaforiselle merkitykselle* ei jää mitään sijaa, on vain metaforista kielen *käyttöä*.

Davidson olettaa, että jos toinen, metaforinen, *merkitys* olisi joskus ollut olemassa, se jäisi jollakin tavalla eloon kuolleessa ilmaisussa, eli alkuperäisen merkityksen muuttumisessa. Näin ei hänen mukaansa kuitenkaan ole. Davidsonin mukaan englanninkielinen ilmaisu "He was burned up" vihjaa meille nykyään yksinkertaisesti sen seikan, että henkilö oli hyvin vihainen. Siinä missä vielä *eläessään* ilmaisun metaforinen *käyttö* olisi aiheuttanut meissä voimakkaita mielikuvia. (Davidson 1978, 208.)

Davidson ei kuitenkaan tahdo sanoa, että elävässä metaforassa olisi kyse sanojen uudenlaiseen käyttöön liittyvästä viehätystä (*novelty*). Davidson sanoo, että kunhan konteksti pysyy samana, metafora voi yllättää aina uudestaan ja uudestaan. Käsittääkseni Davidson yrittää sanoa seuraavaa: Kuolleessa metaforassa on kyse siitä, että sanojen merkityksen laajennuttua, ei kuolleiden metaforien (eli merkitykseltään laajentuneiden ilmaisujen) käyttö ole sanojen metaforista käyttöä laisinkaan. Merkitykseltään laajentuneiden ilmaisujen käyttö ei aiheuta kuulijassa sitä vertailua ja pohdintaa, jota vanhan merkityksen *metaforinen käyttö* on voinut aiheuttaa.

Tämä kaikki sopii hyvin yhteen Davidsonin merkitysteorian kanssa ja etenkin sen kanssa mitä Davidson toteaa analyttisesti tosista lauseista: "[t]he theory entails not only that these sentences are true but that they will remain true under all significant rewritings on their non-logical parts. " (Davidson 1967, 33.) "Lause 'suu on suu' on T joss suu on suu", vaikka suun merkityksen *ala* sattuisikin laajenemaan. Täten Davidsonin näkemyksessä merkityksen laajentumiseen ei liity minkäänlaista dramatiikkaa: lauseilla on kielessä vain se merkitys, mikä niillä sattuu olemaan, ei mitään kontekstiriippuvaisia (intensionaalisia, metaforisia tai muita) erityismerkityksiä.

Davidsonin näkemys on ehdottomasti mielenkiintoinen, hän hahmottelee varsin johdonmukaisen näkemyksen metaforasta lähinnä kielen käyttöön kuuluvana ilmiönä.

Mainittakoon, että artikkeli on Davidsonille tyypilliseen tapaan kirjoitettu äärimmäisen tiiviisti argumentoiden ja lumoavaa kieltä käyttäen. Davidson kiistää kirjoituksensa lopussa, että hänen kritiikkinsä tai näkemyksensä olisi ainoastaan riippuvaista hänen kurinalaisista merkitystä koskevista näkemyksistään. (Davidson 1978, 217.) Mielestäni vaikuttaa kuitenkin juuri päinvastaiselta. Davidsonin näkemykset sitoutuvat tiukasti hänen merkitystä koskeviin näkemyksiinsä. Näiden vuoksi hän tulee myös rajanneeksi suurimman osan metaforan tarkempia mekanismeja koskevista kysymyksistä pois käsittelystään. Davidson toteaaakin: "No theory of metaphorical meaning or metaphorical truth can help explain how metaphor works." (Davidson 1978, 214.) Hurja väite, joka tulee myöhempien käsitysten myötä voimakkaasti kyseenalaistetuksi. Etenkin empiiriset havainnot, esimerkiksi niin sanottujen kuolleiden metaforien vaikutuksesta kielenkäyttöömme, tulevat puhumaan joitakin Davidsonin näkemyksiä vastaan.

Davidson ei pidä metaforaa kielessä alati läsnä olevana ilmiönä. Davidson toki hyväksyy metaforan merkittävän roolin esimerkiksi filosofisessa tai tieteellisessä keskustelussa. (Davidson 1978, 202.) Silti metaforassa on Davidsonille kyse kielen erityisestä, poikkeavasta, käytöstä, samalla tavalla kuin valehtelussakin. Tämä suhtautumisero liittyy nimenomaan kysymykseen kuolleesta ja elävästä metaforasta. I. A. Richardskin kohdisti kyseiseen erotteluun kritiikkiä ja piti metaforaa kielessä alati läsnä (*omnipresent*) olevana ilmiönä, sen sijaan Davidsonille kielen metaforinen käyttö esiintyy ainoastaan elävissä metaforissa.

Davidsonin näkemysten etuna on se, että hän ei aliarvioi metaforien moninaisuutta, vaan jättää ne kokonaan sovittamatta omaan merkitysteoriaansa sen sijaan että latistaisi ne. Heikkoutena on se ilmeinen seikka, että Davidson jättää metaforien toiminnan käytännössä selittämättä, koska ei pidä kysymystä hänen merkitysteoriansa alaan kuuluvana. Seuraavaksi siirryn käsittelemään Searlen teoriaa, joka on varsin kunnianhimoinen yritys selvittää metaforisen merkityksen toimintaa ja tulkintaperiaatteita.

3.2. John Searle ja metafora puheaktina

John Searle (1979) on esittänyt artikkelissaan "Metaphor" vaikutusvaltaisen näkemyksen metaforasta. Searlen näkemys on kenties paras esimerkki *pragmaattisen väännöksen* teoriasta. Searlen selityksen taustavaikutteina on Paul Grice'n teoria keskustelun implikatuureista (*conversational implicatures*) sekä J. L. Austinin alullepanema ja Searlen edelleen kehittämä puheaktiteoria (*speech act theory*). (Ks, Austin 1962; Grice, 1975).

Pragmaattiseen väännökseen perustuvien näkemysten lähtökohtana on *lauseen* merkityksen ja *puhujan merkityksen* erottaminen toisistaan. (Searle 1979, 249). Searle ja Davidson ovat yhtä mieltä siitä, että metaforisella *lauseella* on vain yksi, kirjaimellinen, merkitys. Sen sijaan Searlen mukaan lausuma (*utterance*) voi saada lauseen merkityksestä poikkeavia merkityksiä erilaisissa keskustelutilanteissa. Kun lauseen merkitys, eli sen totuusehdot, ovat yhteneväisiä lausuman merkityksen kanssa, kysymys on kirjaimellisesta lausumasta (*literal utterance*). (Searle 1979, 250–251.) Metaforassa Searlen mukaan lauseen merkitys eroaa lausuman merkityksestä, eli näillä on erilaiset totuusehdot. (Searle 1979, 254.) Täten metaforisen lausuman yleinen muoto on Searlen mukaan seuraavanlainen: Puhuja lausuu lauseen jonka muoto on "S on P" ja tarkoittaa metaforisesti, että "S on R". (Searle 1979, 255.) Searlille metaforan ongelma piilee ennen kaikkea siinä, miten lausumalla "S on P" voimme palauttaa kuulijan mieleen merkityksen "S on R". (Searle 1979, 256.) Searle esittääkin esseensä lopuksi kahdeksan erilaista keskusteluun liittyvää tulkinnallista periaatetta, joiden avulla tämä on hänen mukaansa tehtävissä. (Searle 1979, 273–281.) Ennen kuin tarkastelemme Searlen esittämiä periaatteita hieman lähemmin, on kuitenkin syytä perehtyä ajatukseen *puhujan merkityksestä* ja keskustelun taustaehdoista. On myös syytä perehtyä Searlen käsittelemiin esimerkkeihin ja hänen muihin teorioihin kohdistamaansa kritiikkiin.

Tarkkasilmäinen lukija huomaa, että Searlen selitys metaforille on päällisin puolin samankaltainen sen näkemyksen kanssa, mitä Max Black kutsuu *substituutionäkemykseksi*. Tällaisia näkemyksiä kohtaan on jo esitetty lukuisia kriittisiä huomioita, mutta Searle, ainakin omasta mielestään, onnistuu olemaan aikaisempiin teorioihin nähden ylivoimainen juuri sillä, että hän erottaa *lauseen* ja *puhujan* merkityksen. Searlen erottaa substituutionäkemyksestä myöskin se, ettei hän pidä kirjaimellisten lausumien merkitystä minään itsestäänselvyytenä vaan huomauttaa niiden vaativan puhujan ja kuulijan jakamia taustaoletuksia siinä missä metaforisetkin lausumat vaativat. Erityinen samankaltaisuuksien havaitseminen ei myöskään erota metaforaa muusta keskustelusta, sillä myös kirjaimellinen predikaatio on riippuvaista samankaltaisuuden havaitsemisesta. (Searle 1979, 251–253.)

Täten jopa Searlen käyttämän ikivihreän esimerkkilauseen "kissa on matolla" kirjaimellinen käyttö pohjaa kolmeen edellä mainittuun asiaan: puhujan ja lauseen merkityksen samuuteen, jaettuihin taustaoletuksiin ja samankaltaisuuksien havaitsemiseen. Ilman samankaltaisuuden havaitsemista emme tiedä mihin yleiskäsitteitä (kissa tai matto) sovelletaan. (Searle 1979, 253.) Tämän lisäksi jaettuihin taustaoletuksiin kuuluu ymmärrys siitä milloin kissa on matolla. Jos esimerkiksi kissa leijuu painovoimattomassa tilassa maton yllä, onko kissa yhä matolla? Tämän Searlen huomion ideana on paljastaa se seikka, että meillä on lausumattomia ja

jaettuja taustaoletuksia siitä milloin kissa on tai ei ole matolla arkisissa tilanteissa. (Searle 1979, 252.) Kirjaimelliset käyttötilanteet ovatkin arkisia, joten niiden tulkitsemisen vaatimat taustaoletukset pysyvät usein piilossa. Gricea mukaillen Searle esittää, että tavallisessa puhetilanteessa oletamme puhujan käyttävän kieltä kirjaimellisesti eli lauseen merkityksen ja puhujan merkityksen olevan samoja. (Searle 1979, 282.) Täten lauseiden merkityksestä poikkeavat käyttötavat eivät pohjaa mihinkään kirjaimellisesta käytöstä erillisiin konventioihin, vaan juurikin siihen, että tiettyjen keskustelun perusoletusten (Grice kutsuisi näitä keskustelun implikatuureiksi), esimerkiksi kielen kirjaimellisen käytön tai kielen informatiivisen käytön, rikkoutuessa alamme etsiä puhujan lausumalle lauseen merkityksestä poikkeavaa tulkintaa.

Searlen mukaan esimerkiksi ironiassa on kyse tällaisesta poikkeamasta. Ironian tapauksessa huomaamme lausuman olevan kirjaimellisesti tulkittuna tilanteeseen täysin epäsopiva. Sen sijaan, ainakin monissa tapauksissa, jos tulkitsemme puhujan merkityksen olevan kirjaimellisen lausuman merkityksen negaatio, muuttuu puhujan merkitys tilanteeseen sopivaksi. (Searle 1979, 283.)

Davidsonille eräs metaforisten merkitysten keskeinen ongelma on se, että tällainen parafraasi on lähes aina puutteellinen tai epämääräisesti rajattu. (Davidson 1978, 215.) Searlen mukaan metaforisen lausuman merkitys on sen sijaan, ainakin useissa tapauksissa, suhteellisen suoraviivaisesti lausuttavissa julki. Näin esimerkiksi Searlen esimerkkilauseiden "Sally is a block of ice" ja "Richard is a gorilla" metaforisessa lausumassa saamat merkitykset ovat Searlen mukaan "Sally is an extremely unemotional and unresponsive person" ja "Richard is fierce, nasty, and prone to violence". Searle tietää toki, että nämä parafraasit eivät ole tyhjentäviä. Searlen mukaan riittää kuitenkin, että lausumalle tulkitut merkitykset ovat niiden välttämättömiä totuusehtoja. Toisin sanoen, edellä mainitut metaforiset lausumat ovat tosia, jos ja vain jos kyseiset parafraasit ovat tosia. (Searle 1979, 254.)

Searle pitää lauseen ja puhujan merkityksen erottelua riittävänä ratkaisuna parafraasin ongelmaan. Searlen ajatuksena näyttäisi olevan se, että kun metaforista merkitystä käsitellään erityisenä lauseeseen sisältyvänä merkityksenä, syntyy ajatus siitä, että metaforisen merkityksen pitäisi olla esitettävissä jollakin hyvin tarkalla ja tyhjentävällä tavalla. Sen sijaan puhujan merkityksen tulkitseminen, ja siten myös metaforisen lausuman merkitys, on paljon väljempi asia: siinä on kyse jaettuihin taustaoletuksiin ja kontekstiin perustuvasta ymmärryksestä, ja se, että parafraasissa hukkuu jotakin, ei näytä olevan Searlelle ylitsepääsemätön ongelma.

Vastatessaan kritiikkiin parafraasin riittämättömyydestä Searle toteaa parafraasin olevan symmetrinen relaatio: jos parafraasi on huono parafraasi metaforasta, niin silloin myös metafora on huono parafraasi parafrasista. (Searle 1979, 255.) Searlen tokaisu on hieman mystinen, eikä hän selittele sitä sen kummemmin. Uskoakseni Searle hakee kuitenkin tässä takaa lausujan aikeiden osuutta metaforisessa lausumassa. Metaforisessa lausumassa puhujan on tarkoitus lausua "S on P" tarkoittaakseen "S on R". Symmetrisyys tähdentäisi tässä tapauksessa sitä, että puhujan käyttämä metafora voi olla huono parafraasi aiotusta sisällöstä, aivan siinä missä kuulijan tulkintakin.

Searlen mukaan hänen esittämänsä näkemystä metaforasta on edeltänyt kahdenlaisia teorioita: vertailuteorioita ja vuorovaikutusteorioita. (Searle 1979, 257.) Vuorovaikutusteoria vastaa tässä sitä, mitä David Hills (2011) kutsuu semanttiseen väännökseen perustuviksi näkemyksiksi. Searlen mukaan kummankin näkemyksen puutteet ovat korjattavissa ottamalla huomioon *lauseen* ja *puhujan* merkityksen erottelu. Searlille vertailuteorioiden pääongelma on se, että ne sijoittavat vertailun merkityksen tasolle. Searle sen sijaan pitää vertailua eräänä metaforien ymmärtämisen periaatteena. Vertailuteoria tarjoaa pohjan osalle niistä periaatteista, joiden avulla voimme päätellä metaforisen lausuman merkityksen, eli päätyä lausumasta "S on P" metaforiseen merkitykseen "S on R". (Searle 1979, 257.)

Vertailuteorian ensimmäinen ongelma on siihen usein sisältyvä oletus, että metaforassa vertaillaan objekteja tai kohteita. Searle huomauttaa, että tämä ei yksinkertaisesti pidä paikkaansa. Selventääkseen tätä, hän turvautuu joihinkin suoraviivaisiin predikaattilogiikan formalisointeihin. Lausuessani metaforan "Salli on jääkimpale", en välttämättä kvantifioi jääkimpaleiden ylitse. Eli metaforisesta lausumasta "Salli on jääkimpale" *ei* seuraa (Ex) (x on jääkimpale). Tämä on kenties vielä ilmeisempää metaforissa joilla ei ole ollenkaan ekstensiota. Metaforinen lausuma, "Salli on lohikäärme", toimii aivan hyvin, vaikkei siitä selvästikään seuraa: (Ex) (x on lohikäärme). (Searle 1979, 258.)

Searlen toinen vastaesimerkki on lausuma "Richard is a gorilla", jonka metaforinen merkitys on Searlen mukaan: "Richard is fierce, nasty, prone to violence and so forth". (Searle 1979, 260.) Vaikka paljastuisikin, että tosiasiaassa gorillat ovat ujoja ja lempeitä otuksia, ei lausuman metaforinen merkitys muuttuisi. (Searle 1979, 260.) Searlen mukaan samankaltaisuus perustuu pikemminkin gorilloihin assosioituihin asioihin. Tämä lausujan uskomuksiin (ja siten intensionaaliseen tai intentionaaliseen semantiikkaan) tukeutuva näkemys on käytännössä sama kuin Max Blackin ajatus *yleisten miellelyhtymien järjestelmästä* metaforien pohjalla. (Black 1955, 74.) Searle toteaa, että fregeläisittäin tämä voitaisiin analysoida siten, että

metafora ei toimi referenssin merkityksen (*Bedeutung*) vaan assosiaatioiden ja uskomusten tai mielen (*Sinn*) tasolla. (Searle 1979, 263.)

Miksi Searle ei käytä tämän näkemyksen selittämiseen intensionaalista semantiikkaa? Searlille tällaisten näkemysten ongelma on ennen kaikkea se, että ne sijoittavat metaforisen merkityksen *lauseeseen* (tai, hieman Searlen näkemystä terävöittääkseeni, lauseen ja semanttisen mallin kuvaaman uskomusjärjestelmän/maailman vuorovaikutukseen). Searlen mukaan metaforisista lauseista tai niiden merkityksistä ei yksinkertaisesti löydy sellaisia mekanismeja, jotka selittäisivät minkäänlaista semanttista vuorovaikutusta. Koko vuorovaikutuksen (*interaction*) käsite jää Searlen mukaan näissä näkemyksissä melko epäselväksi.

Searle esimerkiksi kiistää Max Blackin jaottelun kehykseen ja polttopisteeseen (*frame* ja *focus*). Blackin oletus oli se, että metaforaan sisältyy aina jonkin kirjaimellinen ilmaisu, eli polttopiste, jota tarkastellaan metaforisen ilmaisun lävitse. (Searle 1979, 262; Black 1955, 65.) Searlen, kieltämättä hiukan haettu, esimerkki on: "The bad news congealed into a block of ice." Tässä Searle olettaa, että Salliin viitattaisiin metaforisesti huonoina uutisina lauseen kääntyessä suunnilleen seuraavasti: "Huonot uutiset jähmettyivät jääkimpaleeksi". Searle tunnustaa, että kyseessä on toki sekoittunut metafora (*mixed metaphor*), ja siten kielenkäyttö voi tyyllillisesti olla ontuvaa. Silti ilmaus on hänen mukaansa ymmärrettävissä. (Searle 1979, 262.)

Jos metafora voi sisältää kaksi metaforista ilmausta, on hieman epäselvää, mikä siinä on vuorovaikutuksessa minkäkin kanssa. Searlen toinen huomio liittyy siihen, että metaforan toisen osuuden merkitys voi olla yksinkertaisesti jokin viittaava yksilönimi. Esimerkiksi lauseen "Salli on jääkimpale" tilalla voisi aivan yhtä hyvin olla indeksikaalin sisältävä lause "Tuo henkilö tuolla nurkassa on jääkimpale". (Searle 1979, 263.) Searlen ajatuksena tässä on se, etteivät *lauseen* merkitykset tässä tapauksessa millään erityisellä tavalla ole vuorovaikutuksessa.

Nämä ongelmat ratkeavan juurikin sillä, että erotamme *lauseen* ja *puhujan* merkitykset toisistaan. Tällöin lauseen merkitys toimii yksinkertaisesti eräänlaisena vihjeenä, josta voidaan erinäisten periaatteiden kautta päätyä metaforisen *lausuman* merkitykseen. Searle luettelee kolme ehtoa, joita tällaisen ymmärrysperiaatteen on täytettävä. Samat periaatteet pätevät sekä metaforista ilmaisua käyttävään puhujaan, että sen kuulijaan.

Ensinnäkin jonkin lausumassa on kerrottava, onko metaforista tulkintaa syytä etsiä ollenkaan. Aivan kuten Davidson, Searlekin pitää lauseen ilmeistä epätotuutta yleisenä vihjeenä tästä. Tällaisia poikkeamia voi olla muitakin: yleinen epäsopivuus keskustelun kannalta tai semanttinen järjettömyys, miksei myös Davidsonin mainitsema triviaali totuus. (Searle 1979, 274.) Toiseksi on oltava jonkinlainen periaate, jolla lausuman "S on P" pohjalta voidaan päätellä minkälaisia predikaatteja sisältyy R:ään lauseen metaforisessa merkityksessä "S on R". Eräs keskeinen strategia tässä on Searlen mukaan juurikin samankaltaisuus. Jos joku sanoo "Ville on sika", voimme tulkita tätä etsimällä samankaltaisuuksia Villen ja sian väliltä. Kolmanneksi, on oltava jokin rajoittava periaate, jonka avulla rajoitamme niitä ominaisuuksia jotka S:ään voivat päteä. Tässä esimerkiksi mahdollisuus tai todennäköisyys ovat Searlen mukaan keskiössä. Ville voi esimerkiksi olla likainen, kuten sikakin, mutta Ville ei voi olla nelijalkainen eläin. (Searle 1979, 274–275.)

Searlen teoria sallii tällaiset triviaalit luonnehduksat, koska hän hahmottelee nimenomaan väljää ja kielen pragmatiikkaan perustuvaa teoriaa metaforista. Näin hän ratkaisee erilaiset vastaesimerkit tarjoamalla niihin erilaisia periaatteita ratkaisuksi. Esimerkiksi "Riku on gorilla" lauseessa metaforinen merkitys päätellään juurikin gorilloihin liitetyistä mielleyhtymistä, ei itse gorilloista. (Searle 1979, 277.) Tämän tarkastelutavan puolesta puhuu sen perusteellisuus, mutta sitä vastaan puhuu tietynlainen vaikutelma mielivaltaisista, *ad hoc*, ratkaisuista. Voidaan myös kysyä, onko näin vahvasti tulkintaan, ymmärrykseen ja väljiin kielellisiin kuvauksiin tukeutuva teoria kovinkaan hyvä pohja perusteorialle kielestä.⁵

Yrittäessään selvittää erilaisten metaforien ymmärtämiseen johtavia periaatteita, Searle törmää kiinnostavaan ongelmaan hänen suosikkilauseensa "Sally is a block of ice" tulkinnassa. Searlen mukaan tämä lause ei nimittäin ole ymmärrettävissä minkään samankaltaisuuden pohjalta. Toki jääkimpale ja Salli ovat joltakin ominaisuuksiltaan samoja, mutta nämä samankaltaisuudet ovat triviaaleja: esimerkiksi kummatkin ovat suhteellisen kiinteitä. (Searle 1979, 266.) Searle ehdottaa erääksi strategiaksi "Salli on jääkimpaleen" palauttamista sen alla lepääviin metaforiin. Täten "Salli on jääkimpale" tarkoittaisi suunnilleen "Salli on hyvin kylmä". Tämä ei kuitenkaan ratkaise ongelmaa, samankaltaisuudet tunteettomien ihmisten ja kylmien objektien välillä eivät ole riittäviä. (Searle 1979, 267.) Vaikka joku pystyisikin muotoilemaan tällaiseen tapaukseen riittävän ja yhteyttä tyydyttävästi selittävän samankaltaisuuden, toteaan Searle sen olevan niin hankalaa, ettei se voi olla se perusta jonka pohjalta metafora yleisesti tulkitaan. (Searle 1979, 268.)

⁵ Samankaltaista kritiikkiä puheaktiteorioita kohtaan on myös esittänyt Charles Taylor (1985, 279).

Täten Searlen neljäs tulkintaperiaate kuuluukin:

“Things which are P are not R, nor are they like R things, nor are they believed to be R; nonetheless it is a fact about our sensibility, whether culturally or naturally determined, that we just do perceive a connection, so that P is associated in our minds with R properties.” (Searle 1979, 277.)

Tämä periaate on tietenkin hyvin epämääräinen. Kiinnitän tässä siihen erityistä huomiota, koska Lakoffin ja Johnsonin käsitteellinen metafora tulee tarjoamaan selityksen juuri tämänkaltaisille ongelmille. Searle kiinnittää myös huomiota tällaisissa metaforissa usein esiintyvään skalaarisuuteen: esimerkiksi tunnit voivat hiipiä, laahata tai kiittää. (Searle 1979, 278.)

Searlen selitys kuolleille metaforille on myös kiinnostava. Kuolleessa metaforassa lausuman metaforinen merkitys muuttuu ajan myötä lauseen merkitykseksi. Toisin sanoen vain elävässä metaforassa lausuma saa erillisen puhujan merkityksen, siinä missä kuolleessa metaforassa puhujan merkitys ja lauseen merkitys ovat samoja. (Searle 1979, 258.)

Searlen eräs väite on, että kaikki metaforiset merkitykset ovat teoriassa kielellisesti ilmaistavissa (toisin sanoen kaikille metaforille voidaan teoriassa antaa parafrasi). Tätä selittääkseen hän viittaa puheaktiteoriansa yhteydessä selittämäänsä ilmaistavuuden periaatteeseen (*Principle of Expressibility*). (Searle 1979, 283.) Vaikka tämä ilmaistavuuden mahdollisuus onkin olemassa, ei kaikissa kielissä välttämättä valmiiksi ole olemassa tällaisia ilmaisuja. Tässä hän tulee selittäneeksi metaforien käyttöä vanhalla Aristoteleelta tutulla tavalla: metafora korjaa tiettyjen kielten rajoituksia.

Lopuksi on syytä kiinnittää huomiota erääseen ongelmalliseen seikkaan Searlen näkemyksessä. Searle piti semanttisen väännöksen teorioihin kuuluvia puheita vuorovaikutuksesta epämääräisenä. Samalla tavalla hän hylkää Blackin väitteen siitä, että metaforassa voisi syntyä aivan uusia merkityksiä. (Searle, 280.) Hänen mukaansa kaikki erilaiset metaforiset yhteydet selittyvät joko S:n, P:n tai R:n välisillä assosiaatioilla, eikä metafora siinä mielessä luo uusia assosiaatioita tai yhteyksiä näiden asioiden välille. (Searle 1979, 280–281.)

Tässä Searle tulee siis hylänneeksi Blackin metaforateoriasta kumpuavat kantilaiset piirteet. Searlen teoria jättää varsin vähälle huomiolle metaforiin liittyvien assosiaatioiden rikkauden ja metaforien käytön luovat ominaisuudet. Tämä osaltaan selittää hänen esimerkkiensä banaalisuutta. Esimerkiksi hänen tarjoamansa parafrasi Emily Dickinsonin runosta on monellakin tavalla epätydyttävä. (ks. Searle 1979, 254.) Sekä Lakoffin ja Johnsonin teoria

että Davidsonin teoria tuntuvat tässä asiassa olevan Searlen teoriaa rikkaampia. Davidson kiinnittää huomiota metaforien moniulotteisuudelle siinä määrin, ettei hän pyrikään tarjoamaan niille paikkaa omassa merkitysteoriassaan. Johnsonin ratkaisu on siinä, että hän laajentaa merkitysteoriaansa kielen merkityksen ja loogisen päättelyn ulkopuolelle. Tämän monipuolisuuden perimmäinen syy voi hyvinkin olla siinä, että *Davidson ja Johnson ja Lakoff eivät vaadi metaforien merkitysten palauttamista puhujan intentioihin tai tulkintaan näistä intentioista*. Ne antavat metaforalle ikään kuin aktiivisen roolin (Davidsonilla tämä on metaforan kyky *vihjailla*), jossa metafora voi esimerkiksi paljastaa aivan uudenlaisia asioita, jotka eivät palaudu sen kummemmin puhujan intentioihin kuin lauseiden tavanomaisiin merkityksiin.

David Hillsin listaamista 1970-luvun näkemyksistä on nyt käsitelty reilusti jokaista: semanttisiin väännöksiin, vertailuun, pragmaattisiin väännöksiin ja puhtaaseen voimaan perustuvia näkemyksiä. Koska Max Black edustaa varsin alustavaa muotoilua semanttisen väännöksen teorioista, on nähdäkseni reilua esitellä vielä yksi, kehittyneempi semanttiseen väännökseen perustuva metaforateoria. Tällainen on Jaakko Hintikan ja Gabriel Sandun artikkelissaan "Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meanings" antama selitys metaforasta, joka pohjaa mahdollisten maailmojen semantiikkaan. Artikkelin on myös siitä hyvä, että se tarjoaa eräitä standardiongelmia näkemysten arviointiin. Siihen sisältyy myös varsin purevaa kritiikkiä Searlen ja Davidsonin näkemyksiä kohtaan. Hintikan ja Sandun näkemys sisältää myös hyvää ja tarkkaa sanastoa metaforisten näkemysten ja ongelmien tulevaan käsittelyyn. Kaiken muun hyvän lisäksi Anders Engström (2001) on jo alustavasti vertaillut Lakoffin ja Johnsonin sekä Hintikan ja Sandun näkemyksiä metaforasta artikkelissaan "Hintikka and Sandu on metaphor". Käsittelenkin Engströmin huomioita Hintikan ja Sandun näkemysten yhteydessä.

3.3. Hintikka ja Sandu metaforasta

Hintikan ja Sandun artikkelin "Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meanings" lähtökohtana on soveltaa mahdollisten maailmojen semantiikkaa (tästä eteenpäin MMS) leksikaalisen merkityksen ongelmiin. Useimmiten MMS:n tutkinnassa on keskitytty strukturaaliseen merkityksen analyysiin. (Hintikka ja Sandu 1994, 151; 184.) Strukturaalisella merkityksellä viitataan kielen rakenteellisiin seikkoihin, esimerkiksi loogisiin konnektiiveihin, pätevän päättelyn mahdollistaviin rakenteisiin jne. Leksikaalisella merkityksellä viitataan taas sanojen tai lauseiden semanttisen merkityksen tutkimiseen. MMS esittää kuitenkin varsin eksplisiittisen väitteen, että leksikaalisten ilmaisujen (sanojen ja predikaattien) merkitykset

ovat funktioita mahdollisista maailmoista niiden ekstensioihin . Koska MMS esittää jotakin näin selvää leksikaalisen merkityksen suhteen, pitäisi sen olla pätevä väline semanttisten merkitysten analyysiin. (Hintikka ja Sandu 1994, 151.) Hintikka ja Sandu näkevät MMS:n soveltamisen metaforan analyysiin eräänlaisena todistuksena sen sisältämän semanttisen teorian pätevyydestä. (Hintikka ja Sandu 1994, 152–153.)

Hintikan ja Sandun ajatuksena on se, että MMS on erityisen hedelmällinen metaforan analyysiin, koska se tarjoaa välineen analysoida merkitysten vaihtumista eri konteksteissa sekä tavan liittää nämä erilaiset kontekstuaaliset merkitykset toisiinsa. Sanan tai termin merkitys tunnetaan Hintikan ja Sandun mukaan vasta silloin, kun sen ekstensio osataan tunnistaa paitsi aktuaalisessa maailmassa myös erilaisissa, poikkeavissa, tilanteissa. (Hintikka ja Sandu 1994, 152.) Davidsonin näkemys metaforasta asettuikin selkeästi Hintikan ja Sandun mallia vasten. Siinä missä Davidson sulki metaforan pois merkitysteoriastaan täysin sen vaatiman lisämerkityksen tai epäkirjaimellisen merkityksen vuoksi, Hintikka ja Sandu pitävät metaforan keskeisenä osana epäkirjaimellista merkitystä, jonka toiminta voidaan selittää MMS:n avulla. Hintikka ja Sandu väittävätkin, että Davidsonin metaforateoria seuraa nimenomaan hänen yhden maailman merkitysteoriastaan. (Hintikka ja Sandu 1994, 153.)

Metaforan selitykseksi ei kuitenkaan riitä, että Hintikka ja Sandu sallivat MMS:n mahdollisuuden erilaisiin ja tilanteista vaihteleviin ei-kirjaimellisiin merkityksiin. Tämän lisäksi on osattava selvittää mikä liittää sanojen tavalliset merkitykset ja metaforiset merkitykset toisiinsa ja minkä pohjalta ei-kirjaimelliset merkitykset tulkitaan.

Ratkaisuksi ensimmäiseen kysymykseen Hintikka ja Sandu tarjoavat ”merkitysviivoja” (*meaning lines*). Ajatus merkitysviivasta perustuu mahdollisten maailmojen semantiikassa keskeisenä kysymyksenä olevaan maailmanviivaan (*world line*). Kysymys maailmanviivasta on kysymys siitä, mitä eri mahdollisten maailmojen yksilöitä voidaan pitää samoina yksilöinä. Kuten Hintikka ja Sandu painottavat, mahdollisten maailmojen terminologian suhteen ei pidä yltyä mystisismiin. ”Mahdolliset maailmat” tarkoittavat useimmiten yksinkertaisesti ”pienten maailmojen”, eli esimerkiksi vaihtelevien uskomusmaailmojen semanttisten poikkeusten, tutkimusta *eivät* ontologista spekulaatiota rinnakkaisista univerteista tai vastaavaa. Merkitysviiva on kuin maailmanviiva, mutta yksilöiden sijaan se kiinnittyy nominilausekkeisiin (noun phrase) ja määrittelee sitä, mihin tietty nominilauseke eri maailmassa *soveltuu*. (Hintikka ja Sandu 1994, 155.)

Kysymys merkitysviivan metaforisesta käytöstä on tässä vaiheessa kysymys siitä, miten tämä merkitysviiva ”vedetään”, eli miten eri sovellusten välinen yhteys saadaan selville. Hintikan ja

Sandun vastaus tähän on varsin lyhyt ja yksinkertainen: metaforisen merkitysviivan vetäminen perustuu samankaltaisuuteen (similarity). (Hintikka ja Sandu 1994, 156.) Vastaus on kyllä yksinkertainen, mutta nähdäkseni myös Hintikan ja Sandun näkemyksen epätyydyttävien osa. He eivät näytä vastaavan Searlen artikkelin esittämään kysymykseen sellaisista metaforista, missä mitään selkeää samankaltaisuutta ei ole havaittavissa.

Hintikka ja Sandu luettelevat kolme heidän metaforateoriastaan seuraavaa asiaa: Ensinnäkin, metafora on merkitykseen liittyvä asia, eli siinä on kysymys siitä miten tietyn ilmaisun viittaus määrittyy erilaisissa tilanteissa. Toiseksi, ei ole olemassa metaforista totuutta joka eroaisi kirjaimellisesta totuudesta. Metaforalla on aivan samankaltaiset totuusehdot kuin tavallisillakin ilmaisuilla, kunhan metaforisen ilmaisun ei-kirjaimellinen merkitys huomioidaan. Kolmanneksi, metaforassa on nimenomaan kyse sanan tai lausekkeen erityisestä käytöstä. Metaforassa ei ole kysymys *lausumien* erityisestä käytöstä. (Hintikka ja Sandu 1994, 157.)

Hintikan ja Sandun kolmas huomio näyttäisi olevan suunnattu etenkin Searlen tyyppisiä puheaktiin ja implikatuureihin perustuvia metaforanäkemyksiä vastaan. Hintikan ja Sandun lähtökohta on siinä moniin muihin 1900-luvun teorioihin verrattuna suorastaan aristoteellinen, että se keskittää metaforan toiminnan yksittäisen sanan tai lausekkeen *poikkeavaan* käyttöön. Tämä painottaa vahvasti sellaista näkemystä, jossa sanoilla on olemassa tavallinen kirjaimellinen merkitys (Hintikalle ja Sandulle tämä lienee merkitystä aktuaalisessa maailmassa) ja sitten erinäisiä poikkeavia ei-kirjaimellisia merkityksiä. Tämä näkemys saa selkeimmän ilmaisunsa Hintikan ja Sandun toteamuksessa siitä, että on olemassa myös *metaforisia maailmanviivoja*: voimme tunnistaa yksilöitä eri yksilöiden avulla (esimerkiksi "meidän Dorian Gray" tai nerosta käytettävä "Einstein") (Hintikka ja Sandu 1994, 161.) He pitävät tätä huomiota myös vastaesimerkkinä esimerkiksi Max Blackin ja Paul Ricoeurin ehdottamille näkemyksille, jossa metaforan toiminta sidotaan aina yksittäisen lauseen sisällä syntyvään jännitteeseen.

Metaforisen toiminnan keskittäminen nominilausekkeisiin ja sanoihin nostaa mieleen heti vastaesimerkit kokonaisista lauseista joita voidaan käyttää metaforisesti. Esimerkkilauseeseen "My cup overflows" Hintikka ja Sandu vastaavat toteamalla, että metaforinen samankaltaisuus koskee koko lausetta (ylitsevuotavaa kuppia) ei mitään yksittäistä osaa siitä. Oletukset siitä mihin ylitsevuotavaa kuppia verrataan jäävät toisin sanoen täysin implisiittisiksi. Hintikan ja Sandun artikkelissa todetaan, että lause voidaan muuttaa predikaatiksi "an overflowing cup" (Hintikka ja Sandu 1994, 162.). Tällöin sillä voisi oletettavasti olla jokin sovelluksen kohde (esimerkiksi Hintikan ja Sandun ehdottama *mind*).

Tämän uudelleenmuotoilun ajatuksena on palauttaa lause sellaiseen muotoon, jossa sen merkitys on nähtävissä semanttisista seikoista riippuvaiseksi eikä searlelaisista implikatuureista tai puheaktin tulkinnoista. Sivuhuomautuksena on kuitenkin todettava, että tällainen uudelleentulkitseminen herättää kysymyksen siitä, eikö Ricoeurin ja Blackin näkemyksiä voisi puolustaa aivan samoin keinoin – uudelleen muotoilemalla erisnimet (tai yksilönimet) implisiittisiksi oletettuihin predikaattilauseisiin?

Samankaltaisuuden perusteella vedettyjen merkitysviivojen ja MMS:n sallimien ei-kirjaimellisten merkitysten lisäksi Hintikan ja Sandun metaforaselvitykseen kuuluu vielä kolmas keskeinen elementti. Tämä on merkitysviivojen ankkuroiminen (mooring, anchoring). (Hintikka ja Sandu 1994, 162–163.) Metaforinen merkitys ankkuroidaan Hintikan ja Sandun mukaan tavalla tai toisella sanan kirjaimelliseen käyttöön. Heidän varsin hyvä esimerkkinsä tämän ankkuroinnin merkityksestä on Karl Marxilta lainaus ”uskonto on oopiumia massoille”. Nykyisellään se tulkitaan yleisesti viestiksi uskonnon haitallisuudesta ja eskapistisesta luonteesta – uskonto tarjoaa jotakin sen kaltaista mitä oopium tarjoaa käytettynä huumausaineena. On kuitenkin niin, että viktoriaanisella ajalla oopiumia käytettiin vauvojen passivoimiseen työläisperheissä. Kun meidän ymmärryksemme Marxin käyttämästä ankkuroimispisteestä muuttuu, muuttuu myös tulkintamme metaforasta. (Hintikka ja Sandu 1994, 163–164.) Tämä on äärimmäisen tärkeä havainto metaforisista merkityksistä: ne ovat jollakin tavalla suhteessa niihin toisiin merkityksiin, joihin viitataan (kutsutaan näitä sitten kirjaimellisiksi tai ei). Engstrøm myös osuvasti täsmentää ankkuroinnin merkityksen piilevän siinä, että ankkurointipiste tarjoaa (tai sen on tarjottava) keskustelijoille yhteinen ja ymmärrettävä konteksti metaforan tulkitsemista varten. (Engstrøm 2001, 394.)

Täytyykö ankkuri heittää aina aktuaaliseen maailmaan? Max Blackista lähtien useat vastaesimerkit puhuvat tätä vastaan. Kenties tarkimmat vastaesimerkit löytyvät juuri käsitellyltä Searlelta: jotakuta voi metaforisesta kutsua siaksi metaforan merkityksen ankkuroitumatta sikojen varsinaisiin ominaisuuksiin; metaforissa voi myös käyttää mielikuvitusolentoja. (Searle 1979, 258.) Juuri tähän kysymykseen MMS tarjoaa nähdäkseni varsin oivallisen vastauksen, eivätkä Hintikka ja Sandu jätä sitä huomioimatta. Metaforat voivat nimittäin ankkuroitua myös ei-aktuaalisiin maailmoihin, esimerkiksi fiktiivisiin maailmoihin tai uskomusmaailmoihin. (Hintikka ja Sandu 1994, 164–165.) Uskomusmaailmaan ankkuroiminen olisi lähellä metaforan perustumista sille, mitä Max Black kutsui yleisten oletusten järjestelmäksi (*System of Associated Commonplaces*). Semanttisesti järeänä todisteena tälle voidaan pitää myös sitä, että lähestymistapa kykenee selittämään eräänlaiset näennäiset semanttiset paradoksit pois, kuten Hintikan ja Sandun

esimerkkilauseen: "In the vulgar sense, Albert Einstein was no Einstein" (Hintikka ja Sandu 1994, 165.). Samaan tyyliin voisi varmasti Searlen esimerkin hengessä todeta, että siat eivät suinkaan käyttäydy sikamaisesti.

Nyt kun Hintikan ja Sandun metaforakäsityksen peruskoneisto on käyty läpi varsin kattavasti, on syytä hieman arvioida heidän vastaväitteitään Searlen ja Davidsonin näkemyksiin. Heidän artikkelinsa koostuu tietyistä metaforaan liittyvistä kysymyksistä, joita he yrittävät aikaisemmin kuvatun kehyksensä lävitse ratkaista. Nämä samaiset kysymykset tarjoavat myös oivallisen tavan arvioida heidän näkemystään.

Kuten todettua, merkitysviivojen vetämisen pohjaaminen samankaltaisuudelle ei vastaa kovinkaan hyvin Searlen esittämään kritiikkiin. Esimerkiksi A-V. Pietarinen on yrittänyt lyhyesti vastata Searlen esittämään vastaesimerkkiin "Salli on jääkimpale", toteamalla, että metaforan ei tarvitse perustua predikaatin laadullisten ominaisuuksien samankaltaisuuteen. Se voi myös perustua esimerkiksi samankaltaisuuteen aiheutetussa reaktiossa. (Pietarinen, 2011) Tämä vastaus jättää huomiotta Searlen huomiot siitä, että samankaltaisuuden, toimiakseen useiden helposti ymmärrettävien metaforien tulkinnallisena periaatteena, pitäisi perustua sellaisiin seikkoihin jotka ovat helposti havaittavia ja määrittyviä. Kuten Davidson toteaa, on triviaalia, että kaikki asiat ovat jollakin tavalla samankaltaisia; jotta samankaltaisuus olisi periaatteena riittävä, pitää sen kyetä aidosti selittämään tulkintaa.

Hintikalta ja Sandulta löytyy Pietarisen selitystä lähellä oleva periaate, kun he huomauttavat, että metafora voi perustua myös funktionaaliselle samankaltaisuudelle. (Hintikka ja Sandu 1994, 168–169.) Näin kenties joissakin tapauksissa onkin, ja jollakin tavalla tiettyjä laadullisen samankaltaisuuden ongelmia voisi pyrkiä selittämään tästä käsin. Yksittäisiin lauseisiin kohdistetut esimerkit kuitenkin jättävät asian käsittelyn melko pahasti puolitiehen – antaahan jo Searle esimerkkejä asteittaisista ja systemaattisista metaforien joukoista jotka eivät pohjaa samankaltaisuuteen (ks. Searle 1979, 278). Samalla tavalla artikkeli näyttäisi sivuuttavan Max Blackin huomion siitä, että metafora *luo* samankaltaisuutta: se tulkitaan yksinkertaisesti kommentiksi siitä, että metaforiset kielenkäytön tavat ovat muita kielenkäytön tapoja enemmän riippuvaisia samankaltaisuudesta. (Hintikka ja Sandu 1994, 167.) Blackin kommentti näyttäisikin aiheuttavan ongelmia Hintikan ja Sandun näkemykselle: jos merkitysviivat on vedettävä samankaltaisuuden *perusteella*, eivät ne kovinkaan ilmeisesti voi olla aivan uutta samankaltaisuutta *luovia* asioita.

Hintikka ja Sandu ovat nähdäkseni oikeassa hylätessään Searlen ja Gricen näkemykset, joissa metaforan selitetään toimivan vain lausumien (*utterances*) tasolla. Hintikka ja Sandu esittävät

vasta-argumenttinaan esimerkiksi sen, että ironisesti ihmistä voi kutsua ”todelliseksi Einsteiniksi”, jolloin kyseessä on ironinen puheakti, joka on tulkittava sisällön negaatioksi. Sisältö on kuitenkin tässä tapauksessa metaforista: vaikuttaa hieman raskaalta selitykseltä olettaa, että puheakti olisi tässä ikään kuin kaksinkertainen. Hintikan ja Sandun mukaan metafora on ylipäättänsä yhteensopiva erilaisten epäsuorien puheaktien kanssa. (Hintikka ja Sandu 1994, 173–174; Engström 2001, 403.) Paras todistusaineisto Searlen kantaa vastaan on nähdäkseni kuitenkin metaforien yleisyys arkikielessämme sekä empiiriset löydökset siitä, että myös kuolleina pidetyillä metaforilla on jonkinlaista vaikutusta. Tämä on seikka jonka, Lakoff ja Johnson tuovat esiin ja johon palaan heidän näkemystensä käsittelyn yhteydessä. Hintikan ja Sandun toisena vastaesimerkkinä ovat erilaiset dialogit, joissa näkyy, että lausuma voi olla sekä kirjaimellisesti että metaforisesti tosi eikä vastaanottaja ole varma kummasta on kyse (Hintikka ja Sandu 1994, 173–174.) Tämä osoittaa, tai on osoittavanaan sen, ettei vihje lausuman metaforisuuteen voi piillä keskustelun kontekstissa tai poikkeamisessa kirjaimellisuudesta. Tämä toimii Engströmin mukaan vastaesimerkkinä myös Alan Tormeyn mahdollisten maailmojen semantiikkaan perustuvaan metaforanäkemykseen, jossa metaforat selitetään elliptisiksi kontrafaktuaaleiksi (esimerkiksi lause ”Julia on aurinko” luettaisiin ”Jos Julia olisi osa planetaarista järjestelmää, hän olisi aurinko”). Kuten Engström huomauttaa, jotakin voi kutsua pelleksi ja hän voi myös kirjaimellisesti olla ammatiltaan pelle – tällöin uudelleenmuotoilu elliptiseksi kontrafaktuaaliksi ei näyttäisi toimivan. (Engström 2001, 398.) On kenties argumentoitavissa, että Hintikan ja Sandun esimerkkidialogeista voi löytää kontekstuaalisia vihjeitä metaforiseen tulkintaan, esimerkiksi hyperbolaa. Tässä pääsemme nähdäkseni kuitenkin Searlen näkemyksen toiseen suureen perusongelmaan, sen epäeleganttiuteen, johon myös Engström kiinnittää huomiota (ks Engström 2001, 403.). Erilaisten tulkinnallisten periaatteiden korjaaminen aina uusien vastaesimerkkien kohdalla ei nähdäkseni kieli erityisen selitysvoimaisesta teoriasta.

Hintikka ja Searle kritisoivat Davidsonia, kuten jo aikaisemmin mainitsin, siitä, ettei hänen yhden maailman semantiikkansa salli metaforisia tai muita ei-kirjaimellisia merkityksiä lainkaan. Kysymys on tietyllä tavalla merkitysteorian alasta ja tehosta. Silti Davidsonin metaforan käsittelyyn liittyy muutakin kuin pelkkä ekstensionaalisen tai yhden maailman semantiikkaan perustuvan merkitysteorian kapeus. Nähdäkseni Davidsonin huomautukset siitä, että metaforat eivät tyhjene mihinkään tiettyihin propositioihin tai ettei niitä pitäisi käsitellä koodattuina viesteinä, ovat monella tapaa aiheellisia.

Davidsonin huomiot liittyvät ennen kaikkea kirjalliseen ja runolliseen kielenkäyttöön. Davidson toteaa, että hyvä metafora tuottaa lähes loppumattoman sarjan ajatuksia ja

assosiaatioita. Hintikka ja Sandu pyrkivät selittämään samaa ominaisuutta sillä, että metaforalla voi ilmaista jotakin aikaisemmin ilmaistavissa olematonta. Tämä uusi ilmaisu ikään kuin avaa mahdollisuudet eri tulkinnoille. Kuitenkin heidän näkemyksessään metaforassa on viime kädessä kyse merkitysviivojen vetämisestä, joten merkitys ratkeaa joksikin tietyksi ekstensioksi. (Hintikka ja Sandu 1994, 178.) Mutta onko todellakin näin? Eikö hyvä runollinen metafora ole sellainen, joka on uudestaan ja uudestaan tulkittavissa – runojen tuoma tyydytys tuntuisi eroavan arvoituksen tai matemaattisen kaavan ratkaisemisen tuomasta tyydytyksestä. Tässä mielessä Davidsonin ratkaisu, jossa metaforaa ei yritetäkään selittää sellaisen koneiston kanssa, jonka tarkoituksena on asettaa tietyt totuusarvot tai kontekstista riippumattoman tulkinnan välineet, tuntuu sopivan paremmin kirjallisen ja runollisen kielenkäytön tulkintaan. Myös Paul Ricoeur on esittänyt, mielestäni varsin kiinnostavasti, että tulkinnan *ehtona* on sanojen monimerkityksisyys. (Ricoeur 1970, 23.) Davidsonin ”ratkaisun” heikkous on tietenkin siinä, ettei se ole ratkaisu lainkaan. Hän toteaa metaforan suhteen merkitykseen piilevän vain kirjaimellisessa merkityksessä: miten tai millä tavoin metaforaa lähdetään tulkitsemaan tai avaamaan, siihen Davidson ei ota lainkaan kantaa. Tulen palaamaan tähän kielen luovuutta ja runollista kieltä koskevaan kysymykseen työni myöhemmässä vaiheessa.

Eräs seikka, jonka Hintikka ja Sandu lukevat metaforanäkemyksensä eduksi on mahdollisuus erotella metaforan ja metonymian käyttö. Metaforassa, kuten todettua, merkitysviivat vedetään samankaltaisuuden perusteella, metonymiassa taas jatkuvuuden (*contiguity*) perusteella. (Hintikka ja Sandu 1994, 158.) He perustavat tämän ajatuksen Roman Jakobsonin ajatuksille, jossa valinta (*selection*) ja yhdistäminen (*combination*) nähdään kielen perustaviksi akseleiksi. (Hintikka ja Sandu 1994, 184; Engström 2001, 393.) Searlille metonymia näyttäytyy sen sijaan eräänä metaforan alalajina, jossa tulkinnalliset periaatteet voivat perustua jatkuvuuteen, esimerkiksi kirjailijan nimi voi viitata kirjailijan tuotantoon. Jatkuvuuden tarkempi analyysi jätetään Searlen sekä Hintikan ja Sandun analyyseissä kuitenkin yhtä vähiin kuin samankaltaisuuden tarkempi analyysi. Hintikan ja Sandu huomauttavat ettei esimerkiksi Nelson Goodmanin metaforateoria, joka muuten tulee heidän näkemystään lähelle, kykene tekemään tätä erottelua ollenkaan.

Toinen ilmiö, joka on hyvin täsmällisesti kuvailtavissa MMS:aan perustuvan metaforateorian avulla on sekoittuneet (*mixed*) metaforat. Lauseessa on sekoittunut metafora silloin, jos lauseessa tunnutaan käyttävän ikään kuin kahta ”erilaista” metaforaa. Hintikka ja Sandu tarjoavat täsmällisen määritelmän sekoittuneelle metaforalle. Metafora on sekoittunut, jos ja vain jos, ankkurointipisteet ovat eri kohdissa ja samankaltaisuusoletukset ovat erilaisia.

Esimerkiksi lause ”Hän ei ole mikään Einstein, vaan pikemminkin Newton” ei ole esimerkki sekoittuneesta metaforasta, koska ankkurointipisteet ovat samoja. Samaten merkitysviivojen vertaaminen toisinaan ankkurointiin ja toisinaan taas telakoitumiseen (engl. *mooring* = laituriin ankkuroituminen) on samankaltaisuusoletuksiltaan sama, vaikka ilmaisut ovatkin kohteeltaan vaihtuvia. (Hintikka ja Sandu 1994, 169–170.) Tämä on mielestäni hyvä esimerkki siitä, miten Hintikan ja Sandun näkemys metaforasta pystyy tarjoamaan tarkkoja ja hyviä käsitteellisiä erotteluja metaforan mekanismien kuvaamiselle.

Eräs MMS:aan perustuvan metaforateorian suurimpia etuja voisi olla metaforan tuominen semanttisen totuusteorian piiriin. Tässä Hintikka ja Sandu mielestään onnistuvatkin. He lainaavat Nelson Goodmanin esimerkkiä metaforisesta totuudesta ja kirjaimellisesta totuudesta. Goodmanin esimerkki on synkkiä ja harmaita sävyjä sisältävä taulu. Goodman ehdottaa tästä taulusta kolmea väitettä: A. Taulu on keltainen B. Taulu on iloinen C. Taulu on surullinen. Goodmanin mukaan ensimmäinen väite on kirjaimellisesti epätosi, toinen väite metaforisesti epätosi ja kolmas väite metaforisesti tosi. (Hintikka ja Sandu 1994, 171.) Toinen esimerkki metaforiin liittyvästä totuudesta on metaforisen negaation mahdollisuus, esimerkiksi ”hän ei ole mikään Einstein”. (Hintikka ja Sandu 1994, 171.)

Poikkeavan merkitysviivan vetämisen jälkeen metaforista lausetta voidaan käsitellä totuuden suhteen samalla tavalla kuin mitä tahansa muuta lausetta. Tämä on Hintikan ja Sandun käsittelyn suuri etu. Ongelmat piilevät sen sijaan merkitysviivan vetämisessä. Millä perusteella harmaus ja surullisuus ovat samankaltaisia? Mielestäni Hintikka ja Sandu eivät kykene antamaan tähän tyydyttävää vastausta.

Taulun ”surullisuuden” ja ihmisen surullisuuden erottaa myös, eivätkä Hintikka ja Sandu tai ainakaan Goodman tästä välttämättä olisi eri mieltä, metaforisen merkitysviivan tulkinnanvaraisuus. Tämä näkyy myös taulusta käytävässä keskustelussa: on helppo kiistellä taulun tulkinnasta, esimerkiksi siitä, onko se iloinen. Ihmisen mielialoista kiistely on sen sijaan harvinaisempaa: usein on selvää, onko jokin ihminen iloinen vai ei, ainakin hänelle itselleen. Tämä herättää jälleen saman kysymyksen luovasta ja tuoreesta metaforasta: onko metaforassa olennaista merkitysviivan vetäminen ja uusi ekstensio vai sittenkin se, että merkitysviivat ikään kuin ”katkaistaan” ja mahdollisuus avataan erilaisille tulkinnoille. Tietyllä tavalla Hintikka ja Sandu rajaavat tämän kysymyksen pois käsittelystä aivan kuten Davidsonkin. He nimittäin toteavat, että kuolleen ja elävän metaforan semanttinen koneisto on sama. (Hintikka ja Sandu 1994, 181.)

Hintikka ja Sandu pitävät metaforan semantiikan seurauksena merkitysholismien vastaisuutta. He kuvaavat merkitysholismia näkemykseksi, jossa kaikki kielen osat ovat sillä tavalla sidottuja toisiinsa, että muutokset pienissä osissa kieltä vaikuttavat kokonaisuuteen. (Hintikka ja Sandu 1994, 175.) Hintikan ja Sandun mukaan metaforien käyttö ei muuta mitään tiettyä kielen muuta osa-aluetta tai sen käyttöä. Päinvastoin, esimerkiksi pelkistä metaforista koostuvien lauseiden tulkinta käy hankalaksi tai raskaaksi. (Hintikka ja Sandu 1994, 175–176.) Engström ei ole yhtä mieltä Hintikan ja Sandun kanssa siitä, että metaforien käyttö ei voisi muuttaa kieltä tai että pelkkiin metaforiin pohjaavat lauseet olisivat erityisen ongelmallisia. (ks. Engström 2001, 392; 404–406.) Itse kallistun tässä seikassa Engströmin kannalle.

Käsitteellisten metaforien teoria, jonka käsittelyyn siirryn aivan kohta, näyttäisi johtavan tilanteeseen jossa tietyt osat kielestä ja merkityksestä muuttuvat tietyn metaforan käyttönoton myötä. Näin kun Hintikka ja Sandu esittävät retorisen kysymyksensä: "If you call a stingy gentleman 'a true Scotsman', does it presuppose a change in the words "Englishman" [...] etc.?" Lakoffin ja Johnsonin myötä vastaus voisi olla, ettei heti, mutta tällaisen metaforan yleisyys kylläkin avaa ja lisää sellaisten metaforien käyttöä ja ymmärrettävyyttä jossa kansallisuuksia yhdistetään tiettyihin ominaisuuksiin. Mielestäni tämä ei ole ollenkaan epäintuitiivista. Itse asiassa Hintikan ja Sandun esimerkissä Einsteinin sijaan henkilön vertaaminen Newtoniin on nimenomaan esimerkki siitä, miten tietyn metaforan käyttö laajenee käsitteelliseksi metaforaksi ja täten lausejoukoksi. A-V.Pietarinen kiinnittää huomiota samaan asiaan ja toteaa, että jos tällaisia osamuutoksia tapahtuisi, ei voisi olla epätosia metaforia. (Pietarinen 2011.) Mielestäni näyttäisi kuitenkin juuri siltä, että tietty metaforinen totuus tai epätotuus (vaikka harmaan taulun pitäminen surullisena) on dynaamisessa liikkeessä ja jossain määrin riippuvainen muista käsitteellisistä metaforista sekä tiettyjen käsitteellisten metaforien yleisyydestä. On hyvä huomata, etteivät Lakoff ja Johnson ole fodorilaisia merkitysrelativisteja vaan heidän naturalismissaan kielen totuudet ja liikkumattomuudet ovat alisteisia monille uusien ilmaisujen käyttöä pysyvämmille asioille. Tulen palaamaan näihin seikkoihin myöhemmin, mutta mainittakoon lyhyesti että heille kielen merkitykseen pysyvyyttä tuovat useat naturalistiset seikat: esimerkiksi evolutiiviset, kasvupsykologiset sekä biologiset seikat. Kielen merkitykset eivät siis muodosta heille suljettua järjestelmää tai verkkoa, jossa kaikki muutokset "kaukovaikuttaisivat" toisiin merkityksiin.

Käsitteelliset metaforat ovat yksittäisiä lausumia suurempia lauseiden joukkoja, joiden merkitykset kytkeytyvät toisiinsa. Tässä mielessä voisi puhua jonkinlaisesta "puoliholismista". Itse asiassa Anders Engström on ehdottanut Hintikan ja Sandun metaforanäkemyksen

korjaamista sillä, että pelkän samankaltaisuuden tilalle tuotaisiin mukaan juuri suurempien lausejoukkojen "kartoittaminen" kohteisiinsa. Engström ehdottaa lyhyesti, että tällaisia tilanteita voitaisiin käsitellä merkitysviivojen joukoilla. (Engström 1994, 406.) Engström ei ota kantaa siihen, nähdäkseni hankalaan kysymykseen, miten tällaiset merkitysviivojen joukot rajautuvat. Engström käyttää selostuksessaan erästä Lakoffin ja Johnsonin esimerkkiä käsitteellisestä metaforasta "väittely on sodankäyntiä". Avaan käsitteellisten metaforien toimintaa tarkemmin seuraavassa luvussa. Todettakoon tähän kuitenkin lyhyesti Engströmin vakuuttuneen siitä, että käsitteellisen metaforan oppiminen tarkoittaa myös mahdollisuutta tulkita ja luoda aivan uudenlaisia merkityksiä useiden lauseiden välille.

Huomautettakoon myös, että Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisten metaforien näkökulmasta useat täysin ymmärrettävät lauseemme ovat lähes pelkästään metaforisia. Esimerkiksi: "piirtelen ankkuroimiani merkitysviivoja" on lähes täysin abstraktia kielenkäyttöä, jonka merkitykset on "sidottu" tai "ankkuroitu" fyysiseen toimintaan (piirtämiseen) ja konkreettisiin avaruudellisiin objekteihin (merkitysviivoihin), ja täten se vaikuttaisi koostuvan täysin konkreettiseen toimintaan perustuvista abstrakteista metaforista. Lakoffin ja Johnsonin, aivan kuten I. A. Richardsin, mukaan pelkistä metaforista koostuvien lauseiden tulkinta ei ole raskasta, vaan päinvastoin, sellaiset lauseet ovat kielessämme hyvin yleisiä. Itse asiassa paljon raskaammaksi käy pyrkimys käyttää sellaista kieltä, joka ei olisi vähintäänkin osittain metaforista. Tämä herättää tietenkin vastakysymyksen siitä, mitä Lakoffin ja Johnsonin näkemyksessä jää metaforisen kielenkäytön ulkopuolelle. Seuraavassa luvussa tulen antamaan vastauksen tähänkin kysymykseen.

Hintikan ja Sandun toinen esimerkki merkitysholismista on Wittgensteinin kielipelit. Heidän mukaansa Wittgenstein ei pystyisi selittämään metaforaa kuin toisena kielipelinä, jossa jollakin tavoin vedotaan kirjaimelliseen kielenkäyttöön. (Hintikka ja Sandu 1994, 177.) Mutta metaforaa ei voi opettaa tai selittää vetoamalla kielen sääntöihin, näin Hintikka ja Sandu ainakin väittävät. He väittävät myös, ettei metaforia yleensä opita osana kokonaista kielipeliä vaan viittamalla tiettyyn kielenkäytön sääntöön (Hintikka ja Sandu 1994, 177). Ainakaan kaikkien metaforien osalta en voi olla samaa mieltä Hintikan ja Sandun kanssa. Hyvä esimerkki on Max Blackin esimerkki siitä, miten shakkisiirtoja voisi käyttää kuvaamaan väittelyä tai taistelua. Wittgensteinin sanastoa käyttäen: Käsitteellisessä metaforassa näyttäisi olevan kyse siitä, että tietty kielipeli siirretään toisiin olosuhteisiin ja sitä aletaan käyttää siellä. Sen sijaan, että käsitteellinen metafora viittaisi "kirjaimellisiin merkityksiin" se sisältää mahdollisesti viittauksen edeltävän kielipelin pelaamiseen. Ei myöskään vaikuttaisi olevan niin, kuten Hintikka ja Sandu väittävät, että uuden metaforisen ilmaisun merkitys on

aikaisemman käytön ja pelin pohjalta täysin ennakoimattomissa. (Hintikka ja Sandu 1994, 177.) Päinvastoin, kun ymmärrän käsitteellisen metaforan jossa ajankuluminen rinnastetaan vaikkapa kävelemiseen ja hiipimiseen, ymmärrän hyvinkin mitä ajan laukkaaminen tai mätelemine tarkoittavat. Aikaisempi kielipeli ei ole täydellinen tulkinta-avain metaforalle, mutta hyvin usein melko hyvä sellainen. Tämä seikka tulee selvenemään seuraavassa luvussa, kun siirryn käsittelemään käsitteellisiä metaforia.

Hintikka ja Sandu ovat kuitenkin oikeassa siinä, että metaforan kuvaaminen tuntuu vaativat tietynlaisen rekursion aikaisempiin sääntöihin ja viittaamisen niihin. Kuinka muuten tiedämme, milloin aikaisempi kielipeli loppuu ja metaforisesti käytetty kielipeli alkaa? Tämä lähestyy aikaisemmin käsittelemääni Davidsonin esimerkkiä Marsin asukkaasta jolle opetetaan kieltä. Tähän esimerkkiin myös Hintikka ja Sandu kiinnittävät huomiota, valitettavasti tulkiten Davidsonin esimerkkiä väärin. (Hintikka ja Sandu 1994, 179.) Davidsonin esimerkin ydin on, kuten hän itse toteaa, juuri siinä, että metaforan käytöllä ja kielen opettelulla *on ero*. Kuten Davidson itse toteaa erosta kielen opettelu ja käyttämisen välillä:

”The change may be, in some cases at least, hard to appreciate, but unless there is a change, most of what is thought to be interesting about metaphor is lost. I have been making the point by contrasting learning a new use for an old word with using a word already understood. [...] Metaphor, I suggested, belongs in the second category.” (Davidson 1978, 206–207.)

He toteavat Davidsonin kysymyksen opettelu ja käytön erosta olevan ”retorinen”, mutta Davidsonin asian ydin on *nimenomaan* siinä, että tällainen ero on olemassa. Ero ei yksinkertaisesti mahdu hänen merkitysteoriaansa. Kuten olen aikaisemmin todennut, Davidsonin näkemyksen ydin on juurikin siinä, että kontekstista riippumatonta merkitystä kuvaava (ekstensionalistinen) semanttinen teoria ei pysty sanomaan mitään mielenkiintoista metaforasta, sillä metafora on parhaimmillaan uusia ja tyhjenemättömiä merkityksiä luova.

Itse olen kuitenkin Hintikan ja Sandun linjoilla siinä, että metaforan mekanismeista voidaan sanoa joitakin yleisiä asioita. Tietyllä tavalla MMS:n antama kehys on hyvä väline näiden piirteiden kuvaamiseen: metaforassa on, tiettyjen muiden seikkojen ohella, kyse erilaisten merkityskontekstien ja kielenkäytön vuorovaikutuksesta. Olen tämän luvun lopussa tuonut esiin sellaisia läpikäymiini näkemyksiin sisältyviä ongelmia, jotka ovat selitettävissä nähdäkseni parhaiten Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan avulla. Erityistä kriittistä huomiota olen kiinnittänyt samankaltaisuuden puutteellisuuteen metaforan alla lepäävänä ja selittävänä ilmiönä sekä sellaisten näkemysten ongelmallisuuteen jossa metafora nähdään vain erityisenä, harvinaisena ja koristeellisena yksittäisten lauseiden käyttönä. Nyt siirryn esittelemään Lakoffin ja Johnsonin teoriaa käsitteellisestä metaforasta.

4. Lakoffin ja Johnsonin teoria käsitteellisestä metaforasta

Mark Johnson ja George Lakoff (2003) esittivät ensimmäisen kerran teoriansa käsitteellisestä metaforasta vuonna 1980 ilmestyneessä teoksessa *Metaphors We Live By*. Ajan myötä heidän näkemyksensä ovat kehittyneet ja tarkentuneet, mutta kirjassa esitetyt radikaalit ydinajatuksukset ovat kuitenkin pysyneet samoina. Heidän ensimmäinen keskeinen väitteensä on se, että kirjaimellinen ja metaforinen kielenkäyttö *eivät* ole toisensa poissulkevia asioita. He ovat I. A. Richardsin kanssa yhtä mieltä siitä, että metaforat ovat lähes jatkuvasti läsnä kielenkäytössämme. Heidän toinen väitteensä on se, että metaforat, tai ainakin suuri osa niistä, tulevat joukoissa, eivät yksittäisinä lauseina. Juuri näitä joukkoina toimivia metaforia he kutsuvat *käsitteellisiksi metaforiksi (conceptual metaphors)*. Heidän kolmas väitteensä on se, ettei käsitteellinen metafora ole yksinomaan kielellinen asia, vaan se on osa laajempaa, esikielellistä, kognitiivista käsitejärjestelmää. Käsitteellisten metaforien kognitiiviseen luonteeseen kuuluu myös aktiivinen rooli: ne eivät ainoastaan jäsennä kielenkäyttöämme, vaan Lakoffin ja Johnsonin mukaan ne vaikuttavat myös järkeilyymme ja toimintaamme. (Lakoff ja Johnson 1981, 286–289.) Uutta tässä on ennen kaikkea käsitteellisen metaforan selittäminen sellaisilla kognitiivisilla seikoilla, jotka eivät ainoastaan kumpua kielestä vaan omalta osaltaan myös edeltävät kieltä.

Lakoffin ja Johnsonin väitteet poikkeavat monin tavoin aikaisemmasta perinteestä. Osaltaan tämä liittyy tietynlaiseen ”kognitiiviseen käänteeseen” filosofiassa ja monissa muissa tieteissä (ks. Lakoff ja Johnson 1999, 74-78). Lakoffin ja Johnsonin monet argumentit pohjaavat vahvasti erilaisiin empiirisiin todistusaineistoihin ja ovat osoitus siitä, miten naturalistisen näkemyksen omaksuminen voi johtaa monenlaisten perinteisten filosofisten näkemysten haastamiseen. Tarkastelen osaa näistä empiirisistä tuloksista tarkemmin työni viidennessä luvussa. Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisten metaforien teoria tarjoaa myös vastauksia moniin niistä kysymyksistä, jotka edellä käsitellyissä perinteisemmissä filosofisissa metaforateorioissa jäivät auki. Esittelen tässä luvussa ensin käsitteellistä metaforaa yleisesti. Tämän jälkeen esittelen prototyyppiteoriaa perinteisten tarkasti rajattuihin käsitteisiin tai kategorioihin perustuvien käsiteteorioiden kritiikkinä. Lopuksi käsittelen Mark Johnsonin ehdotusta *kuvaskemoista* käsitteellisten metaforien toimintaa perusteleviksi rakenteiksi.

4.1. Käsitteellisen metaforan yleisluonnehdintaa

Mitä käsitteelliset metaforat oikeastaan ovat? Asiaa on helpointa lähestyä erilaisten esimerkkien kautta. Lakoff ja Johnson esittävät, että englannin kielessä on olemassa esimerkiksi seuraavat käsitteelliset metaforat: TIME IS A MOVING OBJECT ja ARGUMENT IS

WAR.⁶ (Lakoff ja Johnson 1981, 288; 303.) Karkeasti ottaen samat käsitteelliset metaforat näyttäisivät löytyvän myös suomen kielestä. Käsitteellisten metaforien riippuvuus tai riippumattomuus kulttuurisesta kontekstista ja kielestä on kysymys joka herää välittömästi käsiteltäessä Lakoffin ja Johnsonin teoriaa toisella kielellä. He eivät tietenkään sivuuta tätä keskeistä kysymystä, ja itse käsittelen sitä tarkemmin työni viidennessä luvussa. Lyhyesti voidaan kuitenkin todeta, että tietyt keskeiset käsitteelliset metaforat löytyvät Lakoffin ja Johnsonin mukaan useimmista kielistä.

Käsitteellisen metaforan TIME IS A MOVING OBJECT alaan kuuluisi Lakoffin ja Johnsonin mukaan esimerkiksi lauseet: "aika matelee", "aika rientää", "viikot kiitävät ohitse", "ne hetket ovat jääneet jo kauas taaksemme". Käsitteellisen metaforan ARGUMENT IS WAR alaan kuuluisi lauseita kuten: "kritiikki osui maaliinsa", "hän tuhosi vastaväittäjän perustelut", "hän voitti vastustajansa väittelyssä". (ks. Lakoff ja Johnson 1981, 288; 306-308).

Näiden kahden esimerkin perusteella on jo mahdollista selventää Lakoffin ja Johnsonin väitteitä. Ensinnäkin on hyvä huomata, että siinä missä eksplisiittisesti ilmaissut käsitteelliset metaforat, esimerkiksi AIKA ON LIIKKUVA ESINE ovat sellaista kielenkäyttöä jota perinteisesti pitäisimme epäkirjaimellisena tai metaforisena, tällaisen käsitteelliset metaforan alaan kuuluu useita lauseita, joita pidämme aivan tavallisena kirjaimellisena kielenkäyttönä. Lakoffin ja Johnsonin mukaan tämä johtuu siitä, että käsitteelliset metaforat jäsentävät tavallisesti kieltämme vain osittain. Esimerkiksi käsitteellisessä metaforassa TEORIA ON RAKENNUS puhumme kirjaimellisesti teorian "vankasta perustasta" ja "teorian rakentamisesta", mutta jos puhumme "barokkisesta teoriasta" tai kutsumme jonkun teoriaa "peilitaloksi", siirtyy kielenkäyttöämme epäkirjaimellisen puolelle. Kun käsitteellisen metaforan ilmaisee eksplisiittisesti, ei jäsenitys jää pelkästään osittaiseksi. Tämän vuoksi eksplisiittisesti ilmaistut käsitteelliset metaforat eivät ole kirjaimellisia ilmaisuja. (Lakoff ja Johnson 1981, 306–308.)

Lakoffin ja Johnsonin näkemys ei kuitenkaan rajoitu vain siihen, että käsitteelliset metaforat tiedostamattomina kognitiivisina rakenteina jäsentäisivät kielenkäyttöämme. He väittävät,

⁶ Käytän käsitteellisen metaforan merkitsemiseen isoja kirjaimia Lakoffin ja Johnsonin tapaan. Kuten tekstissä tulee ilmi, käsitteellinen metafora ei ilmaise luokkaan kuulumista tai predikointia missään tavanomaisessa mielessä (se ei rajaudu tarkasti, se ei määrity välttämättömien tai riittävien ehtojen avulla). Käsitteellinen metafora X ON Y merkitsee väljästi rajautuvaa yksittäisten metaforien (ja mahdollisesti uusien käsitteellisten metaforien) joukkoa sekä niiden taustalle oletettua kognitiivista rakennetta. Alaviitettä seuraavan osa pro gradustani selventää sekä tätä määritelmää että siihen liittyviä ongelmia.

että käsitteelliset metaforat jäsentävät myös toimintaamme. Emme esimerkiksi väiteltäessä vain sano häviämme tai voittavamme väittelyä, vaan häviämme tai voittamme väittelyn. (Lakoff ja Johnson 1981, 288–289.) Käsitteelliset metaforat liittyvät tapaamme jäsentää ja tehdä asioita: eli esimerkiksi tilanteessa, jossa väittelyä jäsentäisi käsitteellinen metafora VÄITTELEMINEN ON TANSSIMISTA, ero ei olisi ainoastaan väittelemisen kuvaamiseen käytetyissä ilmaisuissa vaan väittelemisen itsensä luonteessa.

4.1.1. Käsitteellisen metaforan kognitiivinen rooli

Käsitteelliset metaforat siis toimivat jollakin tavalla kielenkäyttömme ja toimintamme taustalla. Miksi niitä tarvitaan ja miten ne oikeastaan toimivat? Työnsä varhaisessa vaiheessa Lakoff ja Johnson kuvailivat käsitteellisten metaforien toimintaa niin, että ne ylittävät tietynlaisia kokemuksen alueita (*domains of experience*). Tarkemmin sanottuna käsitteelliset metaforat jäsentävät tiettyjä kokemuksen alueita toisten kokemusten alueiden perusteella. Artikkelissaan *Conceptual Metaphor in Everyday Language* Lakoff ja Johnson lajittelevat nämä alueet fyysiseen, älylliseen ja kulttuuriseen. (Lakoff ja Johnson 1981, 294–295.) Myöhemmissä teoksissaan Lakoff tukeutuu näiden alueiden jäsennyksessä uuteen käsitteen käsitteeseen, jonka taustalla on vahvasti Eleanor Roschin ajatus käsitteisiin sisältyvästä prototyyppisyydestä. Johnson taas kehittää teoriaa, jossa näiden rajoitusten takana on niin sanottuja *kuvaskeemoja* (*image schemata*). Palaan näihin näkemyksiin luvussa 4.2. Kysymys käsitteellisten metaforien taustalla toimivista rakenteista on monilla tavoin sama kuin se hankala kysymys johon jäin viime luvun lopussa: jos käsitteellisten metaforien toimintaa kuvataan Anders Engströmin tavoin, Hintikan ja Sandun teoriaan tukeutuen, maailmanviivojen *joukoiksi*, niin miten nämä joukot ja niiden kohteet oikeastaan ryhmittyvät? Kokemusten alueiden rakenteen, kuvaskeemojen ja prototyyppien voidaan kaikkien nähdä tarjoavan omanlaisensa vastauksensa siihen, miten maailmanviivojen joukot ryhmittyvät; toisin sanoen ne tarjoavat eräänlaisen pohjan sellaiselle rakenteelle jonka pohjalta maailmanviivoja voisi jäsentää joukoiksi.

Kuten todettua, palaan kysymykseen kokemusten alueita jäsentävästä rakenteesta työni myöhemmässä vaiheessa. Tässä vaiheessa voidaan kuitenkin jo kysyä, mikä rooli kokemusten alueiden *ylittämisellä* on? Toisin sanoen, mikä on käsitteellisen metaforan kognitiivinen rooli? Lakoffin ja Johnsonin mukaan tällaisia rooleja on löydettävissä ainakin kolme. Ensinnäkin, käsitteelliset metaforat voivat tuoda tietyltä, paremmin strukturoidulta alueelta rakennetta vähemmän jäsennellylle ilmiölle. Toiseksi ne voivat auttaa rajaamaan tarkasti rajautumattomia asioita selkeämmin rajatuilla asioilla. Kolmanneksi niin sanotut

orientaatiometaforat voivat tuoda selkeän tavan kommunikoida asteittaisuutta. (Lakoff ja Johnson 1981, 295–296.) Orientaatiometaforista esimerkkinä ovat ILOINEN ON YLHÄÄLLÄ ja SURULLINEN ON ALHAALLA -tyyppiset käsitteelliset metaforat. Esimerkiksi tunnelma on katossa tai laskee lattiaan. Niiden teho perustuu Lakoffin ja Johnsonin mukaan muun muassa siihen, että meillä kaikilla on keho ja sen myötä jonkinlainen käsitys suunnista. Ne vaikuttaisivat siis tehokkaalta keinolta kommunikoida skalaarisia asioita ihmisten kesken. IDEAT OVAT ORGANISMEJA on esimerkki käsitteellisestä metaforasta, jossa hankalammin rajautuvia asioita käsitellään selkeämmin rajautuvien, fyysisien asioiden. Täten puhumme esimerkiksi ideoiden synnystä, kasvusta ja kuolemasta. Jo edellä mainittu käsitteellinen metafora VÄITTELY ON SODANKÄYNTIÄ on esimerkki ensimmäisestä tapauksesta, jossa jäsennystä tai rakennetta tuodaan toisesta kokemuksen alueesta toiseen.

Käsitteellinen metafora ei ainoastaan auta jäsentämään ajatteluamme ja toimintaamme, vaan jäsentäessään se myös korostaa ja piilottaa tiettyjä puolia jäsentämästään asiasta. (Lakoff ja Johnson 1981, 292–294.) Esimerkkinä tästä Lakoff ja Johnson mainitsevat Michael Reddyn esittämän kanavametaforan (*conduit metaphor*). (Lakoff ja Johnson 1981, 292.) Reddyn mukaan englannin kielessä on käsitteellinen metafora, jonka mukaan kielelliset ilmaisut ovat ikään kuin ”säiliöitä” tai ”paketteja”, joihin jokin idea ”pakataan”, ja kommunikaatiossa tämä ”paketti” lähetetään vastaanottajalle. Esimerkkejä tällaisista ilmaisuista ovat Reddyn mukaan esimerkiksi: ”His words carry little meaning”, ”Try to pack more thought into fewer words”. Tällainen käsitteellinen metafora korostaa Lakoffin ja Johnsonin mukaan kieltä kontekstittomana ajatusten välittäjänä ja piilottaa sen kontekstista riippuvaa roolia. (Lakoff ja Johnson 1981, 292–294.)

Ajatus käsitteellisistä metaforista aktiivisina, korostavina ja piilottavina sekä ajatuksia ja toimintaa jäsentävinä sopii yhteen Max Blackin esittämän väitteen kanssa, jonka mukaan metaforat monissa tapauksissa pikemminkin luovat samankaltaisuutta kuin pohjaavat siihen (vrt. Luku 2.4.). Vaikka varsinaisen käsitteellisen metaforan yhteensopivuus pohjaisikin kahden asian samankaltaisuuteen, mahdollistaa käsitteellisen metaforan luonne lauseiden *joukkona* uuden samankaltaisuuden synnyttämisen. Esimerkiksi käsitteellisessä metaforassa AIKA ON LIIKKUVA ESINE ei ajankulun ja hiipimisen välillä ole mitään samankaltaista *sinänsä*, vaan metaforan esittämä samankaltaisuus on ymmärrettävää vain suhteessa lauseiden kokonaiseen joukkoon.⁷

⁷ Palaan käsitteellisen metaforan luoviin ja innovatiivisiin puoliin tarkemmin työni luvussa 5.2.

Johnson ja Lakoff toteavat käsitteellisten metaforien olevan myös päättelyn (inference) välineitä. Esimerkiksi tarkasteltaessa käsitteellistä metaforaa AIKA ON RAHAA (TIME IS MONEY) he toteavat, että tästä käsitteellisestä metaforasta voidaan ikään kuin päätellä toisia käsitteellisiä metaforia: AIKA ON RAJALLINEN RESURSSI tai AIKA ON ARVOKAS HYÖDYKE.⁸ (Lakoff ja Johnson 1981, 290–292.) Jos aikaisemmat Johnsonin ja Lakoffin väitteet eivät ole olleet riittävän kiistanalaisia, niin tämä ainakin on sitä. Perinteisen merkitysteorian näkökulmasta herää varmasti kysymys siitä, millä tavalla tämä vastaa perinteistä päättelyä, jos se ei millään itsestään selvällä tavalla ole totuuden säilyttävää päättelyä? Käsitteellisille metaforille ja niiden alaisille lauseille voidaan toki tarvittaessa antaa totuusarvo, mutta ne *eivät* pyri totuutta säilyttävään päättelyyn. Lakoff ja Johnson itse toteavat tällaisen päättelyn olevan vain osittain ajatteluamme jäsentävää: esimerkiksi aika on arvokasta, mutta toisin kuin rahaa, sitä ei voi laittaa pankkiin. (Lakoff ja Johnson 1981, 294.) Tästä seuraa heidän mukaansa myös se, että juuri tämän osittain jäsentämisen vuoksi käsitteelliset metaforat ovat epätosia. (ks. Lakoff ja Johnson 1981, 308). Tässä mielessä voidaan ajatella, että jo käsitteellisten metaforien ”premissit” ovat epätosia, ja niiden johtopäätöksistä ikään kuin hyväksytään tai valikoidaan vain osa.⁹

Pohditaanpa hieman Nelson Goodmanin esimerkkiä harmaan taulun surullisuudesta, jonka Hintikka ja Sandukin nostavat esille. Oletetaan, että harmaan taulun surullisuus pohjautuu käsitteelliselle metaforalle SURULLINEN ON TUMMANSÄVYISTÄ. Tähän voisi pohjata vaikkapa sanonnat ”hänen mielialansa synkkeni” tai ”hänen mielensä muuttui mustaksi”. Lakoff ja Johnson toteaisivat kenties, että tällainen käsitteellinen metafora on asetettavissa jonkin yleisemmän käsitteellisen metaforan, kuten esimerkiksi käsitteellisen metaforan VÄRISÄVYT OVAT MIELIALOJA alle. Toisaalta siitä voisi kenties päätellä, että SURULLINEN EI HEIJASTA VALOA (voisihan jostakusta sanoa ”hän imee kaiken valon itseensä”). Kuten mainittua tällainen päättely ei kuitenkaan ole totuuden säilyttävää eikä läheskään aina johda hyväksyttäviin lopputuloksiin. John Vervaeke ja John M. Kennedy (2006, 275–277) ovatkin kritisoineet sekä ajatusta *implisiittisistä* (tiedostamattomista) käsitteellisistä metaforista että ajatusta metaforiin pohjaavasta päättelystä, juurikin vaikean falsifioitavuuden vuoksi. Tulen

⁸ Toisin sanoen käsitteellisiin metaforiin sisältyisi erillisten metaforien lisäksi myös toisia käsitteellisiä metaforia.

⁹ Tässä tapauksessa käsitteellisiä metaforia olisi mahdollista pyrkiä kuvaamaan esimerkiksi jonkinlaisina kontrafaktuaaleina, joilla olisi puhtaasti kognitiivinen rooli. Lakoff ja Johnson eivät kuitenkaan itse näytä pyrkivän tällaiseen formaaliin käsittelyyn, koska eivät lähtökohtaisesti ole mieltyneet kielen käsittelyyn totuusarvojen ja kompositionaalisuuden näkökulmasta. Tässä sitoumuksessaan he luopuvat kenties liiasta.

palaamaan tähän keskusteluun työni viidennessä luvussa. Tässä vaiheessa on hyvä huomata, että käsitteellisen metaforan perusteleminen kuitenkin siirtyy kokonaan naturalistiselle tai empiiriselle tasolle: viime kädessä tällaisessa kognitiivisen ”päättelyn” tai käsitteellisten metaforien rajautumisessa on kyse empiirisestä kysymyksestä. Lakoff ja Johnson eivät siis pyrikään todistamaan kantaansa apriorisesti, esimerkiksi pelkän käsiteanalyysin avulla. Heillä ei myöskään ole tähän mahdollisuutta, koska käsitteellisten metaforien epämääräinen rajautuminen ei muodosta sellaista sääntöjoukkoa, josta voitaisiin suoraan päätellä, mitä kunkin käsitteellisen metaforan alaisuuteen kuuluu.

4.1.2. Polysemia, homonymia ja metaforista vapaa kielenkäyttö

Huolimatta niiden ongelmallisesta ad hoc -luonteesta, käsitteellisten metaforien avulla päättelyminen ja tällaisen päättelyn pohjalta muodostetuissa luokitteluissa tuntuu olevan jotakin intuitiivisesti vetoavaa. Etenkin ne pelaavat yhteen hyvin sen *polysemian* kanssa, jota luonnollisesta kielestä löytyy. (Lakoff ja Johnson 1999, 82.) Lakoff ja Johnson toteavatkin epäuskottavan vahvan homonymian pois selittämisen olevan eräs käsitteellisen metaforan etuja. Vahvaksi homonymiaksi Lakoff ja Johnson kutsuvat käsitystä, jonka mukaan kahdella saman sanan erilaisella merkityksellä ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa. Täten esimerkiksi Nelson Goodmanin esimerkissä esitetyllä taulun surullisuudella ja mielialan surullisuudella ei ole mitään yhteyttä toisiinsa. He toteavat, ettei juuri kukaan kannata tällaista näkemystä. (Lakoff ja Johnson 2003, 110.) Heikoksi homonymiaksi he kutsuvat käsitystä, jonka mukaan esimerkiksi nämä kaksi surullisuutta ovat *eri käsitteitä* mutta jollakin tavalla samankaltaisia. (Lakoff ja Johnson 2003, 112–113.) Oikeastaan ongelma on tässä aivan sama kuin minkä kanssa Hintikka ja Sandu painivat artikkelissaan: metaforissa tietyt sanat saavat erilaisia merkityksiä, mutta on myös annettava uskottava selitys siitä, miten nämä merkitykset kytkeytyvät yhteen. Lakoffin ja Johnsonin ratkaisu on jossain määrin sama kuin Hintikan ja Sandun: kyse on tiettyjen asioiden ”ankkuroimisesta” toisiinsa eri konteksteissa.

Kuitenkaan, toisin kuin Hintikalla ja Sandulla, ”kirjaimellinen” kielenkäyttö ei saa Johnsonin ja Lakoffin näkemyksessä mitään erityistä ensisijaisuutta. Sanojen merkitykset ja erot erilaisissa konteksteissa saavat Lakoffin ja Johnsonin teoriassa hyvin suuren painoarvon. Tällöin kahden sanan samankaltaiset tai yhtenevät merkitykset eri osissa kieltä, eli juurikin polysemiaksi kutsuttu ilmiö, ei ole vain poikkeus tai satunnaiseen samankaltaisuuteen liittyvä ilmiö. Se on pikemminkin keskeinen osa ajatteluamme ja kielenkäyttöämme, koska käsitteellinen metafora itsessään on kognitiivinen väline – tapa hahmottaa ja jäsentää vielä jäsentymättömiä asioita. Käsitteellisen metaforan saadessa näin suuren roolin herää jo

päinvastainen kysymys: onko olemassa käsitteellisen metaforan ulkopuolisia käsitteitä ja kielenkäyttöä? Mitkä ovat niitä "peruskäsitteitä", joista käsitteelliset metaforat alun perin johdetaan?

Lakoffin ja Johnsonin mukaan perustavia käsitteitä ovat esimerkiksi suunnistamiseen käytetyt käsitteemme: ylös ja alas, takana ja edessä, oikealle ja vasemmalle. Tämän lisäksi fyysinen tai pragmaattinen ympäristössä toimimiseen liittyvä sanasto asettuu heidän mukaansa ensisijaiseksi, eli sellaiset asiat kuten sisä- ja ulkopuoli, esine, säilö. (Lakoff ja Johnson 1981, 312–315.) Lakoff ja Johnson *eivät* toisin sanoen ole metaforisen kielenkäytön suhteen holisteja, vaan juuri nämä muutamat toimintaan liittyvät ensisijaiset käsitteet ovat perustavia ja edeltävät metaforista kielenkäyttöä. Metaforisen kielenkäytön ulkopuolelle jää kuitenkin melko paljon pienempi osa kieltä kuin sellaisissa näkemyksissä, joissa "kirjaimellista" kieltä ei pidetä millään tapaa metaforisena. Ensisijaisuuden määrittelyssä on nähtävissä heidän naturalistinen ja pragmatistinen suuntautumisensa filosofiassa. Heidän ajatuksensa on se, että ihminen on ympäristössä toimiva organismi, ja siten konkreettinen, fyysinen toiminta edeltää abstraktimpaa käsitteellistämistä. Perustavat käsitteellistämiset ovat yksinkertaisesti empiirinen kysymys, jota voidaan tutkia esimerkiksi kasvupsykologian keinoin.

Lakoff ja Johnson kuitenkin toteavat, ettei käsitteellistämisen kannalta perustava taso määräydy niinkään mikään ontologisen tai edes pelkän pragmaattisen perustavuuden kannalta, vaan tärkeää on käsitteen perustamisen (*grounding*), tai Hintikan ja Sandun termin ankkurointipisteen, selkeät ja rakennetta tuovat ominaisuudet. (Lakoff ja Johnson 1981, 314.) Esimerkiksi tunteet voivat olla aivan yhtä perustavia kuin suunnat, mutta suunnat ovat ensisijaisessa asemassa kielenkäytössä, koska niihin sisältyy selkeä rakenne.

4.1.3. Mikä tekee käsitteellisestä metaforasta toden?

Totesin jo aikaisemmin, että Lakoffin ja Johnsonin mukaan vain osaa käsitteellisen metaforan lauseista pidetään kirjaimellisena kielenkäyttönä. Yksi kuvaannollisen kielenkäytön tapa onkin Lakoffin ja Johnsonin mukaan siirtyminen käyttämään käsitteellisestä metaforasta aivan uutta osaa. (Lakoff ja Johnson 1981, 308.) Tiettyjen perinteisten metaforanäkemyksien edustajat voisivat todeta Lakoffin ja Johnsonin näkökulmasta kirjaimellisten ilmaisujen olevan yksinkertaisesti "kuolleita metaforia". Lakoffille ja Johnsonille kuolleina metaforina pidetyt metaforat ovat yhäkin hyvin eläviä vaikka ovatkin muodostuneet konventionaalisiksi kielenkäytön tavoiksi. Niitä jäsentävät käsitteelliset metaforat ovat yhä aktiivisia, ja niillä on myös rooli tuoreiden metaforien toiminnassa. Tiedyt empiiriset tulokset, joihin tulen

palaamaan viidennessä luvussa, puhuvat Lakoffin ja Johnsonin näkemyksen puolesta. (Lakoff ja Johnson 1999, 81–86.)

Lakoffille ja Johnsonille varsinaisesti kuolleet metaforat ovat sen sijaan sellaisia ilmaisuja, jotka eivät lukeudu enää *käytössä oleviin* käsitteellisiin metaforiin. Tällaisia ilmaisuja voisivat olla heidän mukaansa ”pöydän jalka” tai ”vuoren juuri”. (Lakoff ja Johnson 1981, 308–309.) Metaforien kuolleisuus ei toisin sanoen riipu ilmaisujen kirjaimellisuudesta vaan siitä, etteivät ne enää ole osa aktiivista käsitteellistä metaforaa.

Aivan uudet tai tuoreet metaforat nostavat tietenkin esiin uusia kysymyksiä. Mitä pitäisi sanoa sellaisesta uudesta kielenkäytöstä, joka ei pelaa käsitteellisen metaforan uudella osalla vaan on aivan tuore? Miksi tietyt uudet käsitteelliset metaforat toimivat paremmin kuin toiset? Entä miksi tietyt käsitteelliset metaforat ovat yleistyneet, tietyt eivät? Lakoffin ja Johnsonin vastaukset kytkeytyvät aikaisemmin esitettyihin huomioihin. Ensinnäkin käsitteellisillä metaforilla on aina seurauksia (*inferences*), kuten todettiin. Toisin sanoen käsitteelliset metaforat tulevat paitsi lauseiden joukkoina, myös uusien käsitteellisten metaforien joukkoina. (Lakoff ja Johnson 1981, 308–309.) Pitää myös muistaa, että ne peittävät ja korostavat asioita, eli hyvä uusi käsitteellinen metafora voi ikään kuin ”paljastaa” uusia asioita tai johtaa toiminnan muuttumiseen tietyin tavoin.

Käsitteellisen metaforan yleisyyden takaa viime kädessä sen osuvuus ja yleinen toimivuus. Tämä on Lakoffin ja Johnsonin mukaan käsitteellisen metaforan totuutta, ja se on riippuvaista meidän ymmärryksestämme. (Lakoff ja Johnson 1981, 319–321). Tästä syystä käsitteellisen metaforan osuvuus voi olla hyvinkin riippuvaista melko subjektiivisista seikoista. Tämä on tietenkin ilmeistä esimerkiksi kirjallisessa ja fiktiivisessä kielenkäytössä: tiettyjen henkilöiden mielestä elämä on teatteria enemmän kuin toisten.

Lakoff ja Johnson kritisoivat sekä korrespondenssiteoreettisia näkemyksiä että totuusehtojen ja kielen merkityksen yhteen kytkeviä näkemyksiä. (Lakoff ja Johnson 1981, 321–324.) Tällainen kritiikki on tietenkin monellakin tapaa revisionistista ja vaatii tukevia perusteita. Tässä työssä tuon esiin ja kriittisesti tarkastelen niitä yleisiä piirteitä, joihin Lakoff ja Johnson vaihtoehtoisen näkemyksensä perustavat.

4.2. Lakoffin ja Johnsonin käsitys käsitteistä

Syventyessämme käsitteellisen metaforan toimintaan, on syytä palauttaa mieleen I. A. Richardsin lavea kuvaus metaforasta:

"In the simplest formulation when we use metaphor we have two thoughts of different things active together and supported by a single word, or phrase, whose meaning is resultant of their interaction." (Richards 1936, 51.)

Tarkkaan filosofiseen eksplikaatioon pyrkivälle tietenkin ajatus (*thought*) on aivan liian epämääräinen yksikkö tarkasteltavaksi. Lakoffin ja Johnsonin teoriassa nämä kaksi yhdistyvää asiaa ovat sen sijaan käsitteitä (*concept*). Huomasimme kuitenkin edellisessä luvussa, että käsitteellisiin metaforiin kuuluu monia sellaisia asioita (korostaminen ja peittäminen, osittainen rakenteen antaminen) joiden selittäminen vaatii Lakoffin ja Johnsonin mukaan erilaista käsitystä käsitteistä kuin klassisen aristoteleelisiin kategorioihin tai fregeläisiin funktioihin perustuvan.¹⁰ Johnsonin ja Lakoffin käsitteellisen metaforateorian taustalla onkin hyvin erilainen näkemys käsitteistä. Etenkin Lakoffin näkemyksissä tämä käsitys lainaa paljon Eleanor Roschin prototyyppiteoriasta. Kuten tulemme huomaamaan, prototyyppiteoria ei varsinaisesti ole itsenäinen teoria, vaan se on pikemminkin perinteisten käsitteiden kritiikki.

4.2.1. Eleanor Roschin prototyyppiteoria:

Roschin prototyyppiteorian filosofisena innoittajana ovat hänen itsensä mukaan olleet Ludwig Wittgensteinin huomiot *perheyhtäläisyydestä*. Wittgensteinin *Filosofisten tutkimusten* huomautukset §65-71 käsittelevät "tapahtumien, joita sanomme 'peleiksi' yhtäläisyyksiä" (Wittgenstein 1999, 66). *Filosofisissa tutkimuksissa* huomautukset perheyhtäläisyydestä seuraavat Wittgensteinin huomioita ja esimerkkejä "kielipeleistä". Hän toteaa, ettei osaa antaa kuvailemilleen kielipeleille minkäänlaista "yhtä yhteistä piirrettä, minkä vuoksi käytämme niistä kaikista samaa sanaa [...]" (Wittgenstein 1999, 64). Wittgensteinin esimerkkeinä ovat yleisesti peleiksi kutsumamme tapahtumat (korttipelit, pallopelit, ottelut). Hänen mukaansa näille asioille ei tarvitse olla mitään yhtä yhtäläistä piirrettä, vaan riittää, että "näemme monimutkainen päällekkäisten ja ristikkäisten yhtäläisyyksien verkoston [...]" (Wittgenstein 1999, 64).

Wittgenstein väittää, että monet käsitteistämme ovat epämääräisesti rajautuvia ja niiden jäsenten ei tarvitse omata yhteisiä osia. Wittgenstein toteaa huomautuksessa §71:

¹⁰ Seuraavien lukujen myötä tulen painottamaan sitä, että olennaista Lakoffin ja Johnsonin kaipaamalle käsitteenteorialle on käsitteeseen jo valmiiksi kuuluva *sisäinen rakenne* ja mahdollisuus uudenlaisten kognitiivisten rakenteiden *luomiseen* tällaisten käsitteiden avulla.

"Frege vertaa käsitettä alueeseen ja sanoo: epäselvästi rajattua aluetta ei voi sanoa lainkaan alueeksi. Tämä kai merkitsee, ettemme voi tehdä sillä mitään. – Mutta onko mieltä vailla sanoa: "Pysyttele suunnilleen tässä!?" [...] Esitämme esimerkkejä ja haluamme, että ne ymmärretään tietyssä mielessä. – Mutta tällä ilmaisulla en tarkoita: hänen on nähtävä näistä esimerkeistä se yhteinen piirre, jota minä en – syystä tai toisesta – ole pystynyt ilmaisemaan, vaan: hänen on käytettävä näitä esimerkkejä määrätyllä tavalla." (Wittgenstein 1999, 68.)

Nähdäkseni Wittgenstein hakee tällä huomautuksellaan takaa sitä, että käsitteet ovat usein epäselvästi rajautuvia eikä niiden "takana" piile mitään näkyviin analysoitavaa välttämättömien ja riittävien ehtojen rykelmää. Tämän lisäksi käsitteet ovat usein sillä tavalla dynaamisia, että ne voivat tarkentua kielipelin myötä: jos kysyn joltakin tarkentavan kysymyksen siitä, pitääkö minun pysytellä torilla vai torikojun vieressä, ei ole pakko olettaa, että vastaajalla on valmiiksi ollut jokin tarkka sijainti mielessään (Vrt. Wittgenstein 1999, 67).

Wittgensteinin huomautukset ovat kuuluisia niiden monitulkintaisuudesta, enkä tässä aio ryhtyä sen syvempään Wittgenstein-eksegeetiikkaan. Roschille tärkeintä Wittgensteinin perheyhtäläisyyksiä koskevissa huomautuksissa on se, ettei käsitteillä tarvitse olla niitä tarkasti rajaavia yhteisiä jäseniä ja että niiden määräävä tekijä voi olla päällekkäisyyksien verkosto. Rosch kuvaa tätä kirjainparien sarjalla: AB, BC, CD, DE. Roschin esimerkissä perheyhtäläisyys pohjaa siihen, että jokaisesta parista löytyy päällekkäisyys jonkin toisen jäsenen kanssa vaikka kaikilla pareilla ei olekaan yhteisiä jäseniä. (Rosch 1975, 575.)

Vaikka Roschin filosofinen inspiraatio löytyy Wittgensteinilta, hänen prototyypiteoriansa ja hänen klassisen käsiteteorian empiirinen kritiikki pohjautuu ennen kaikkea edeltävälle kielitieteelliselle tutkimukselle. Näistä keskeisimpiin kuuluvat Brent Berlinin ja Paul Kayn tutkimukset perusväritermeistä (*basic color terms*) sekä Roger Brownin perustason luokat (*basic level categories*). (Lakoff, 1997.)

Roger Brown esitti artikkelissaan "How Shall a Thing be Called" (1958) näkemyksen, jonka mukaan erilaisilla asioilla on olemassa perustason (*basic level*) nimi. (Lakoff 1997, 31.) Brownin mukaan opimme aluksi kutsumaan erilaisia kukkia juurikin kukiksi emmekä vaikkapa tulppaaneiksi taikka palloa palloksi emmekä vaikkapa keilapalloksi tai urheiluvälineeksi. Brownin mukaan perustason nimen tunnusmerkit ovat seuraavat: se opitaan ensin, nimitys on lyhyt ja eniten käytetty sekä, kenties mielenkiintoisimpana seikkana, tähän nimitykseen liittyy tiettyjä toiminnallisia ulottuvuuksia. Brownin mukaan kukat ovat esimerkiksi asioita joita poimitaan ja pallot asioita jotka kierivät – nämä pragmaattiset luokittelut vaikuttavat perustason valintaan. Perustasoa tarkempaa luokittelua (sellaista, jonka alaan lankeaa vähemmän esineitä) Brown kutsuu alatasoksi (*subordinate level*) ja perustasoa laajempaa

luokittelua ylätasoksi (superordinate level). (Lakoff 1997, 32.) Lakoff ja Rosch käyttävät samanlaista luokittelua perustasoon, alatasoon ja ylätasoon.

Roschin toisena keskeisenä vaikuttajana on toiminut Brent Berlinin ja Paul Kayn teoria perusväritermeistä (basic color terms). Tämä teoria liittyy niin kutsuttujen *fokaalivärien* löytämiseen. (Lakoff 1997, 26.) Berlin ja Kay väittävät ettei värien luokittelu ja käsitteellistäminen ole pelkästään kielestä ja kulttuurista riippuvainen seikka. Berlin ja Kay havaitsivat että ihmiset pystyvät universaalisti, kulttuurista riippumatta, erottamaan niin kutsutut perusväritermit (perusväreihin kuuluvat musta, valkoinen, punainen, sininen, keltainen, vihreä, ruskea, pinkki, oranssi ja harmaa). Monissa kielissä on kylläkin vähemmän sanoja väreille (esimerkiksi joissakin sanat pelkästään mustalle ja harmaalle), mutta värien erottelu noudattaa aina tiettyä kaavaa, jossa ensin erotetaan musta ja valkoinen seuraavaksi punainen jne. (Lakoff 1997, 25.)

Fokaaliväreiksi kutsutaan jokaisen väriluokan keskeistä edustajaa. Edelliset havainnot värien universaaliudesta on tehty kokeilla, joissa värinäytteistä on pyydetty poimimaan aina kaikista keskeisin värien edustaja, esimerkiksi ”perusvihreä” (Lakoff 1997, 26). Värien luokittelua koskevat kulttuurien väliset yleispätevyydet ovat löytyneet juurikin näistä fokaaliväreistä. Sen sijaan erilaisten väriluokkien väliset rajat ovat häilyviä ja vaihtelevat kulttuurista toiseen (Lakoff 1997, 26.) Tässä ei ole mielekästä käydä sen syvempään kielitieteelliseen tai filosofiseen keskusteluun värien luonteesta, mutta olennaista Roschille ja Lakoffille edellisissä havainnoissa on ollut juurikin se, että väriluokittelujen sisältä on löytynyt sisäistä rakennetta ja parhaiten väriluokkaa edustavia esimerkkejä.

Brownin sekä Berlinin ja Kayn tulokset näyttävät olevan ristiriidassa (tai vähintäänkin ne korostavat erilaisia seikkoja) sellaisten klassisten luokitteluja tai käsitteitä koskevien teorioiden kanssa joiden mukaan tietyn luokan alaan lankeavien jäsenten tulisi olla samanlaisia eikä tällaisiin luokkiin katsota yleensä kuuluvan minkäänlaista sisäistä rakennetta (toisin sanoen jokin on sinistä tai ei, sen sijaan, että se olisi ”edustavammin” sinistä kuin jokin toinen). Tulokset ovat myös ristiriidassa sellaisen kielellisen relativismin kanssa, jonka mukaan käsitteellinen jäsennysemme on riippuvaista pelkästään kielestä.

Rosch pitää Berlinin ja Kayn löytämiä fokaalivärejä *prototyyppeinä*. Roschille prototyypit ovat tietynlaisia esimerkkiedustajia luokkien sisällä, jonka kautta jäsenämme tietyn luokan alaan kuuluvia asioita. Rosch jatkoi prototyyppien empiiristä ja psykologista tutkimista erinäisten kokeiden avulla: koehenkilöitä pyydettiin nimeämään tietyn luokan parhaat esimerkit (esimerkiksi parhaat esimerkit pallopelistä) ja myös tunnistamaan tietty luokka esimerkkien

pohjalta. Tulokset osoittivat selvästi, että erilaisten käsitteiden alaan lankeavien asioiden sisällä on olemassa tyypillisempinä ja epätyypillisempinä pidettyjä asioita. Esimerkiksi Yhdysvalloissa Yhdysvaltoja pidetään enemmän maana kuin Meksikoa. Rosch havaitsi muutakin klassisten käsiteteorioiden oletusten vastaista. Loogiselta kannalta kiinnostavaa on esimerkiksi epäsymmetrisyys: Meksikoa pidettiin samanlaisempuna suhteessa Yhdysvaltoihin kuin toisinpäin. (Lakoff 1997, 41.)

Roschin prototyypiteoriaa on usein pidetty teoriana siitä, miten käsitteemme tai luokittelumme toimii. Lakoff painottaa sitä, ettei Roschin tuloksista seuraa mitään tiettyä teoriaa käsitteidemme ja luokittelujemme toiminnasta. Rosch on itse painottanut 70-luvun lopulla sitä, että prototyypiteorian tulosten pitäisi nähdä asettavan tiettyjä rajoituksia (*constraints*) toimivalle käsite- ja luokitteluteorialle, ei niinkään tarjoavan mitään tiettyä teoriaa tilalle. (Lakoff 1997, 42–44.) Roschin mukaan olisikin parempi puhua kokeista ilmenevistä prototyypisyyden asteista (*degree of prototypicality*) kuin prototyypeistä olemassa olevina asioina. Jälkimmäinen puhe kun johtaa helposti esimerkiksi sellaisiin näkemyksiin joiden mukaan päämme sisällä on jonkinlaisia sisäisiä protyyppi-representaatioita (Lakoff 1997, 44). Tässä kritiikissä on nähtävissä se, ettei Lakoff tahdo palata minkäänlaiseen kvasi-platonismiin ideaalisine objekteineen, vaan pikemminkin hänen käsityksensä ytimessä on empiirisen psykologian vahvistama käsitys aivojen kognitiivisesta ja rakenteellisesta järjestäytymisestä.

Olenneisinta Lakoffin ja Johnsonin metaforateorian sekä tämän työn kannalta kaikessa edellisessä on se, että Roschin tulokset tarjoavat pohjan ajatella, että käsitteillä tai käsitteellisen ajattelun taustalla on *sisäistä rakennetta*. Jos käsitteet, etenkin käsitteellisissä metaforissa toimivat käsitteet, ovat sellaisia asioita, jotka jäsentävät asioita, korostavat ja piilottavat niitä ja ovat enemmän tai vähemmän osuvia, on niillä *oltava* monenlaista sisäistä rakennetta. Tässä käsitteen monipuolisessa roolissa näkyy nimenomaan kognitiotieteestä ponnistava, käsitys käsitteistä, ei niinkään aksiomaattisen ja hyvin määritellyn järjestelmän osana vaan osittain sisäsyntyisenä psykologisena rakenteena, josta voidaan saada tietoa empiirisen tutkimuksen avulla.

Selventääkseni ajatusta sisäisestä rakenteesta (*innate structure*) tukeudun Charles Tayloriin. Charles Taylor on hahmotellut loistavassa esseessään ”What is Involved in a Genetic Psychology” (1985) tiettyjä yhteisiä piirteitä, joita kuuluu esimerkiksi Piaget’n geneettiseen psykologiaan ja Noam Chomskyn strukturalistiseen kieliteoriaan: Taylorin kuvaama sisäsyntyisten rakenteiden ja niiden muutosten (*transformations*) korostaminen

behaviorismin minimalistisen oppimisteorian sijaan on piirre, joka kuvaa myös Lakoffin ja Johnsonin käsityksiä. (Ks. Taylor 1985, 139–143.) Taylor huomauttaa, mielestäni osuvasti, ettei näiden kahden käsityksen ero ole niinkään suhteessa kysymykseen sisäsyntyisistä ideoista, mikä lienee eräs filosofisen anti-psykologismen lähtöpisteistä. Ero on pikemminkin ajatuksessa älyn luonteesta: onko inhimillinen älykkyys ja sisäsyntyinen rakenne behavioristien kuvaamaa minimalistista assosiaatiota vai oletammeko inhimilliseen älykkyyteen kuuluvan laajempaa sisäsyntyistä ja kasvukausien muokkaamaa rakennetta. (Taylor 1985, 144.)¹¹

Toinen Roschin prototyyppiteoriaan liittyvä seikka on Brownin tuloksia mukaileva havainto siitä, että perustason käsitteet liittyvät usein toimintaan ja vuorovaikutukseen. Esimerkiksi tuolin käsite liittyy istumiseen. Monet prototyyppisyyden ja perustason käsitteet eivät ole siis olemassa ihmisestä ja toiminnasta riippumatta. Huonekalun tai ei-huonekalun käsitteisiin ei liity tällaisia samanlaisia selkeitä assosiaatioita niiden käytöstä, mikä Roschin mukaan osaltaan myös perustelee sitä, miksi ne eivät ole perustason käsitteitä. (Lakoff 1997, 50–52.) Tämä asettuu vasten sellaisia käsityksiä kielestä ja käsitteistä, joissa kieli ja käsitteet nähdään neutraalien tai passiivisten havaitsijoiden oppimina asioina.

Tämä pragmatistinen säie Roschin työssä periytyy Lakoffille ja Johnsonille ja näyttäytyy myöhemmin etenkin Johnsonin ihmisen toiminnallisuutta korostavassa metafysiikassa. Koska kyseessä on teoreettisen filosofian eikä kielitieteen pro gradu, siirryn seuraavaksi käsittelemään Mark Johnsonin näkemyksiä kuvaskeemoista. Eleanor Roschiin tukeutuminen antoi alustavan pohjan Lakoffin ja Johnsonin käsitteelliseen metaforateoriaan keskeisesti kuuluvalla ajatuksella käsitteistä sellaisina asioina, joilla on sisäistä rakennetta. Johnson on myöhemmin syventynyt kysymykseen siitä, mikä tarkalleen on se asia, joka antaa erilaisille käsitteellisille metaforille rakennetta. Kirjassaan *The Body in the Mind* Johnson kutsuu näitä rakenteita antavia asioita *kuvaskeemoiksi* ja esittää monenlaisia näkemyksiä niiden luonteesta ja vaatimuksista

4.2.2. Mark Johnsonin teoria kuvaskeemoista

Johnson (1987) kehittää kirjassaan *The Body in the Mind* teoriaa *kuvaskeemoista* (image schemata), jotka olisivat eräänlaisia yleisiä rakenteita metaforien taustalla. Toisin kuin käsitteet, skeemat eivät jäsennä vain kieleen liittyvää toimintaa vaan ovat monelta osin esikielellisiä. Päästäksemme sisään Johnsonin ajatukseen on hyvä syventyä hieman

¹¹ Käsittelen Taylorin esittämiä huomioita tarkemmin seuraavassa luvussa 4.2.2.

skematismien alkulähteisiin. Skeeman käsitteellä on ollut merkittävä rooli Immanuel Kantin filosofiassa ja myöhemmin, ranskalaisen kehityspsykologi Jean Piaget'n myötä, kehityspsykologiassa.

Skeema filosofisena ja myöhemmin psykologisena käsitteenä on lähtöisin Immanuel Kantin filosofiasta. Lyhyesti, ja hieman karkeistaen, ilmaistuna Kantin filosofisen järjestelmän keskiössä ovat erilaiset *kyvyt (Kraft)* jotka ovat kokemuksemme (*Erfahrung*) välttämättömiä ehtoja. Tällaiset kyvyt voivat toimia filosofisen metafysiikan pohjana, sillä ne ovat pääteltävissä kokemusta edeltäen – a priori – kokemuksen ehdoiksi eivätkä siten itse pohjaa kokemukseen vaan ikään kuin toimivat kokemuksen reunaehtoina. Skematismien rooli Kantin *Puhtaan järjen kritiikissä* on toimia kahden Kantin järjestelmässä erotellun alueen, ymmärryksen ja aistimellisuuden, välittäjänä. (Kannisto x.)

Aistimellisuuden alaan kuuluu havaitseminen, ja sen välttämättöminä ehtoina ovat havainnoinnin muodot: aika ja avaruus. Ymmärryksen alaan taas kuuluu muun muassa asioiden tiedostaminen ja käsitteellistäminen. (Kannisto x.) Ymmärryksen käsitteet pohjautuvat Kantin mukaan abstrakteihin sääntöihin, kun taas aistimellisuuden alaan kuuluva havainnointi antaa meille konkreettisen havaintojen moninaisuuden. Näiden kahden kyvyn väliin syntyy rako: jos esimerkiksi poikamiehen käsitteellinen määritelmä on ”naimaton mies”, on meidän kyettävä liittämään tämä sääntöihin perustuva käsitteellisyys aistiemme antamiin esikäsitteellisiin havaintoihin poikamiehistä. Arvostelukyky (*Urteilskraft*) on se kyky, jonka tehtävänä on välittää tätä ymmärryksen ja aistimellisuuden väliin jäävää rakoa, eli esimerkiksi erottaa milloin jokin havainto kuuluu jonkin käsitteen alaan. (Kant 1998, B93–95.)

Kant kutsuu arvostelukyvyn tuottamia mielteitä, jotka toimivat välittäjinä ymmärryksen puhtaasti intellektuaalisia sääntöjen ja aistimellisuuden havaintojen välillä, *transsendentaalisiksi skeemoiksi*. (Kannisto, x). Kantin *skematismi* tarjoaa todellisuutta jäsentävän havainnoinnin ja tiukkojen totuusehtojen väliin jäävän *skeeman*, joka juuri tässä välittävässä roolissa on lähellä sitä aluetta, joka Johnsonin ja Lakoffin teoriassa käsitteellisille metaforille jää.

Kantin skematismiin liittyy toinenkin seikka, joka sopii hyvin yhteen Johnsonin ja Lakoffin näkemysten kanssa. Pitää nimittäin muistaa, että toisin kuin esimerkiksi Searle, Johnson ja Lakoff korostavat metaforan innovatiivista ja luovaa toimintaa: käsitteellinen metafora jäsentää tapaamme nähdä asioita, piilottaa ja korostaa erinäisiä seikkoja ja täten vaikuttaa kokemukseemme ja toimintaamme. Tämä näkemys sopii hyvin yhteen Kantin filosofian produktiivisen eli tuottavan kyvyn, kuvittelukyvyn (*Einbildungskraft*) kanssa. Skematismi

mahdollistaa kuvittelukyvyllä sen, että kykenemme *a priori* kuvittelemaan käsitteen kohteen tällaisen kohteen olematta läsnä. Eli voimme kuvitella millainen abstraktien sääntöjen mukainen poikamies on, esimerkiksi miltä hän voisi näyttää: skeema on eräänlainen sääntö tai periaate, jonka avulla tällainen kuvittelemisen on mahdollista. (Kannisto x.)

Mark Johnsonin *kuvuskeemat* ja filosofia ylipäättensä on kuitenkin naturalistista. Johnson ei tämän vuoksi nojautu *kuvuskeemojen* teoriassaan Kantin tapaan puhtaasti *a prioriseen* filosofiaan vaan hakee kuvuskeemoille tukea etenkin psykologiasta. Kantin skematismin käsitteen toi psykologiaan ensimmäisenä kehityspsykologi Jean Piaget. Johnson ei kuitenkaan siteeraa tai viittaa suoraan Piaget'hen, vaikka monet hänen näkemyksensä osuvat hyvin lähelle Piaget'n *geneettisen epistemologian* projektia. (Ks, Piaget 1968.)

Charles Taylor on hahmotellut geneettiseen psykologiaan liittyviä filosofisia taustaoletuksia oivallisessa esseessään "What is Involved in a Genetic Psychology". Taylorin mukaan geneettisen psykologian ominaispiirteisiin kuuluvat ajatukset jonkinlaisista sisäsyntyisistä (*innate*) rakenteista, jotka ovat ainakin osittain holistisia. Sisäisten rakenteiden oletetaan poikkeavan toisistaan esimerkiksi eri kasvukausien tai lajien kohdalla. Nämä rakenteet eivät ole yksinkertaisesti ympäristön muokkauksen armoilla, vaan niillä on aktiivinen, kokemusta *määräävä* rooli. (Taylor 1985, 139–143.) Oppimisessa ei ole tällaisessa näkemyksessä kysymys esimerkiksi erilaisten assosiaatioiden tai yhteyksien oppimisesta, kuten perinteisissä behavioristisissa käsityksissä, vaan siinä on kyse erilaisten rakenteiden muuntumisesta (*transformation*) ja sulautumisesta toisiinsa. (Taylor 1985, 140–141.) Taylorin kuvaus geneettisen psykologian erityispiirteistä sopii erittäin selvästi yhteen Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan kanssa: käsitteellisessä metaforassa toisiinsa yhdistyy juurikin kaksi holistista rakennetta, tiettyjä piirteitä korostaen ja peittäen, eikä niinkään kaksi atomisoitavaa rakennetta. (Ks. esim. Johnson 1987, 27.)

Edellä kuvattua selventää seuraava esimerkki: Piaget'n mukaan ihmisen päättelykyky kehittyy ihmisen tasapainoa, matkimista ja leikkimistä koskevista skeemoista. (Taylor 1985, 149–156.) Piaget'n mukaan ihminen oppii varsinaisen symbolisen funktion, johon liittyy representatiivisuutta, matkimisen ja leikin kautta. Representaatiossa ei siis ole kyse pelkästä refleksistä tai assosiaatiosta joka liitetään johonkin sanaan. (Taylor 1985, 149–150.) Representaatioon liittyy olennaisesti jonkin asian käsitteleminen ja palauttaminen mieleen silloin, kun se ei ole läsnä: juuri tässä mielessä yhteys imitaatioon ja leikkiin on nähtävissä. Samoin Piaget huomauttaa, että lapsen kyky abstraktiin päättelyyn kehittyy vasta varhaisteini-ikäisenä, kun lapsi oppii tasapainoon liittyvän ajattelun. Tämä mahdollistaa

esimerkiksi atomismiin liittyvän päättelyn sekä yleisen ongelmanratkaisun. (Taylor 1985, 155–156.) Näitä hitaasti muuntuvia, holistisia rakenteita, jotka yhdistyvät esimerkiksi tasapainon käsittelyyn toiminnassa sekä abstraktissa ajattelussa, Piaget kutsuu *skeemoiksi*. Geneettinen psykologia hylkää puhtaasti kompositionaaliset tai atomistiset lähestymistavat: ajattelun, oppimisen tai kognitiivisen rakenteen perustavien periaatteiden sijaan ne ovat asioita, jotka mahdollistuvat vasta tietyn kehityskauden jälkeen.¹²

Tämä kasvopsykologinen elementti kuuluu myös Johnsonin käyttämään *kuvaskeeman* (image schemata) käsitteeseen. Kuvaskeemat ovat ikään kuin yleisiä kokemustamme jäsentäviä rakenteita, jotka osittain opimme kasvamalla ja toimimalla ympäristössämme (ne liittyvät aivan perustason toistuvaan toimintaan, kuten liikkumiseen paikasta toiseen ja kokemukseemme painovoimasta). Johnson on myös siinä mielessä naturalisti, että hän näkee kuvaskeeman sisäsyntyisenä rakenteena, jonka alkuperä voidaan selittää biologiaan ja evoluutioon tukeutuen.

Johnson hylkää sellaiset skematismia koskevat näkemykset, joiden mukaan skeemoissa olisi kysymys pelkistä tilannekohtaisista abstrakteista representaatioista, joiden mukaan toimia (esimerkiksi niin sanotuista ”skripteistä” eli toiminnan käsikirjoituksista). (Johnson 1987, 19–20.) Psykologian puolella Johnson tukeutuu Ulric Neisserin näkemykseen, jonka mukaan skeemat ovat dynaamisia ja muokkautuvia ja biologisesta näkökulmasta keskittyvät muuallekin kehoon kuin pelkästään aivoihin. (Johnson 1987, 20.)

Eräs Johnsonin esimerkki on säiliö-skeema (container-schema). Johnsonin mukaan meillä on monia lähteitä abstraktille ajatukselle säiliöstä tai tilasta, jolla on ulko- ja sisäpuoli sekä selkeät rajat. Esimerkiksi ruumiimme ovat eräänlaisia rajallisia säiliöitä, joiden sisään menee vettä, ruokaa ja ilmaa. Kuljemme erilaisissa rajatuissa tiloissa, manipuloimme esineitä laittamalla niitä erilaisiin rajattuihin säiliöihin (kasseihin, laatikoihin jne.). Johnsonin mukaan kaksiulotteinen tapa hahmottaa sisä- ja ulkopuolella olemista on lähtöisin kolmiulotteisesta kokemuksestamme.

¹² Tässä huomaamme eräänlaisen vastakkainasettelun: fregeläiset (tai myöhemmin ja selvemmin davidsonilaiset) kieliteoriat, joissa korostuu pyrkimys totuuden säilyttävän päättelyn selittämiseen ja kielen kompositionaalisuuden (äärettömästi ilmaisuja äärellisellä määrällä sanoja) korostamiseen, vs. Holistiset lähtökohdat, jossa korostuvat skeemat, käsitteiden prototyyppisyys ja ylipäättensä luopuminen kompositionaalisista pyrkimyksistä. Käsittelen tätä rinnastusta, ja yritän tarjota siihen jonkinlaisen kompromissiin pyrkivän ratkaisun työni kontekstuaalisuutta käsittelevässä luvussa 5.3.

Tällaisista kokemuksista syntyy abstrakti ja väljästi rajattu skeema. Säiliö-skeeman ominaisuuksiin kuuluu Johnsonin mukaan esimerkiksi sijainnin suhteellinen pysyvyys. Säiliön rajojen pysyvyys mahdollistaa ajatuksen siitä, että jokin joko on tai ei ole jonkin asian sisällä. Myös looginen *transitiivisuus* on ymmärrettävissä säiliö-skeeman pohjalta: jos B on A:ssa, niin mikä tahansa onkin B:ssä, on myös A:ssa. (Johnson 1987, 22.)

Johnson antaa skeemoille merkittävän epistemologisen roolin: niitä tarvitaan jotta ihmisellä voi olla merkityksellisiä ja yhtenäisiä kokemuksia maailmasta. Johnson itse asiassa näkee kuvaskeemojen olevan kokemustemme järjestämisen ja ymmärtämisen mekanismeja. (Johnson 1987, 29.) Tämä selittääkin niiden vahvan kytköksen evoluutioon ja kasvupsykologiaan.

Filosofisesti näissä painotuksissa on keskeistä se, että Mark Johnsonin näkemykset kuvaskeemoista eivät ole näkemyksiä aivojen sisäisistä representaatioista tai abstraktista symbolimanipulaatiosta, vaan hänen kuvaskeemansa ovat pikemminkin aktiivisia prosesseja, jotka muokkaavat toimintaa ja muokkautuvat toiminnan myötä. Tässä Johnsonin metafysiikka tulee lähelle sellaisia pragmatistisia näkökulmia, jotka näkevät ihmisen tai organismin toiminnan abstraktia symbolimanipulaatiota perustavampana selityksen tasona. Johnson ammentaa pragmatismia lisäksi evoluutioteoriasta ja naturalistisista näkökannoista. Skeemat ovat yhtenäistäviä rakenteita, jotka kumpuavat biologisesta evoluutiosta sekä tiettyyn ympäristöön kasvamisesta, mikä selittää myös niiden mukautuvan ja joustavan luonteen. Jos lähdemme liikkeelle toisesta suunnasta – tiukasti rajatuista propositiosta – menetämme näkemyksemme tästä joustavuudesta sekä muokkautuvuudesta. (Johnson 1987, 27–28.)

Ontologisesti Johnsonille läheinen filosofi onkin John Dewey, joka korostaa laatuja (*qualities*) ja tilanteita kokonaisuuksina ja näki kokonaisuuden eroteltuja esineitä perustavampana. (Johnson 2007, 71–75.) Johnson onkin omaksunut John Deweyn *jatkuvuuden periaatteen* (*principle of continuity*), jonka mukaan ilmiöt on pyrittävä selittämään lähtien konkreettisesta toiminnan ja kokemuksen tasosta kohoten tältä pohjalta abstrakteihin ylätasoon ilmiöihin (Johnson 2007, 10–11). Abstraktilta ylätasolta lähtevät selitykset, esimerkiksi konkreettisen tason selityksiin tukeutumattomat oletukset propositioiden ja todellisuuden vastaavuudesta, ovat ristiriidassa jatkuvuuden periaatteen kanssa. Lakoff ja Johnson kritisoivat sellaisia korrespondenssiteoreettisia näkemyksiä, joissa totuus nähdään proposition ja maailman vastaavuutena ilman minkäänlaista selitystä sille, miten tämä vastaavuus on mahdollista. Samanlaisia katkoksia syntyy heidän mukaansa luonnollisen kielen ja loogisesti formaalien

kielten väliin, sekä malliteoreettisissa ratkaisuissa formaalien kielten, mallien ja mallin ja maailman väliin. (ks. Lakoff ja Johnson 1999, 98–102.) Kuvaskemat ovat eräs ratkaisu tähän: aivan kuten Kantin skeemat, ne välittävät abstraktien sääntöjen ja tiukkoihin ehtoihin perustuvien käsitteiden ja varsinaisen havaintomaailman välistä kuilua. Transsendentaalisten argumenttien sijaan skeemojen intersubjektiivinen, ympäristöä jäsentävä ja fyysinen pohja on selitettävissä evolutiivisin argumentein. Valitettavasti minulla ei tämän työn puitteissa ole tilaa syventyä näihin argumentteihin.¹³

Johnson selventää kuvaskemojen muuntuvuutta toteamalla, etteivät ne ole kuvia (rich images). Tässä Johnson nojautuu myös Kantin käsityksiin skematismista. Kant toteaa, että esimerkiksi kolmion skeema ei voi olla kuva mistään tietystä kolmiosta, sillä se ei silloin saavuttaisi käsitteeltä vaadittua universaalisuutta. Kuitenkin skematismien rooli on poimia abstraktit käsitteet havainnoista, joten skeemat ovat jotakin ”väljempää” asettuen abstraktien käsitteellisten sääntöjen ja tarkkojen kuvien väliin. (Johnson 1987, 24.) Tämä näkemys tulee yllättävän lähelle Wittgensteinin esimerkkejä peleihin kuuluvasta perheyhtäläisyydestä. Sanalla ”peli” pystymme poimimaan erilaisia pelejä, joilla ei kuitenkaan välttämättä ole mitään selkeitä yhtäläisyyksiä. Nähdäkseni eräs Wittgensteinin painottama seikka on myös perheyhtäläisten sanojen dynaamisuus – voimme tarkentaa hakemiamme asioita dynaamisesti toteamalla ”en tarkoittanut juuri tuollaista peliä”. Tämä ei tarkoita sitä, että mitään tarkasti rajattua peliä oli etukäteen mielessä.

Kuvaskemat eivät myöskään siinä mielessä ole kuvia, että ne eivät pohjaudu vain näköhavaintoon. (Johnson 1987, 24–25.) Säiliö-skeeman tapaisia erotteluja ja lajitteluja voidaan todeta myös esimerkiksi kosketukseen perustuvissa kokeissa.¹⁴

¹³ Evolutiivinen argumentti intersubjektiivisuudelle on lyhyesti selitettynä seuraava: Koska kokemustamme jäsentävät skeemat ovat luonteeltaan (ainakin osittain) sensomotorisia ja omalta osaltaan ihmisille lajityypillisiä, vältämme täyden subjektivismien ongelman. Sen sijaan, että kokemukseni muoto (vaikkapa värihavaintoni tai tapani jäsentää ympäristöä) olisi täysin irrallaan muiden ihmisten kokemusten muodoista, takaa sen luonnonvalintaan liittyvä alkuperä ihmisten välille jokseenkin samanlaisen subjektiivisen (ts. intersubjektiivisen) kokemuksen muodon. Tällainen argumentaatio on tietenkin tässä muodossa aivan liian väljää ollakseen sellaiseen vakuuttavaan, sillä luonnonvalinnan, tai vaikkapa lajin käsite itsessään, on omalta osaltaan kiistanalainen ja vaatisi enemmän selvitystä. Nämä kysymykset lankeavat kuitenkin varsinaisen aihealueeni ulkopuolelle. (Näistä biologian filosofiaan sisältyvistä kiistoista sekä käsitteiden määrittelyistä hyvä poikkileikkauksen tarjoaa Sintonen 1998.)

¹⁴ Termi *kuvaskema* (image schema) on edeltävät huomautukset huomioon ottaen melko huonosti valittu nimitys, mutta allekirjoittanut ei voi sille mitään.

Mark Johnsonille skeeman status propositioita *edeltävänä* rakenteena on tärkeä. Johnsonin sitoutuminen skematismiin ei kuitenkaan liity yksinomaan hänen ontologisiin lähtökohtiinsa tai kasvopsykologisiin havaintoihin. Johnson on toki selvillä siitä, että esimerkiksi säiliö-skeemaan kuuluvia ominaisuuksia voi *kuvailla* propositionaalisesti. Johnsonin kanta liittyy kuvaskeemojen *kognitiiviseen todellisuuteen* (cognitive reality). Jos kiistämme skeemojen kognitiivisen todellisuuden ja korvaamme ne vain abstratilla symbolisella kuvauksella, menetämme Johnsonin ja Lakoffin mukaan ominaisuuksia, jotka liittyvät niiden muunteluun (*transformation*). Esimerkkinä tästä Lakoff mainitsee visuaalisen muuntelun, joka on kognitiivisesti todellisille kuvaskeemoille mahdollista. Lakoff ja Johnson tekevät skeemojen olennaisuudesta toisin sanoen viime kädessä empiirisen kysymyksen. (Johnson 1987, 24–27.)

Itselläni ei kuitenkaan ole tämän työn puitteissa tilaa mennä tämän syvemmälle empiirisiin kysymyksiin. Palataksemme filosofian alaan on hyvä huomata, että säiliö-skeeman *transitiivisuutta* käsitellessään Lakoff pääsee kiinni kysymykseen logiikan ja päättelyn suhteesta käsitteellisiin metaforiin. Kuten aikaisemmin kävi ilmi, Lakoff ja Johnson antavat, melko kiistanalaisesti, käsitteellisille metaforille päättelyyn (*inference*) liittyvän roolin (Lakoff ja Johnson 1981, 294.) Johnsonin mukaan kuvaskeemat olisivat nimenomaan sellaisia yksiköitä, jotka voisivat toimia myös loogisen päättelymme taustalla. Säiliö-skeema voisi toimia joukon käsitteen taustalla, polku-skeema siirtymisenä paikasta (tai asiasta) A paikkaan B jne. (Johnson 1987, 20-24.)

Johnsonin skeemoille antamasta roolista päättelyssä ja logiikassa voidaan esittää kaksi tulkintaa, joiden välillä Johnson tuntuu huojuvan. Kutsukaamme toista yksinkertaisesti vahvemmakeksi ja toista heikommaksi tulkinnaksi skeemoista.

Vahvemmassa tulkinnassa skeemat nähdään ontologisesti perustavina. Tässä Johnsonin väite olisi siis se, että kokemuksestamme ja evolutiivisesta taustastamme kumpuava säiliö-skeema olisi, muiden skeemojen ohella, sellainen asia, johon logiikan transitiivisuus *perustuu*. Looginen transitiivisuus ja meidän käsityksemme siitä pohjaisi tietyille toistuville kokemuksillemme ja olisi vain abstraktio näistä toiminnallisista kokemuksista.

Heikompi tulkinta on se, että kuvaskeemoilla olisi eräänlainen episteeminen rooli. Kuvaskeemat auttaisivat jäsentämään ympäristöämme, ja esimerkiksi säiliö-skeema on sellainen asia jonka kautta voimme ymmärtää ja oppia loogisen transitiivisuuden. Tässä heikommassa tulkinnassa loogiset relaatiot olisivat kuitenkin olemassa myös niitä episteemisesti jäsentävistä skeemoista huolimatta.

Voin itse hyvinkin hyväksyä Johnsonin väitteen siitä, että kuvaskeemoille on suotava propositionaalisesta kuvaamisesta (esimerkiksi propositionaalisiksi asenteiksi muuntamisesta) irrallinen ontologinen status (vrt. Johnson 1987, 102–104). En itse ymmärrä, miksi propositionaalisen kuvattavuuden tarvitsisi olla minkään asian olemassaolon ehto. Tämä *ei* kuitenkaan merkitse sitä, että loogisilla relaatioilla ei olisi skeemoista irrallista ontologista statusta. On hyvä huomata, että heikompi tulkinta on aivan riittävä käsitteellisten metaforien toiminnan kannalta. Johnsonin vahvan tulkinnan mukaiset luonnehdinnat ovat lähinnä perusteltavissa hänen henkilökohtaisilla ontologisilla tai metafysisillä mieltymyksillään.

Olen tässä alaluvussa pyrkinyt antamaan yleisen kuvauksen Mark Johnsonin kuvaskeemoista. Johnsonin ehdottamat kuvaskeemat ovat mielestäni filosofisesti perustelluin yksikkö niiksi rakenteiksi, jotka käsitteellisessä metaforassa yhdistetään. Lakoffin ja Johnsonin ensimmäisessä kirjassa *Metaphors We Live By* nämä yleiset rakenteet esitettiin vielä toivottoman epämääräisesti puhumalla kokemuksen alueista (*domains of experience*). (Lakoff ja Johnson 2003.) Lakoffin tukeutuminen prototyyppiteoriaan ja hänen omaan käsiteteoriaansa jää kuvailuiltaan vielä liialti kielitieteen puolelle. Kuten tässä lyhyessä kuvauksessa on käynyt ilmi, Johnsonin käsitykset yhdistelevät kasvupsykologiaa, (kvasi-kantilaista) pragmatismia, evolutiivista naturalismia ja kognitiotiedettä. Melkoinen soppa, jonka yksityiskohtainen läpikäymiseen ei ole tässä syytä ryhtyä. Olen sen sijaan käsitellyt näitä kantoja käsitteellisen metaforan käsittelyn kannalta vaaditussa laajuudessa. Onkin syytä siirtyä Johnsonin ja Lakoffin käsitteellisen metaforan tueksi esittämän empiirisen aineiston esittelyyn ja arviointiin.

5. Empiirinen arviointi, luovuus ja kontekstuaalisuus: käsitteellisen metaforan arviointia ja soveltamista

Tässä luvussa on tarkoitus arvioida Lakoffin ja Johnsonin teoriaa käsitteellisistä metaforista. Ensimmäisessä alaluvussa esittelen ja arvioin Lakoffin ja Johnsonin näkemyksensä tueksi esittämää empiiristä aineistoa. Empiiriset argumentit ovat keskeisessä roolissa Lakoffin ja Johnsonin näkemyksessä, sen naturalistisesta ja poikkitieteellisestä luonteesta johtuen. Toisessa alaluvussa käsittelen kysymystä metaforien luovuudesta. Metaforien rooli luovassa ja runollisessa kielenkäytössä sekä uusissa tieteellisissä teorioissa on herättänyt paljon keskustelua. Arvioin tässä luvussa käsitteellisen metaforan kykyä valaista näitä kysymyksiä sekä esitän joitakin omia ratkaisuja ja käsitteellisen metaforien sovelluksia näihin kysymyksiin tukeutuen Charles Taylorin ja Ernan McMullinin ajatuksiin. Kolmannessa luvussa arvioin käsitteellistä metaforaa suhteessa kielellisen ja kulttuurisen kontekstuaalisuuden herättämiin kysymyksiin.

5.1. Empiiristen väitteiden arviointia

Kirjassaan *Philosophy in the Flesh* Lakoff ja Johnson esittävät tiivistelmän käsitteellistä metaforaa tukevasta empiirisestä todistusaineistosta. Todistusaineisto jakautuu karkeasti ottaen kielitieteelliseen todistusaineistoon, joka perustuu erilaisiin ja eri kulttuureista kerättyihin kielellisiin esimerkkeihin ja listauksiin sekä muihin tieteisiin, esimerkiksi psykologiaan, perustuvaan todistusaineistoon.

Kielitieteellinen todistusaineisto perustuu kielessä toistuviin piirteisiin tai niiden pohjalta tehtyihin yleistyksiin. Tällaisessa todistusaineistossa käsitteellisen metaforan mukainen käsitteellinen rakenne oletetaan olemassa olevaksi, ja sen nähdään selittävän tiettyjä kielessä toistuvia piirteitä ja ilmiöitä. (Lakoff ja Johnson 1999, 81.) Nämä yleiset piirteet jakautuvat karkeasti ottaen *kolmeen* erilaiseen luokkaan, joissa käsitteellisen metaforan nähdään selittävän päättelyä, polysemiaa ja uusia kielellisiä sovelluksia (*novel cases*). (Lakoff ja Johnson 1999, 82.)

Lakoffin ja Johnsonin teokset ovat täynnä erilaisia esimerkkejä kielikuvista ja niiden alta löytyvistä metaforista. Kenties kattavimmat listaukset löytyvät heidän ensimmäisestä käsitteellistä metaforaa käsittelevästä teoksestaan *Metaphors We Live By*. (Lakoff ja Johnson, 2003.) *Philosophy In the Flesh*issä Lakoff ja Johnson esittävät metaforisesta päättelystä esimerkin, joka pohjaa metaforaan RAKKAUS ON MATKA (*LOVE IS A JOURNEY*). Tämän pohjalta voidaan käyttää sellaisia kielikuvia kuin ”parisuhteemme on umpikujassa” tai

soveltaa sen alaan kuuluvia käsitteellisiä metaforia, joissa tätä matkaa suoritetaan esimerkiksi autolla: tähän kuuluisi esimerkiksi kielikuva ”parisuhteemme on tyhjäkäynnillä”. Omat selostukseni ovat tietenkin vain lyhennelmiä Lakoffin ja Johnsonin kattavammista listauksista ja kuvauksista (ks. Lakoff ja Johnson 1999, 60–69). Matkan johtaminen umpikujaan merkitsee sen päättymistä, tai sitä, etteivät päämäärät ole saavutettavissa. Lakoffin ja Johnsonin mukaan metaforista päättelyä (*inference*) edustaa tässä siis se tapa, jolla voimme käyttää matkustamisesta tai kulkemisesta tuttuja rakenteita ja tietoa jäsentääksemme ajatustamme parisuhteesta.

Polysemiaa on löydettävissä aivan samoista esimerkeistä, samoin kuin lukuisista muista. Ajatuksena on se, ettei tämä sanojen systemaattinen käyttö erilaisilla alueilla, esimerkiksi umpikuja rakkaudessa ja umpikuja kadulla kuljettaessa, liity toisiinsa pelkästään sattumalta. Selitykseksi ei riitä, että perinteisen analyysin menetelmin luetellaan erilaisten merkitysten joukko yhdelle sanalle. On pystyttävä selittämään näiden samojen sanojen eri merkitysten väliltä löytyvät selvät yhteydet. Hypoteesi käsitteellisestä metaforasta tekee juuri tämän. Samalla tavoin Hintikan ja Sandun (1994) näkemys metaforasta kykenee antamaan jonkinlaisen, joskin melko epämääräisen, selostuksen eri merkitysten välisistä yhteyksistä, eli polysemiasta. Samaa ei voi sanoa suurimmasta osasta metaforaa käsittelevistä filosofisista teorioista.

Kolmas todistusaineisto koskee käsitteellisen metaforan käytön jatkamista, eli uusia kielellisiä sovelluksia tai tapoja, joilla jotakin käsitteellistä metaforaa voidaan käyttää. Tämä on siinä mielessä erityisen tärkeä Lakoffin ja Johnsonin kannalta, että sen pyrkimyksenä on osoittaa, ettei kielestä löytyvä polysemia perustu ikään kuin menneisiin, jo häipyneisiin merkitysyhteyksiin. Väitteenä on siis se, että käsitteellisillä metaforilla on kognitiivisesti aktiivinen rooli. Tällaiseen todistusaineistoon kuuluvat kielelliset esimerkit, joissa jotakin käsitteellistä metaforaa on alettu soveltaa uudella tavalla. Tietyllä tavalla tästä ovat esimerkkejä myös oma kykymme spontaanisti jatkaa tiettyjä käsitteellisiä metaforia. Esimerkiksi Searlen (1979) esimerkki metaforasta ”hän on jääkimpale” (”he/she is a *block of ice*”) kuuluisi Lakoffin ja Johnsonin mukaan todennäköisesti jonkin sellaisen käsitteellisen metaforan alaan kuin TUNTEIDEN ILMAISEMINEN ON LÄMPÖÄ, ja siihen kuuluisi myös vastakohtana TUNTEETTOMUUS ON KYLMYYTTÄ. Voisin soveltaa näitä käsitteellisiä metaforia esimerkiksi lauseeseen ”Pekka oli puhuessaan ilmiliekeissä”.

Tässä esimerkissä on myös hyvä kerrata seuraava, jo aiemmin todettu, seikka: käsitteellisen metaforan raja ei ole sama kuin kirjaimellisen ja kuvaannollisen (tai ei-kirjaimellisen)

kielenkäytön raja. Jotakuta voi kutsua lämminhenkiseksi, ja tätä ilmaisua pidetään kirjaimellisena. Jääkimpale menee ainakin suomen kielessä kuvaannollisen puolelle. Kysymys onkin Johnsonin mukaan yksinkertaisesti konventiosta: tietyt käsitteellisen metaforan alaan lankeavat ilmaisut ovat vakiintuneet, tietyt taas eivät (Johnson 1987, 30.) Voimme kuitenkin ikään kuin ”herättää eloon” vakiintuneiden ilmaisujen alla piilevät käsitteelliset metaforat ja luoda niiden kautta uusia ja ymmärrettäviä kuvaannollisia metaforia.

Pelkästään kumuloituvaan kielelliseen materiaaliin perustuva todistusaineisto ei kuitenkaan ole ongelmatonta. John M. Kennedy ja John Vervaeke ovat kritisoineet Lakoffin ja Johnsonin väitteitä artikkelissaan ”Metaphors in Language and Thought: Falsification and Multiple Meanings”. Kennedy ja Vervaeke eivät täysin tyrmää Lakoffin ja Johnsonin väitteitä, sillä he hyväksyvät kyllä väitteet eksplisiittisestä, eli tässä tapauksessa kielen tasolla toimivasta, käsitteellisestä metaforasta sekä siitä, että jonkinlaista metaforista kartoitusta (*mapping*) alueilta toisille tapahtuu (Vervaeke ja Kennedy 1996, 273).

Heidän kritiikkinsä koskee implisiittisiä käsitteellisiä metaforia, eli ajatusta siitä, että kielellisiä ilmaisujamme jäsentävät niiden alla *tiedostamatta* toimivat käsitteelliset metaforat. He kysyvät yksinkertaisesti, miten tällaisia väitteitä implisiittisistä metaforisista ryhmittymistä voidaan tieteellisesti koetella? (Vervaeke ja Kennedy 1996, 275.) Ongelmana käsitteellisissä metaforissa on nimittäin niiden *falsifioitavuus* eli selkeät kriteerit sellaiselle todistusaineistolle joka kykenisi kumoamaan tai osoittamaan Lakoffin ja Johnsonin näkemyksen vääräksi. Lakoffin ja Johnsonin keräämä kielellinen todistusaineisto onkin lähes klassinen esimerkki sellaisesta Karl Popperin ongelmalliseksi kuvaamasta tieteellisen todistamisen tavasta, jossa yksinkertaisesti pyritään jäsentelemään erilaisia todisteita ja tietoa tukemaan omaa hypoteesia. Falsifikaation periaatteessa on kysymys siitä, että tieteellisen teorian pitäisi olla sellainen, että se voidaan periaatteessa kumota vastakkaisella todistusaineistolla. (ks. Popper 1963, 33–65.)

Käsitteellisten metaforien ongelma on se, että vaikka osoittaisimme, että tietyt ilmaisut eivät kuulu tietyn käsitteellisen metaforan piiriin, voimme aina ikään kuin kehittää toisen käsitteellisen metaforan jonka piiriin nämä ilmaisut kuuluvat (Vervaeke ja Kennedy 1996, 275–280). Lakoffin ja Johnsonin näkemys nimittäin toki sallii sen, että tiettyjä alueita jäsentää useampi käsitteellinen metafora. Vervaeke ja Kennedy näkevät Lakoffin ja Johnsonin esittämän kielellisen evidenssin pikemminkin vaikuttavana ilmaisujen tulkinnan, keräilemisen ja jäsentämisen tuloksena kuin todisteena implisiittisistä käsitteellisistä metaforista (Vervaeke ja Kennedy 1996, 278–279).

Lakoff ja Johnson kiinnittävät huomiota myös keskusteluun ilmaisujen homonymiasta ja polysemiasta. He yrittävät erilaisin synonyymisin esimerkein osoittaa, että ilmaisut kuten "hän hyökkäsi väitteideni kimppuun" tai "puolustin väitteitäni" eivät enää sisällä jäsenyyksiä tappelusta tai taistelusta, kuten Lakoffin ja Johnsonin käsitteellinen metafora VÄITTELY ON SODANKÄYNTIÄ edellyttäisi (Vervaeke ja Kennedy 1996, 280–281). Tässä kritiikissä he ovat nähdäkseni heikommilla pohjilla, koska aivan kuten Johnson ja Lakoff, he yksinkertaisesti vetoavat kielelliseen intuitioon. Heidän väitteensä mukaan esimerkiksi "hän hyökkäsi väitteideni kimppuun" ("*he attacked my argument*") ja "hän kritisoi väitteitäni" ("*he criticized my argument*") ovat synonyymisiä ilmaisuja. Tämä synonyymisyys osoittaa hyökkäämisen olevan "neutraali ja ei-militaristinen" ilmaisu väittelyn kontekstissa. Nähdäkseni he ovat kuitenkin väärässä näiden lauseiden synonyymisyyden suhteen. Väitteille nimittäin voi antaa rakentavaa kritiikkiä (*constructive criticism*), muttei ole yhtä luontevaa sanoa, että joku rakentavasti hyökkää väitteitä vastaan: ilmaisu "*constructive attack*" on nähdäkseni *contradictio in adjecto*. Vervaecken ja Kennedyn polysemian vastainen kritiikki on empiirisestä näkökulmasta yhtä hataralla pohjalla kuin Lakoffin ja Johnsonin kielitieteellinen todistusaineisto.

Kennedyn ja Vervaecken keskeisin huomio on se, että väitettä implisiittisistä käsitteellisistä metaforista on vaikea falsifioida. Tämän lisäksi he kritisoivat sitä, ettei näyttäisi olevan mitään selkeitä kriteerejä sille, mille tasolle käsitteellinen metafora ikään kuin asettuu. Toisin sanoen metaforisen päättelyn tapauksessa avoimeksi jää, miten tiedetään mikä on ylimmän tason käsitteellinen metafora, ja mitkä käsitteelliset metaforat ovat taas sen alaan kuuluvia. (Vervaeke ja Kennedy 1996, 275–280.)

Vervaecken ja Kennedyn toinen kommentti koskee filosofisesti kiinnostavaa kysymystä: millä tavoin implisiittiset käsitteelliset metaforat voisivat määrätä kielenkäyttöämme ja ajatteluamme? He toteavat, nähdäkseni aivan oikein, että koska asioita voidaan jäsentää usein käsitteellisin metaforin, jää kielenkäyttäjälle vapaus valita ilmaisunsa ja mitä käsitteellisiä metaforia hän käyttää. Eli vaikka hyväksyisimme ajatuksen implisiittisistä käsitteellisistä metaforista, ne eivät toimisi sellaisina asioina jotka määräisivät ajatteluamme tai ilmaisujamme. (Vervaeke ja Kennedy 1996, 278–279.)

Vervaecken ja Kennedyn esittämä kritiikki on osuvaa. Pelkkää kielellistä todistusaineistoa, vaikka sitä kumuloituisi suuriakin määriä, ei voi pitää riittävänä todisteena implisiittisistä käsitteellisistä metaforista. Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiin sisältyy monin osin tietynlaista hybristä, jonka syynä voi hyvinkin olla liian lepsu suhtautuminen falsifikaation vaatimukseen.

Kennedyn ja Vervaeken esittämä falsifikaation haaste ei kuitenkaan kaada käsitteellisen metaforan teoriaa. Kuten alussa totesin, Lakoffin ja Johnsonin esittämä todistusaineisto ei rajoitu kumuloituihin kielellisiin esimerkkeihin. Esittelen seuraavaksi hieman sellaisia falsifioitavissa olevia empiirisiä tutkimustuloksia, jotka tukevat hypoteesia käsitteellisestä metaforasta.

Suuri osa Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiä tukevasta aineistosta tulee psykologian puolelta. David Allbritton suoritti kokeen, jonka tarkoituksena oli koetella Lakoffin ja Johnsonin väitettä kuolleista metaforista, eli sitä, etteivät ne suinkaan ole kuolleita vaan täysin aktivoitavissa. Allbritton kohteena oli käsitteellinen metafora RAKKAUS ON FYYSINEN VOIMA (*LOVE IS A PHYSICAL FORCE*). Kokeessaan osallistujat lukivat tarinan Johnin ja Marthan kohtaamisesta. Tarinaan sisältyi viisi lausetta, joista osa sisälsi kyseiseen käsitteelliseen metaforaan kuuluvia ilmauksia, kuten "Sparks flew the moment they first saw one another" (*Kipinät lensivät ensisilmäyksellä*) sekä neutraaleja (kyseiseen käsitteelliseen metaforaan kuulumattomia) ilmaisuja kuten "John ja Martha tapasivat juhlassa kuukausi sitten". Tämän jälkeen koehenkilöt viritettiin (*priming*) esittämällä joko käsitteelliseen metaforaan kuuluva tai neutraali lause. Virittämisen jälkeen koehenkilöiden piti muistaa, kuuluiko satunnaisesti valikoitu käsitteelliseen metaforaan kuuluva lause kyseiseen tarinaan. (Lakoff ja Johnson 1999, 83–85; Allbritton 1992.) Tuloksista selvisi, että käsitteelliseen metaforaan kuuluvalla lauseella viritetyt koehenkilöt tunnistivat neutraalilla lauseella viritettyyn ryhmään verraten huomattavasti nopeammin, kuuluiko heille seuraavaksi esitetty lause tarinaan vai ei (Lakoff ja Johnson 1999, 84).

Psykologian alalta myös kasvupsykologian kokeet ovat tuottaneet käsitteellistä metaforaa tukevaa aineistoa. Esimerkiksi Christopher Johnsonin kokeet ovat osoittaneet, että englannin kieltä opetellessa lapsi oppii aluksi käyttämään verbiä "see" (*nähdä*) samanaikaisesti konkreettisella ja abstraktilla tavalla (esim. "See what I spilled"). Vasta myöhemmin lapsi oppii käyttämään sanan abstraktia merkitystä ("*know*", *tietää*) erillään konkreettisesta käytöstä (esim. "See what I mean?") (Lakoff ja Johnson 1999, 86; Johnson C. 1997.) Tämä todistusaineisto puhuu merkitysten vahvaa homonymiaa kannattavia kantoja vastaan: saman sanan erilaiset käytöt ja merkitykset vaikuttavat olevan jollakin tavalla yhteydessä toisiinsa – aivan kuten käsitteellisen metaforan teoriassa oletetaan.

Christopher Johnsonin kuvaama merkitysten ajallinen kehitys pätee myös kielen makrotasolla. Eve Sweetser on osoittanut, että lukuisissa indo-eurooppalaisissa kielissä on tapahtunut samanlainen *etymologinen* siirtymä näkemistä tarkoittavista verbeistä (esim. kreikan *eidon*,

englannin *witness*, latinan *video*) tietämistä tarkoittaviin verbeihin (kreikan *oida*, englannin *wit*, *wise*, irlannin (!) *fios*). Huomionarvoista on se, että nämä ovat olleet itsenäisiä kehityskulkuja, tapahtuen maantieteellisesti eri paikoissa ja eri aikoina. Sweetserin väite on se, että nämä voidaan juurikin selittää käsitteellisen metaforan TIETÄMINEN ON NÄKEMISTÄ yleisellä levinneisyydellä indo-eurooppalaisissa kielissä. (Lakoff ja Johnson 1999, 85; Sweetser 1990.)

Psykologia on paljastanut myös monia sellaisia virittämiseen (*priming*) liittyviä kokeita, jotka osoittavat esikielellisten asioiden vaikuttavan kielelliseen harkintaamme. Eräässä psykologi John Barghin (2011) suorittamassa kokeessa koehenkilöiden oli tarkoitus arvioida lyhyen keskustelun pohjalta keskustelukumppaninsa luotettavuutta. Koehenkilöille annettiin käteen kahvikuppi joka oli joko lämmin tai kylmä. Lämmintä kahvikuppia pitävät arvioivat keskustelukumppaninsa luotettavammaksi. Tällaiset kokeet vahvistavat Johnsonin väitettä siitä, että arvioinnillamme on tekemistä kehollisten ja esikielellisten asioiden kanssa. Välillisesti niiden voidaan nähdä myös tukevan väitettä sen kaltaisista käsitteellisistä metaforista kuin LÄMPÖ ON LÄHEISYYTTÄ. Esikielellistä tasoa kielenkäytössä näyttäisivät tukevan myös erilaiset eleisiin (*gestures*) liittyvät tutkimustulokset. David McNeill on tutkinut laajasti erilaisia kielenkäyttöön liittyviä eleitä. Hankalaa kysymystä *punnitseva* koehenkilö konkreettisesti tekee käsistään vaa'an ja punnitsee vaihtoehtoja. (Lakoff ja Johnson, 85; McNeill 1992.)

Käsitteellisen metaforan tai sen kaltaisen ajattelun osuutta päättelyssä ovat myös tutkineet Debre ja Donald Gentner. He kutsuvat tätä päättelyä *analogiseksi* päättelyksi, ja heidän ajatuksensa on melko samanlainen kuin Lakoffilla ja Johnsonilla: rakenteelliset suhteet (*structural relations*) kartoitetaan jostakin alueesta (*domain*) toiseen. (Johnson 1987, 110.) Gentner ja Gentner (1983) tutkivat mallin pätevyyttä sähkövirran käyttäytymiseen paristoissa ja resistoreissa kulkevaan sähkövirtaan kohdistuvassa päätelyssä. He jakoivat koeryhmänsä päättelymallit kahteen, toinen ryhmä mallintaisi sähkövirtojen käyttäytymistä vesivirtojen (*fluid-flow model*) perusteella ja toinen ryhmä ihmisvirtojen (*moving crowd model*) (Johnson 1987, 111.) Toinen koeryhmä sai ratkaista tehtävät vapaasti ja sen jälkeen kuvata omaa ratkaisutapaansa. Toisessa koeryhmässä heille sen sijaan ensin opetettiin jompikumpi näistä kahdesta mallista ja he ratkaisivat tehtävänsä sitten. Hypoteesina oli se, että vesivirtoihin perustuvan mallin perusteella olisi helpompi ratkaista paristojen sähkövirtoja ja ihmisvirtoihin perustuvan mallin perusteella olisi helpompi ratkaista resistoreihin liittyviä sähkövirtoja. Ensimmäisen koeryhmän tulokset olivat odotuksien mukaisia. Toisessa koeryhmässä taas paristoihin perustuvassa päättelyssä ei ollut eroja. Gentner ja Gentner

olettavat tämän johtuvan siitä että opetuksesta huolimatta, ihmiset eivät tunteneet vesivirtojen dynamiikkaa tarpeeksi laajasti. Hintikan ja Sandun käsitteistöä soveltamalla voitaisiin todeta, että metaforisen päättelyn ankkuroitumispiste pitää tuntea, jotta metaforan soveltaminen voisi onnistua. (Johnson 1987, 111–112.) Tämä on ainakin Johnsonin ja Gentnerien tulkinta asiasta, mutta yleisesti ottaen lienee parempi todeta tulosten olleen ristiriitaisia.

Kaikki edellä esittämäni koetulokset ovat falsifioitavissa olevia. Historiallinen etymologinen tutkimus voisi paljastaa, ettei kielellisten kehityskulkujen välillä olisi käsitteellisen metaforan NÄKEMINEN ON TIETÄMINEN mukaisia yhtäläisyyksiä. Aivan samalla tavalla voisi käydä kasvopsykologiassa. Virittämiseen perustuvat kokeet voisivat päätyä tilastollisesti merkityksettömiin poikkeamiin. Mitä kaikesta tästä todistusaineistosta ja toisaalta Kennedyn ja Vervaecken kritiikistä pitäisi päätellä?

Mielestäni Kennedyn ja Vervaecken kritiikki ja toisaalta falsifioitavissa oleva todistusaineisto osoittavat, että käsitteellisen metaforan teoriaa pitää lähestyä tapauskohtaisesti. Emme voi yksinkertaisesti pitää hypoteesia käsitteellisestä metaforasta eräänlaisena automaattisena luovana periaatteena, jonka lävitse voimme suodattaa kaiken kielen. Se johtaa liialliseen induktioon ja on irtonaisena hypoteesina kestävästi itseään vahvistava. Sen sijaan jokaista *erillistä* väitettä tietystä käsitteellisestä metaforasta voi tulkita omana hypoteesinaan, jota voidaan yrittää vahvistaa tai kumota empiirisellä aineistolla.

Tämä asettaa näkemyksen käsitteellisestä metaforasta päättelyn pohjana hieman kyseenalaiseen valoon. Käsitteellistä metaforaa voidaan enintään pitää eräänlaisena episteemisenä välineenä, joka edesauttaa päättelyä tai sen oppimista joissakin tilanteissa. Tässä esitetyt todisteet eivät sen sijaan vahvista ajatusta siitä, että käsitteellinen metafora olisi sellainen yleinen ontologinen periaate, tai kaiken ajattelun, kielenkäytön tai päättelyn ehto, joka tarjoaisi logiikalle tai muullekaan päättelyn teorialle riittävän varmaa pohjaa. Sellaiset suureelliset projektit kuten George Lakoffin ja Rafael Núñezin yritys pohjata matematiikka käsitteellisen metaforan teorialle kirjassaan *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being* asettuvat tämän kritiikin valossa kyseenalaisiksi (ks. Johnson 2007, 180–183). Matematiikka on eräänlainen yleispätevän ja kontekstittoman ajattelun mittapuu, eivätkä sen pohjaksi riitä empiirisesti kontingentit rakenteet. Käsitteellisellä metaforalla voi olla kyllä rooli päättelyn ja matematiikan oppimisessa, mutta Lakoffin ja Núñezin väite, että matematiikka *pohjaa* käsitteellisiin metaforiin, ei saa riittävästi tukea ainakaan empiiriseltä aineistolta.

Käsitteellisten metaforien käsitteleminen yksittäisinä hypoteeseina on myös ratkaisuni kysymykseen siitä, mitkä ovat ne kaksi *aluetta*, jotka käsitteellisissä metaforissa yhdistyvät. Esimerkiksi kirjallisuustiedettä naturalisoimaan pyrkinyt Joseph Carroll on todennut tämän olevan Lakoffin ja Johnsonin näkemysten selkein ongelma (Carroll 1999, 160–163). Carrollin oma, aivojen *modulaarisuuteen* perustuva ratkaisu, on vain yksi laajaa empiiristä koetteluun tarvitseva hypoteesi muiden joukossa. Nähdäkseni mitään tarkkaa yleistä luonnehdintaa ei voida antaa, vaan erilaisten käsitteellisten metaforien pohja on ratkaistava yksitellen. Tämä antaa myös lähestymistavan kysymykselle siitä, missä määrin käsitteelliset metaforat ovat riippuvaisia kulttuurista. Palaan tähän kysymykseen työni viimeisessä kontekstuaalisuutta käsittelevässä osiossa.

Ennen kuin siirrymme kontekstuaalisuuteen, on kuitenkin syytä käsitellä metaforan luovaan puoleen liittyviä kysymyksiä hieman tarkemmin. Eräs seikka, johon niin Lakoff ja Johnson, Hintikka ja Sandu kuin Davidsonkin kiinnittivät huomiota, on metaforan keskeisyys luovassa kielessä: runoudessa, kirjallisuudessa sekä uusissa tieteellisissä väitteissä. Seuraavassa luvussa arvioin ja sovellan Lakoffin ja Johnsonin käsitteellistä metaforaa kysymyksiin luovasta kielestä.

5.2. Käsitteellisen metaforan luova käyttäminen: arviointia ja soveltamista

Lakoffille ja Johnsonille käsitteellinen metafora on kielessä alati läsnä (*omnipresent*). Käsitteelliset metaforat eivät rajoitu runolliseen tai koristeelliseen kielenkäyttöön. Kuinka voimme selittää metaforien erityisen korostumisen runollisuudessa ja kirjallisuudessa? Toinen filosofiassa henkiin herännyt kysymys on metaforien rooli tieteellisten teorioiden keksimisessä. Jaakko Hintikka ja Gabriel Sandu painottavat omassa metaforien käsittelyssään, varsin osuvasti, että hyvän näkemyksen metaforasta pitäisi pystyä selittämään myös nämä puolet metaforasta (Hintikka ja Sandu 1994 178–182). Heille tieteellisen ja runollisen kielenkäytön ero tiivistyy metaforan ja metonymian väliseksi eroksi (Hintikka ja Sandu 1994, 180.) Lakoff ja Johnson palauttavat, ainakin varhaisissa teoksissaan, metonymian erääksi käsitteellisen metaforan alalajiksi (vrt. Lakoff ja Johnson 2003, 36–37). Esimerkiksi Suomen jääkiekkjoukkueen voittaessa toteamus ”Suomi voitti” voidaan palauttaa käsitteelliseen metaforaan OSA ON KOKONAISUUS. Metonymia ei selitä Lakoffille ja Johnsonille tieteellisen ja runollisen metaforan eroa. Mikä sitten on Lakoffille ja Johnsonille runollisen tai tieteellisen metaforan perusta?

Lakoff ja Johnson selittävät runollisen tai luovan metaforien käytön jo valmiiksi käytössä olevien käsitteellisten metaforien *perusteella*. Lakoffin ja Johnsonin mukaan uusi ja luova

kielenkäyttö voi pohjautua joko jo käytössä olevan metaforan laajentamiseen tai sitten aivan uuteen metaforaan (Lakoff ja Johnson 1981, 308.) Tästä herää kaksi kysymystä: mikä tekee aivan tuoreesta metaforasta hyvän, ja miksi nykyiset metaforat ovat käytössä vain osittain? Kekseliään metaforan hyötyihin kuuluu Lakoffin ja Johnsonin mukaan se, että se ikään kuin paljastaa asioita joita vanhemmat metaforat ovat peittäneet. Taustalla tässä on myös käsitteellisen metaforan laajuus: hyvä metafora rikkoo tietyn taustalla olleen käsitteellisen metaforan ja avaa tietä aivan uudelle käsitteelliselle metaforalle. Uusi käsitteellinen metafora on ikään kuin kokonainen uudenlainen rakenne, joka jäsentää kokemuksiamme. (Lakoff ja Johnson 1981, 319.)

Mutta miksi tietyt uudet jäsennykset ovat parempia kuin toiset? Lakoff ja Johnson puhuvat metaforan osuvuudesta (*aptness*) (Lakoff ja Johnson 1999, 72–73). Lakoffin ja Johnsonin käsitteellinen metafora ei kuitenkaan perustu kielen ja ulkomaailman vastaavuuteen, kuten on tullut jo ilmi. Mihin käsitteellinen metafora voi siis sopia? Eräs vastaus voisi olla: kokemuksiimme. Pitää kuitenkin muistaa, että Lakoffin ja Johnsonin mukaan käsitteellinen metafora *jäsentää* kokemuksiamme, eikä heidän teoriansa sisällä ole oikeastaan mielekäästä puhua käsitteellisen metaforan ja kokemusten vastaavuudesta ikään kuin ne olisivat toisistaan erillisiä asioita. Johnsonin ratkaisu kirjassaan *The Meaning of the Body* on korostaa kokemuksen kehollisuutta (*embodiment*). Johnsonille merkitys ulottuu esikielellisyyteen asti, ja hän rakentaa omaa esteettistä teoriaansa ruumiseen tai kehoon perustuen. Tässä ei ole tilaa käsitellä tätä asiaa kovinkaan syvällisesti. Johnsonin perusratkaisu on väittää tiettyjä kuvien tai musiikin vaikutuksia esikielellisiksi mutta silti yleismaailmallisiksi. Hän pitää ongelmallisena kantilaista perinnettä estetiikassa, jossa esteettinen sysätään subjektiivisen ja objektiivisen rajamaille, koska se ei ole (suoraviivaisesti) käsitteellistettävissä. (Johnson 2007, 212–217.) Kuten luvussa 4.2.2. käy ilmi, keho muodostuu Johnsonin filosofiassa eräänlaiseksi filosofiseksi superkäsitteeksi, jonka tarkoituksena on poistaa arvostelmien relatiivisuuden kaltaiset ongelmat.

Tässä ei ole tilaa tarkempaan analyysiin, mutta tahtoisin nostaa esiin erään ongelman, joka Lakoffin ja Johnsonin muotoiluun liittyy. Käsitteellisistä metaforista tulee heidän näkemyksessään helposti eräänlaisia irrallisia rakenteita, jotka vastaavat (kehollisia) kokemuksiamme enemmän tai vähemmän osuvasti. Samaan aikaan he kuitenkin korostavat, kuinka käsitteelliset metaforat muovaavat ja jäsentävät kokemuksiamme. Nähdäkseni tämä on oire siitä, että he ovat kaikesta vastustuksestaan huolimatta juuttuneet jonkinlaiseen representatiiviseen kielikäsitteeseen. Kärjistettynä heidän näkemyksensä näyttäisi olevan seuraava: kieli jäsentyy erilaisiksi rakenteiksi, jotka eivät vastaa niinkään ulkomaailmaa vaan

meidän kehollista kokemustamme maailmasta. (Ks. esim. Johnson 2007, 273–274.) Evoluutioteoria, psykologia ja muut empiiriset kehityskulut näyttävät ikään kuin ratkaisseen yleismaailmallisiin sisäisiin ideoihin liittyvät ongelmat ja taanneen meille uuden pääsyn niihin.

Charles Taylor on kirjoituksessaan "Theories of Meaning" kritisoinut representatiivisten merkitysteorioiden perinnettä muun muassa siitä, että se sivuuttaa kielen ilmaisevat, paljastavat (*disclosure*) ja konstitutiiviset puolet. Merkitykseen ja kieleen liittyvät myös nämä puolet, ja eräänlainen merkitysteorian vaihtoehtoinen historia on hänen mukaansa korostanut juuri näitä puolia sekä niiden sivuuttamiseen liittyviä ongelmia. Taylor nimeää tämän vaihtoehtoisen teorian kolmen H:n teoriaksi Humboldtin, Herderin ja Heideggerin mukaan (Taylor 1985, 256–281). Kielen ilmaiseviin ja paljastaviin puoliin kuuluu Taylorin (1985, 264) mukaan esimerkiksi kielen luoma julkinen tila (*public space*). Taylorin kritisoi sellaisia näkemyksiä, joiden mukaan esimerkiksi tunteiden ilmaisussa kielessä olisi kyse siitä, että kahden henkilön "omista" tai "sisäisistä" maailmoista välitetään jonkinlainen tuntemus toiselle. Pikemminkin keskustelu julkisessa tilassa voi synnyttää jonkin jaetun kokemuksen, esimerkiksi jaetun kokemuksen helteestä (Taylor 1985, 264). Jaetun kokemuksen ei tarvitse toisin sanoen perustua jonkinlaiseen sisäisyyden samankaltaisuuteen, esimerkiksi kehollisuuden tai fenomenologisen reflektion kautta saavutetun yksityisen kokemuksen samankaltaisuuteen.

Runollisten metaforien ja kirjallisen kielenkäytön kannalta Taylorin tärkein huomio on kuitenkin kielen *konstitutiivinen* rooli. Taylor huomauttaa, ettei esimerkiksi tunteiden kielellinen kuvaileminen tai itsensä kuvaaminen (*self-description*) kuvaa ainoastaan jo jotakin olemassa olevaa, vaan ne *muuttavat* tunnetilojamme, esimerkiksi selventämällä niitä, taikka luovat uudenlaisia identiteettejä (Taylor 1985, 270–273).

Oma näkemyseni on se, että kirjalliseen ja runolliseen kielenkäyttöön kuuluu tämä tulkittamisen, selventämisen, julkisen keskustelun ja itsensä luomisen puoli erittäin vahvasti. Metaforan roolia luovassa kielenkäytössä ei pitäisi nähdä yksinkertaisesti representatiivisena vaan nimenomaan *konstitutiivisena*. Taylor ja minä emme ole tämän havainnon kanssa yksin. Paul Ricoeur on metaforaa käsittelevissä teoksissaan korostanut metaforaa välineenä itse-reflektioon (Ricoeur 1974, 16–18). Ricoeur (1974, *ibid.*) toteaa samalla, ettei metaforan mahdollistama reflektio ole "läpinäkyvän subjektin" reflektiota vaan "vääää tietoisuutta". Vaikka Ricoeur ilmaiseekin itseään tässä hieman hankalasti, tulee hänen perusajatuksensa ymmärrettäväksi, jos luemme sitä Taylorin tekstin kautta: kielenkäyttö mahdollistaa ihmiselle omakuvan (*self-description*) tekemisen, mutta tämän kuvauksen ei tarvitse olla oikea taikka

vastata mitään erillään olemassa olevaa "todellista minää". Ricoeurille juuri metafora on tällaisessa kielenkäytössä tärkeä väline, koska hän määrittelee metaforat lauseeksi, joiden merkitys ei ole totuusarvojen kautta sidottu mihinkään tiettyihin merkityksiin. Monimerkityksisyys on Ricoeurille tulkinnan ehto. (Ks. Ricoeur 1970, 23.)

Palatkaamme tältä runollista ja kirjallista kielenkäyttöä käsitelleeltä ekskursiolta käsitteellisen metaforan pariin. Jos tukeudumme Tayloriin ja Ricoeuriin, runollisten metaforien toimivuutta ei voi ongelmattomasti palauttaa sopivuuteen (*aptness*) kehollisten tai muidenkaan kokemustemme kanssa. Käsitteellisen metaforan teoria selittää tästä huolimatta hyvin sen, mikä tekee tietyistä metaforista erityisen poikkeavia: ne asettuvat vasten jo käytössä olevia käsitteellisiä metaforia. Sen sijaan Lakoffin ja Johnsonin teoria ei kykene antamaan mielekästä kriteeriä esteettisesti hyvälle tai huonolle käsitteelliselle metaforalle. Kehollisten mieltymysten tutkiminen riittänee johonkin asti, mutta se on ongelmallisella tavalla historiaton. Jos kehollinen kokemuksemme olisikin erotettavissa kielenkäytöstämme, emmekö olisi jo ajat sitten löytäneet kaikista osuvimpia käsitteellisiä metaforia? Kirjallisen kielenkäytön eräs perustarve näyttäisi olevan jatkuva tarve tulkita asioita uudestaan sekä jäsentää tai rakentaa asioita uusilla tavoilla.

Kuinka voisimme sitten lähestyä luonnontieteessä käytettyjä metaforia? Tieteessä hyvillä ja huonoilla metaforilla on selkeästi oltava omanlaisensa standardit. Ernan McMullin (1984, 30.) on artikkelissaan "A Case for Scientific Realism" luonnehtinut hyvää tieteellistä metaforaa, Thomas Kuhnin mukaillen, hedelmälliseksi (*fertile*).

Johnson antaa kirjassaan *The Body in the Mind* kiinnostavan tapausesimerkin, jossa hän tulkitsee tieteellistä löydöstä käsitteellisen metaforan muuttumisen kautta. Johnson kuvaa sitä miten Hans Selye kehitti nykyisin lääketieteessä käytössä olevan *stressin* käsitteen (Johnson 1987, 127–137). Selye muodosti stressin käsitteen tutkiessaan rottien sisäelinten reaktioita. Piikittämällä munasarjoista ja istukoista saatuja nesteitä rottiin hän löysi tiettyjä johdonmukaisia muutoksia sisäelimissä (Johnson 1987, 128.) Hänen alkuperäinen ajatuksensa oli, että hän oli löytänyt uudenlaisen sukupuolihormonin. Jatkotutkimus kuitenkin paljasti, että nämä reaktiot olivat riippumattomia siitä, mitä nesteitä käytettiin ja mihin kohtaan rottia piikitettiin (Johnson 1987, 129.)

Selyen mieleen palautui tästä vanha sisäelinlääketieteen kurssi, jossa sivuutettiin monia potilaiden oireita liian yleisinä. Lääketieteen ytimessä oli ajatus löytää oireille tiettyjä syitä. Erilaisten tautien aiheuttamat samankaltaiset oireet sen sijaan sivuutettiin. Selye kyseenalaisti tämän näkemyksen, ja kehitti ajatuksen "loukkaantumisen sinänsä aiheuttaman

reaktion syndroomasta" (*syndrome of response to injury as such*). (Johnson 1987, 129.) Kehittäessään näkemystään eteenpäin Selye otti käyttöön vielä tuntemattoman Walter B. Cannonin kehittämän *homeostaasin* käsitteen, jonka ajatuksena on organismin pyrkimys säilyttää tasapainonsa erilaisten ongelmien tai muutosten edessä (Johnson 1987, 131). Johnson näkee näiden tapahtumakulkujen takana käsitteellisen metaforan vaihdoksen. Hän kuvaa aikaisemmin lääketieteessä vallinneen mekanistisen näkemyksen selkeistä syistä ja oireista pohjaavan käsitteelliseen metaforaan KEHO ON KONE. Tällaisen metaforan alaisuuteen kuuluvat sellaiset esimerkiksi ajatukset siitä, että kehon pettämisessä on kyse kehon osien pettämisestä. (Johnson 1987, 130.) Johnsonin mukaan Selye ja stressiteoria vaativat käsitteellisen metaforan vaihtamista, uudeksi käsitteelliseksi metaforaksi tuli KEHO ON HOMEOSTAATTINEN ORGANISMI. Johnson pitää tätä käsitteellisen metaforan vaihdosta olennaisena Selyen tavalle tulkita oireet uudelleen (Johnson 1987, 131–133.)

Johnsonin tulkinta pohjaa nimenomaan siihen, että käsitteelliset metaforat ovat laajoja ilmaisujen ja jäsennostapojen joukkoja. Täten tieteen uudet metaforat eivät ole pelkästään yksittäisiä tapoja tulkita tiettyä ilmiötä tai entiteettejä uudelleen, esimerkiksi kuun varjoja vuorina, kuten Galileo teki. Ne tuovat mukanaan kokonaisen tulkintojen ja päätelmien joukon. Tämä sopii hyvin yhteen sen kanssa mitä Ernan McMullin kuvaa hedelmällisten metaforien kyvyille ehdottaa (*suggest*) uudenlaisia muutoksia tieteelliseen teoriaan erinäisten ongelmien ilmetessä. McMullinin eräs esimerkki on Alfred Wegenerin hypoteesi mantereiden ajalehtimisestä. Vaikka Wegener olikin mannerten muotojen selityksen suhteen väärässä, sillä itse mantereet eivät voi ajalehtia, hänen ehdottomansa metafora kelluvista mantereista johti McMullinin mukaan teoriaan mannerlaatoista. (McMullin 1984, 30-31.)

McMullin itse ei anna juuri minkäänlaista selitystä tälle hedelmällisten metaforien kyvyille ehdottaa uudenlaisia näkemyksiä. Lakoffin ja Johnsonin käsitteellinen metafora soveltuisi oivalliseksi selitykseksi tähän kysymykseen. Kiinnostavalla tavalla eräs McMullinille esitetty kritiikki on melko samankaltainen kuin Johnsonille ja Lakoffille esitetty kritiikki kokemuksen alueiden tai käsitteellisten metaforien rajautumisesta ylipäättänsä. Michael Bradie on kysynyt milloin tietyn muuttuvan teorian voidaan nähdä perustuvan samaan, milloin taas uuteen metaforaan (McMullin 1984, 32–33).

McMullin ei itse näe tätä kysymystä kovinkaan ongelmallisena: teorian rajautuvuus riippuu teorian määritelmästä, ja metafora on sama silloin kun se on ehdottanut muutoksia tietyn mallin sisällä heränneisiin anomalioihin. Kysymys on kuitenkin hankalampi kuin McMullin huomaakaan. Olennaisesti kysymys on samankaltainen kuin Kennedyn ja Vervaecken kritiikki

käsitteellistä metaforaa kohtaan: miten voimme tietää, että tiettyjen uusien ideoiden, lausejoukkojen tai muiden jäsennysten takana on ikään kuin sama implisiittinen rakenne (sama metafora) eikä esimerkiksi lukuisten erillisten tekijöiden tai ajatusten ketju.

McMullin esittää kuitenkin olennaisen määritelmän ja tarkennuksen tieteelliselle metaforalle ja sen hedelmällisyydelle verrattuna muihin metaforiin. McMullin (1984, 33) väittää nimittäin, että paras mahdollinen selitys tiettyjen tieteellisten teorioiden menestykselle on se, että niiden rakenne vastaa riittävän hyvin maailman oikeaa rakennetta. Tämä on McMullinin mukaan paras ja kenties ainoa selitys sille, miksi tietyt tieteen metaforat tai teoriat jäävät jäljelle erilaisten muutoksien jälkeen. (McMullin 1984, 34.)

McMullin pyrkii väistämään metafyyssisen realismin sudenkuopat toteamalla, että tieteelliset teoriat pyrkivät hedelmällisiin metaforiin eivät niinkään ”tosiin tarinoihin” (McMullin 1984, 34). Kiinnostavaa McMullinin väitteessä Lakoffin ja Johnsonin kannalta on se, että hän kykenee tarjoamaan tietynlaista realismia toimivien tieteellisten metaforien kriteeriksi. Samalla hän ei kuitenkaan väitä, että teorian ja todellisuuden vastaavuus olisi esimerkiksi kehollisesta toiminnasta irrallinen tai sen ylittävä asia (ks. McMullin, 28–30.)

Metaforan tieteellisen *hedelmällisyyden* selittää McMullinin mukaan parhaiten sen riittävän hyvä vastaavuus (*approximates sufficiently well*) maailman rakenteiden kanssa (McMullin 1984, 33). Kysymys ei ole siitä, että voisimme siirtyä jonkinlaiseen ”jumalan näkökulmaan” ja todeta tämän vastaavuuden ulkopuolelta, vaan *oletus* tästä vastaavuudesta on selitys tieteellisen metaforan menestykselle.

Palatkaamme kysymykseen siitä, mikä on tieteellisten ja runollisten metaforien keskeinen ero. Se voisi olla juurikin McMullinin ja toisaalta Taylorin kuvaamien seikkojen välistä eroa: tieteelliset metaforat pyrkivät jollakin tavalla vastaamaan todellisuuden rakenteita, siinä missä runollisuuden tai kirjallisuuden metaforat pyrkivät uudelleen tulkitsemaan ja luomaan uudenlaista todellisuutta. Niitä yhdistää sen sijaan se Lakoffin ja Johnsonin korostama seikka, että niiden on syytä poiketa käytössämme olevista käsitteellisistä metaforista riittävästi. Tieteen uusi hedelmällinen metafora ja runollisesti hyvä metafora asettuvat vallitsevia jäsennystapoja vastaan ja tuovat esiin niiden peittämiä näkökulmia. Ne eivät toisin sanoen ole täysin irrallisia aikaisemmista tavoistamme jäsentää todellisuutta, vaan toimivat niiden kautta.

Tieteenfilosofian kannalta tämä tarkoittaa sitä, että meidän pitäisi ajatella tieteellisten teorioiden ja metaforien olevan yhteydessä myös tieteen ulkopuoliseen tapaamme ajatella ja

jäsentää asioita. Nykyisen filosofisen keskustelun kannalta erityisen herkullinen esimerkki on Wienin piirin Otto Neurathin kannattama strukturalistinen tiedekäsitys, jonka tarkoituksena oli rajata tieteen kuvaus objektien "rakenteeseen" ja suodattaa pois niiden "olemus". Juha Manninen esittää seuraavan lainauksen Neurathilta kuvatakseen tätä suhtautumista:

"Tieteellisessä optiikassa ei esiinny mitään, mitä sokea ei voisi ymmärtää tai jatkaa edelleen. Sokealle ovat tuttuja "vieressä" ja "välissä", "suurempi" ja "pienempi", "yhtä paljon kuin", lyhyesti kaikki, mitä fysikaalisten väittämien rakenteeseen tarvitaan." (Manninen 2002, 99.)

Neurath kuvaa strukturalistista tieteenkäsitystä (käsitteellisellä) metaforalla, jonka voisi tiivistää muotoon TIETEEN KIELI ON SOKEAN KÄYTTÄMÄÄ KIELTÄ. Lakoffin ja Johnsonin näkemysten valossa on hyvä huomata, ettei Neurathin objektiivisuuteen pyrkivä kuvaus ole irrallinen meidän nykyisestä kokemuksestamme, vaan se nimenomaan tietoisesti asettuu arkisia jäsennostapojamme ja kielenkäyttöämme vastaan. Tässä korostuu myös aikaisemmin mainittu Deweyn jatkuvuuden periaate: tieteellinen ja abstrakti kielenkäyttö ei ole konkreettisesta kokemuksestamme erillistä, vaan siihen päädytään ikään kuin jättämällä tästä kokemuksesta jotakin pois. Mielenfilosofian kysymykset kokemusten laaduista (*kvalioista*) tai erinäiset fysikalismin kritiikit asettuvat kiinnostavalla tavalla uudenaan valoon, kun Wienin piirin edistämän tieteellisen maailmankuvan ja kielenkäytön eräänä selventävänä esimerkkinä tiedetään olleen sokean ihmisen tapa hahmottaa maailmaa.

5.3. Käsitteellinen metafora: kaksi kysymystä kontekstista

Tässä luvussa olen arvioinut Lakoffin ja Johnsonin käsitteellistä metaforateoriaa erilaisten filosofisten kysymysten valossa. Useat erilaisista filosofisista ongelmakohdista tai kysymyksistä, joita käsitteellisten metaforien teoria herättää, liittyvät tavalla tai toisella kysymykseen kontekstista. Tarkoitan tässä kysymystä kontekstista seuraavassa hyvin laajassa mielessä: kuinka voimme perustella merkityksen, totuuden, tiedon tai niitä muokkaavien rakenteiden pysyvyyksiä tai muutoksia niiden historiallisen tai kulttuurisen ympäristön muuttuessa?

Käsitteellisen metaforan kohdalla kysymykset kontekstista on jaettavissa karkeasti ottaen kahteen. Ensimmäinen kysymys liittyy yrityksiin perustella päättelyn pätevyys tai kielen loogiset rakenteet vetoamalla tietynlaiseen näkemykseen kielistä ja merkityksistä. Toinen kysymys liittyy käsitteellisen metaforan ulottamiseen esikielellisiin ja kognitiivisiin rakenteisiin. Aloittakaamme ensimmäisestä.

Kuten olemme huomanneet, käsitteelliset metaforat vaikuttavat Lakoffin ja Johnsonin mukaan, paitsi sanojen ja lauseiden merkityksiin, myös kokonaisten lausejoukkojen merkityksiin. Eikä tässä vielä kaikki: ne voivat väitetysti toimia jonkinlaisen päättelyn (*inference*) välineinä. (Lakoff ja Johnson 1981, 290–293.)

Vaatimus kielen merkitysteoriasta, joka on riippumaton kontekstista, jossa kieltä käytetään, korostuu käsittelemistäni metaforateorioista eniten Donald Davidsonilla (Davidson 1978, 202.) Davidson haluaa sulkea teoriastaan ajatuksen metaforisista merkityksistä pois kokonaisuudessaan. Davidsonin varaukset käyvät ilmi seuraavasta ”Truth and Meaning”:iin sisältyvästä lainauksesta:

”When we depart from idioms we can accommodate in a truth definition, we lapse into (or create) language for which we have no coherent semantical account – that is, no account at all of how such talk can be integrated into the language as a whole” (Davidson 1967, 32).

Davidsonin merkitysteorian eräs suuri, ja jossain määrin holistinen, ajatus on se, että kielen lauseilla on merkitys suhteessa tiettyyn kieleen. Hänen merkitysteoriaansa tarkoituksena on luoda mekanismi, joka antaa kielellisille ilmaisuille sellaiset merkitykset, jotka ovat erilaisin loogisin konnektiivein sovitettavissa yhteen muiden ilmaisujen kanssa. Täten Davidsonin merkitysteoria ei ikään kuin anna ainoastaan lauseiden merkityksiä, vaan se antaa myös niiden seuraukset loogisen totuuden kannalta (Davidson 1967, 26.) Tämän vuoksi käsitteellisen metaforan teoria ei ole sovitettavissa yhteen davidsonilaisen näkemyksen kanssa eikä etenkään ajatus siitä, että käsitteelliseen metaforaan voisi pohjata päättelyä.

Tässä Hintikan ja Sandun (1994) käsitys on selkeästi avarampi. Hylätessään ekstensionaalisen kielikäsityksen sekä ajatuksen universaalikielestä sallii mahdollisten maailmojen semantiikka ajatuksen lauseiden erilaisten merkitysten vertaamisesta keskenään. Kolmannessa luvussa tulinkin kuitenkin siihen tulokseen, että Hintikan ja Sandun jyrkkä vastustus kielellistä holismia kohtaan johtaa ongelmiin sen seikan kanssa, että käsitteelliset metaforat vaikuttavat kokonaisiin lauseiden joukkoihin sekä niiden merkityksiin. Sikäli, kun kieltä ajatellaan kalkyylinä ja kenties laajemminkin logiikkaa tapana systemaattisesti kuvata tiettyjä kielen ominaisuuksia (pikemminkin kuin niiden ehdottomana perustana), en näe täysin mahdollisena Engströmin (2001) ajatusta Hintikan ja Sandun metaforateorian laajentamiseksi kuvaamaan käsitteellisiä metaforia. Selvää on kuitenkin se, ettei tällaisen projektin toimivuutta voida tarkastella tämän laajuisen työn puitteissa.

Johnsonin ja Lakoffin vastaukseksi kysymykseen kielen, merkityksen ja päättelyn pohjasta jäävät yksinkertaisesti selostukset erilaisista kuvaskeemoista sekä päättelyn evolutiivisesta tai

pragmaattisesta pohjasta. Loogiset periaatteet ovat Johnsonin mukaan, pragmatistisessa hengessä, ajattelun tapoja (*habits of thought*), jotka ovat osoittautuneet hyödylliseksi tiettyjen tutkimusten (*inquiries*) kannalta (Johnson 2007, 106–107). Yleisenä selityksenä tällaiset kuvaukset ovat kiinnostavia, mutta tarkemmat rakenteelliset kuvaukset tekisivät väitteet käsitteellisten metaforien roolista päättelyn välineinä uskottavimmiksi. Lakoffin ja Johnsonin suurin todistusaineisto tällaisissa tapauksissa pohjaa kumulatiiviseen kielelliseen aineistoon, mutta kuten olemme huomanneet, tällaiset aineistot ovat falsifikaation kannalta ongelmallisia.

Ensimmäisen kontekstuaalisen kysymykset ongelmat eivät nähdäkseni ole lopullisen tyrmääviä. Ne yksinkertaisesti korostavat Engstrømin (2001) ehdotuksen mielekkyyttä: käsitteellisten metaforien looginen tarkastelu tai perusteleminen voisi olla monella tapaa hedelmällistä.

Toinen kysymys kontekstista liittyy käsitteellisen metaforan ulottamiseen esikielellisiin ja kognitiivisiin rakenteisiin. Lakoff ja Johnson pohjaavat monet käsitteellisiin metaforiin liittyvät rakenteelliset väitteensä evolutiiviseen ja naturalistiseen näkökulmaan. Käsitteellisten metaforien rakenteellinen yleismaailmallisuus selittyy Johnsonin mukaan ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksella sekä sillä, että ympäristö on evoluution myötä muokannut ihmiskehon tietynlaiseksi. (Johnson 2007, 276.) Tällä naturalistisella väitteellä on myös episteeminen rooli, koska se takaa ihmisten välille riittävän intersubjektiivisuuden (Johnson 2007, 277). Sillä on myös keskeinen rooli vastauksena ensimmäiseen kysymykseen kielellisestä kontekstista: pätevän päättelyn rakenteet pohjaavat Lakoffin ja Johnsonin mukaan evoluution ja toiminnan muokkaamiin kognitiivisiin rakenteisiin.

Mitä meidän tässä tapauksessa pitäisi sanoa kulttuurillisen kontekstin mukaan muuttuvista käsitteellisistä metaforista? Johnson nimenomaan painottaa sitä seikkaa, että ainakin jotkin käsitteellisistä metaforista liittyvät kulttuuriin ja muuttuvat sen myötä (Johnson 2007, 277–278). Hän ei kuitenkaan missään teoksessa syvenny tähän kysymykseen tai osoita kyseiselle ilmiölle mitään selvää mekanismia. Jos kielen rakenteelliset tekijät selitetään pääosin ihmisen fysiologisilla piirteillä tai deweyläisen pragmatismen hengessä yksilön kokemusten rakenteilla, tulee kielen sosiaalinen rakentuminen helposti laiminlyödyksi. Edellisessä alaluvussa esiin tullut Charles Taylorin kysymys kielen konstitutiivisesta, sen kuvaamia yksilöitä tai yhteisöjä muuttavasta, luonteesta on hyvä esimerkki sellaisesta seikasta joka tulee helposti laiminlyödyksi (ks. Taylor 1985, 270–273).

Kysymys keskeisten kielessä käytettävien metaforien historiallisesta muutoksesta tai erilaisuudesta kulttuurien välillä on asia, joka tulee jatkuvasti esiin erilaisissa yhteiskuntatieteiden teorioissa. Johnson yrittää vastata tähän kysymykseen laajentamalla sanan keho (*body*) merkitystä liittäen siihen myös sosiaalisen kehon (Johnson 2007, 277–278). Johnsonin kanta on diplomaattinen ja kompromissiin pyrkivä: biologinen ja evolutiivinen keho selittäisi osaltaan suhteellisen pysyvät rakenteet, estäen vaipumisen täydelliseen relativismiin, mutta toisaalta sosiaalinen keho (*social body*) selittäisi kulttuurisen muutoksen. Ongelmana on nimenomaan jälkimmäinen kysymys kulttuurisesta muutoksesta: selitys sosiaalisen kehon luonteesta jää kovin ohueksi, kun satojen sivujen mittaisissa teoksissa sitä käsitellään ohimennen vain muutamalla sivulla. Pysyvyyden selittäminen ei ole yhtä ongelmallista, sillä naturalistiset selitykset ihmisten suhteellisen pysyvistä fysiologisista ominaisuuksista ovat monellakin tapaa perusteltavissa.

Ongelmaksi muodostuu nimenomaan kysymys suhteellisen pysyvistä, yksilöt ylittävistä, mutta silti historiallisesti tai kulttuurillisesti vaihtuvista rakenteellisista muutoksista. Esimerkiksi useat antropologiset kenttätutkimukset osoittavat kulttuurisesti keskeisiin asioihin perustuvien metaforien olevan erittäin yleisiä. Clifford Geertz kuvaa klassikkoartikkelissaan "Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight" kukkotappelun symbolista keskeisyyttä balilaiselle kulttuurille. Eräs Geertzin huomio liittyy niiden kyläläisten kielenkäyttöön, joiden parissa hän tutkimustaan teki. Erilaisia ihmisiä ja heidän ominaisuuksiaan oli tapana kuvata erilaisina kukkoina (baliksi *Sabine*): pihä ihmistä pyrstöstä roikutettavana kukkona, mielistelevää henkilöä häkitetyksi kukoksi jne. (ks. Geertz 2005, 60–61). Samanlaiset käytännöt ovat antropologiassa hyvin yleisiä: Itä-Afrikan lehmiä paimentavat Nuerit käyttävät lehmiin liittyvää sanastoa erilaisten tilanteiden kuvaamiseen ja heimokulttuureissa esiintyvässä *totemismissa* yhteisön erilaiset ryhmät jakautuvat erilaisiksi eläimiksi (ks. esim. Evans-Pritchard 1940, Levi-Strauss 1963.)

Nämä ovat juurikin sellaisia ilmaisujen tai metaforien joukoissa esiintyviä kielenkäytön tapoja, jotka ovat jäsennettävissä käsitteellisiksi metaforiksi. Antropologiset huomiot eivät kuitenkaan tuota ylitsepääsemättömiä ongelmia Lakoffin tai Johnsonin teorialle: heidän mukaansa käsitteellinen metafora kulkee konkreettisesti abstraktiin, joten on Lakoffin ja Johnsonin näkemyksensä mukaista olettaa, että konkreettisen kasvuympäristön asioita käytettäisiin abstrakteimmista asioista puhuttaessa. Antropologian kannalta Lakoffin ja Johnsonin teorian etu on se, että metaforia ei määritellä pelkästään ei-kirjaimellisen kielenkäytön ominaisuudeksi. Esimerkiksi Charles Taylor on huomauttanut, että kielellisen merkitystason ankkuroiminen jonkinlaiseen kirjaimelliseen (*literal*) perustasoon tuottaa

kulttuurien tulkitsemisen näkökulmasta ongelmia, sillä käsitys siitä, mikä on ja ei ole kirjaimellista kielenkäyttöä (itse asiassa vielä tärkeämmin koko ajatus *kirjaimellisesta kielenkäytöstä*), vaihtelee kulttuurista toiseen (Taylor 1985, 283–285). Tämä johtaa pahimmillaan siihen, että tulkitsemme vieraiden kulttuurien ensisijaisia tai tavanomaisia ilmaisuja metaforisiksi. Tämä ei kuitenkaan muuta sitä seikkaa, että myös Lakoff ja Johnson asettavat käsitteellisille metaforille omanlaisensa perustason, joka heijastaa heidän ontologisia, pragmatismiin kallellaan olevia, oletuksiaan. Taylorin oma esimerkki tällaisista ongelmallisista painotuksista on marxilainen antropologia, jossa asioiden symbolista ensisijaisuutta tulkitaan usein resurssien tai yhteiskunnan tuotantosuhteiden uusintamisen näkökulmasta (Taylor 1985, 288). Taylor kritisoi kokonaisuudessaan ajatusta siitä, että olisi olemassa jokin neutraali tai ensisijainen kielellisten ilmaisujen taso, johon muu kielenkäyttö voitaisiin palauttaa (Taylor 1985, 287–288).

Kulttuurisen kontekstin ja käsitteellisen metaforan välinen suhde liittyy myös kysymykseen historiallisista muutoksista. Thomas Kuhnin *paradigma* ja Michael Foucault'n *epistemeiset kaudet* ovat molemmat yrityksiä jäsentää erilaisten historiallisten aikakausien ajattelua, ja myös aikakaudelle tyypillisen kielenkäytön ja keskeisten metaforien muutoksia (ks. Kuhn 1962, 43–51; Foucault 1994, ix–xiv). Koska biologisesta ja evolutiivisesta näkökulmasta kehomme on pysynyt melko samanlaisena näiden muutoksien lävitse, täytyy kulttuuristen metaforien rakenteellisilla muutoksilla olla jokin muu pohja. Lakoff ja Johnson eivät kehitä käsitteellisen metaforan teoriaansa tähän suuntaan, mutta nähdäkseni tämä olisi toinen hedelmällinen suunta johon heidän näkemyksiään voisi viedä. Tämä vaatisi jonkinlaista näkemystä siitä, kuinka kulttuuri vaikuttaa erilaisiin skeemoihin, ja ylipäättänsä ajatusta kulttuurin muokkaamista rakenteellisista tekijöistä käsitteellisten metaforien taustalla. Nämä kysymykset ovat liian laajoja käsiteltäväksi tässä pro gradu -tutkielmassa.

Kontekstiin liittyvät kysymykset paljastuvat eräiksi saumakohtiksi Lakoffin ja Johnsonin käsitteellisen metaforan teoriassa. Ne osoittavat ongelmia heidän näkemyksessään mutta herättävät myös lisäkysymyksiä siitä, mihin suuntaan teorian tarkastelua tulisi viedä. Se ei ole kuitenkaan minun tehtäväni. Tämän pro gradun rajauksen puitteissa onkin syytä siirtyä yhteenvetoon.

6. Lopuksi

Olen työssäni esitellyt ja arvioinut sekä vertaillut muihin näkemyksiin Lakoffin ja Johnsonin teoriaa käsitteellisestä metaforasta. Olen selvittänyt mistä käsitteellisissä metaforissa on kysymys ja mitkä ovat Lakoffin ja Johnsonin teorian vahvuudet sekä heikkoudet. Työssäni en ole pelkästään referoinut Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiä vaan koetellyt ja kritisoinut niitä.

Lakoffin ja Johnsonin teorian vahvuuksiin kuuluu sen kyky ratkaista eräitä muihin metaforateorioihin sisältyviä ongelmia: se antaa mahdollisuuden selittää metaforan aktiivista ja luovaa puolta sekä pyrkii selittämään metaforien rakennetta seikkaperäisesti eikä sorru niihin ongelmiin joita sisältyy näkemyksiin joissa metaforaa yritetään palauttaa erilaisiin näkemyksiin samankaltaisuudesta. Käsitteellisen metaforan teoriaan sisältyy selkeitä empiirisiä ongelmia. Kennedyn ja Vervaecken esiintuomat ongelmat kielellisen aineiston falsifioimisessa ovat todellisia. Esitin tämän ongelman ratkaisuksi vaatimattomuuden lisäämistä käsitteellisen metaforan teoriaan. Kaikkia käsitteellisiä metaforia tulisi tarkastella erillisinä hypoteeseinä, jotta niiden puolesta tai niitä vastaan voidaan esittää falsifioitavissa olevaa poikkitieteellistä aineistoa.

Eräs hurjimmista Lakoffin ja Johnsonin väitteistä on väite käsitteellisten metaforien toimimisesta päättelyn pohjana. Lakoffin ja Johnsonin pyrkimyksenä on tarjota omanlaisensa kognitiivinen selitys päättelylle, ja täten myös riittävä perustelu luopua perinteisistä semantiikkaan tai logiikkaan pohjaavista selityksistä päättelylle. Davidsonin, Searlen ja Hintikan ja Sandun näkemyksien puolesta puhuu niiden tarjoama mahdollisuus palauttaa metafora tavalla tai toisella semanttiseen merkitysteoriaan, joka on varsin oivallinen kieleen sisältyvän kompositionaalisuuden ja päättelyn selittämiseksi. Tämän tilalle Lakoff ja Johnson tarjoavat kognitiivista ja naturalistista teoriaa kielestä, jonka tukena toimivat monet empiiriset havainnot käsitteisiin sisältyvästä rakenteesta sekä kasvupsykologisista tekijöistä päättelyn taustalla. Kummassakin lähestymistavassa on puolensa.

Kognitiivisen lähestymistavan, ja siten käsitteellisen metaforan lähestymistavan, eduksi paljastuu nähdäkseni se, että se kykenee paremmin selittämään kielen ja kognitiivisten rakenteiden aktiivisen ja jäsentävän roolin. Tämä toimii varmempana pohjana kysymyksille metaforan luovuudesta: kun kieli ja sen taustalla olevat rakenteet voivat aktiivisesti luoda, paljastaa ja peittää uusia asioita, sopii se paremmin yhteen luovien ja oivaltavien ilmiöiden selittämiseen. Lakoff ja Johnson eivät kuitenkaan aina vie näitä luovia periaatteita riittävän pitkälle. Totesin metaforien luovuutta käsittelevässä luvussa, että puheet käsitteellisen metaforan vastaavuudesta tai osuvuudesta kokemuksemme kanssa jäävät epämääräisiksi silloin

kun ne itse ovat kokemuksia jäsentäviä rakenteita. Paremman selityksen metaforien osuvuudelle antavat nähdäkseni toisaalta McMullinin realistinen esitys metaforien ja maailman rakenteiden vastaavuudesta hedelmällisten tieteellisten metaforien kohdalla ja toisaalta Charles Taylorin ajatus kielestä *konstitutiivisena* asioita ja jopa omakuvaamme muuttavana asiana. Lakoffin ja Johnsonin tukeutuminen naturalistisiin ja evolutiivisiin selityksiin antaa sen sijaan hyvän perustelun käsitteellisten metaforien taustalla toimivien rakenteiden pitempiaikaiselle pysyvyydelle ja intersubjektiiviselle (ihmisten väliselle) vastaavuudelle. Nämä saumakohdat summautuivat erittäin kattavasti kysymykseen kontekstista. Kysymykset kielellisestä ja kulttuurisesta kontekstista muodostavatkin työni filosofisen loppupisteen.

Johdannossa totesin, että marginaaliin jää valtava kysymys kielen ja ajattelun suhteesta. Kennedyn ja Vervaeken tavoin voidaan todeta, että käsitteelliset metaforat eivät näyttäisi ohjaavan ajatteluamme, voimmehan valita mieleisemme metaforisen kehysten tilanteen mukaan. Toisaalta Lakoffin ja Johnsonin kognitiivisen näkemyksen mukaan ajattelumme taustalla on melko pysyviä rakenteita, jotka jäsentävät ajatteluamme ja joita hyödynnämme käsitteellisissä metaforissa jäsentääksemme ajatteluamme edelleen. Kuitenkin juuri kysymys kulttuurin myötä vaihtuvista käsitteellisistä metaforista jäi avoimeksi. Voisimme todeta Taylorin tapaan, että käytämme kieltä myös konstitutiivisesti kuvaamaan itseämme, ympäristöämme ja täten myös vaihtamaan identiteettejämme. Käytämmekö kieltä vai käyttääkö kieli meitä? Valitsemmeko itse ne käsitteelliset metaforat joilla asioita kuvaamme vai kasvatetaanko meidät niihin? Ja jos olemme itse osittain näiden metaforien konstituioimia, niin kuka oikeastaan valitsee? Suuret kysymykset eivät mahdu rajauksiin vaan jäävät avoimiksi. Työni lähti käyntiin lainauksella Hegelin *Hengen fenomenologiasta* ja kenties on syytä antaa sananen tuolle filosofian historian suurelle haamulle ja hämäräveikolle myös lopuksi:

”Nuppu katoaa kasvin puhjetessa kukkaan. Voisi sanoa kasvin kumoavan nupun. Samalla tavoin, hedelmä, ilmaantuessaan, osoittaa kukinnan kasvin vääräksi ilmentymäksi ja nyt totuudeksi osoittautuukin hedelmä. [...] Kuitenkin samanaikaisesti, ne kuuluvat luonnollisesti yhteen, sellaisella tavalla, jossa ne eivät osoittaudu ainoastaan ristiriidattomiksi, vaan jossa jokainen osa on kokonaisuuden kannalta välttämätön[.]” (Hegel 1977, 2. *Käännös omani*.)

Lähteet:

Allbritton, D. (1992): *The Use of Metaphor to Structure Text Representations: Evidence for Metaphor-Based Schemas*. Ph.D. dissertation. Yale University.

Austin, J.L. (1962): *How To Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.

Aristoteles (1997): *Retoriikka; Runousoppi*. (Rhetorica; Poetica). Teokset 9. Classica-sarja. Suomentaneet Paavo Hohti, Päivi Myllykoski (*Retoriikka*); Paavo Hohti (*Runousoppi*). Selitykset laatinut Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.

Aristoteles (2012): *Aristoteleen Runousoppi – Opas edistyneille ja aloittelijoille*. Suomentaneet Kalle ja Tua Korhonen. Helsinki: Teos.

Bargh, John ja Idit, Shalev (2011): "The Substitutability of Physical and Social Warmth in Daily Life". *Emotion*. (käytetty digitaalista versiota: URL: http://www.yale.edu/acmelab/articles/Bargh_Shalev_Emotion.pdf. Tarkistettu 9.1.2013.)

Black, Max (1955): "Metaphor". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 63–82.

Black, Max (1962): *Models and Metaphors*. New York: Ithaca.

Carnap, Rudolf (1959[1931]): "The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language". Kääntänyt Arthur Pap. Teoksessa Ayer, A. J. (toim.): *Logical Positivism*, 1959, New York: The Free Press, s. 60–81. Alkuperäinen artikkeli "Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache".

Carroll, Joseph (1999): "The Deep Structure of Literary Representations." *Evolution and Human Behaviour* 20, s. 159–173. New York: Elsevier Science.

Davidson, Donald (1978): "What Metaphors Mean". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 200–220.

Davidson, Donald (1967): "Truth and Meaning". Teoksessa Davidson, Donald (toim.): *Inquiries into Truth and Interpretation*. 1984, Oxford: Clarendon Press, s. 17–36.

Davidson, Donald (1968): "On Saying That". Teoksessa Davidson, Donald (toim.): *Inquiries into Truth and Interpretation*. 1984, Oxford: Clarendon Press, 93–108.

Engström, Anders (2001): "Hintikka and Sandu on Metaphor". *Philosophia*. Volume 28. Issue 1–4, Springer, s. 391–401.

Evans-Pritchard, E.E. (1940): *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Clarendon Press.

Foucault, Michel (1986[1966]): *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*. Kääntänyt: Alan Sheridan. London: Routledge. Alkuperäisteos *Les mots et les choses*.

Geertz, Clifford (2005[1972]): "Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight". *Daedalus*, Spring 2005, Academic Research Library, s. 56–86.

Gentner Debre ja Gentner Donald (1983): "Flowing Water or Teeming Crowds: Mental Models of Electricity". Debre Gentner ja Albert Stevens (toim.): *Mental Models*. Hillsdale New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Grice, Paul (1975): "Logic and Conversation". P. Cole and J. Morgan (toim.): *Syntax and Semantics*, vol.3. Academic Press.

Hegel, G.W.F. (1977[1807]): *Phenomenology of Spirit*. Kääntänyt A. V. Miller. Oxford: Oxford University Press. Alkuperäisteos *Phänomenologie des Geistes*

Heinonen, Timo (2012): "Liite: Metafora". Teoksessa *Aristoteleen Runousoppi – Opas edistyneille ja aloittelijoille*. Helsinki: Teos, s. 423–428.

Hills, David (2011): "Metaphor". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (käytetty digitaalista versiota URL: (<http://plato.stanford.edu/entries/metaphor/>). Tarkistettu 9.1.2013.)

Hintikka, Jaakko (1982): *Kieli ja Mieli: Katsauksia kielifilosofiaan ja merkityksen teoriaan*. Helsinki: Otava.

Hintikka, Jaakko ja Sandu, Gabriel (1994): "Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meaning." Teoksessa Hintikka, Jaakko (toim.): *Aspects of Metaphor*. Synthese Library, London: Kluwer Academic Publishers., s. 151–187.

Hobbes, Thomas (1834): *The Leviathan. The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*. Toimittanut Sir William Molesworth. London: John Bohn.

Johnson, Christopher (1997): "Metaphor vs. Conflation in the Acquisition of Polysemy: The Case of SEE". *Cultural, Typological and Psychological issues*. Sarjassa Hiraga, M.K., Sinha, C. ja Wilcox, S. (toim.): *Current Issues in Linguistic Theory*, Amsterdam: John Benjamins.

Johnson, Mark (1981): "Introduction". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 3–47.

Johnson, Mark (1987): *The Body in The Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, Mark (2007): *The Meaning of the Body*. London: The University of Chicago Press.

Kannisto, Toni: "Kant: Puhtaan Järjen Kritiikki. (Kritik der reinen Vernunft)" Internet ensyklopediassa: Syrjämäki, Sami, Kannisto, Toni & Järvilehto, Lauri (toim.): *Logos-ensyklopedia*. Eurooppalaisen filosofian seura ry. (käytetty digitaalista versiota URL: <http://filosofia.fi/node/2424>. Tarkistettu 9.1.2013.)

Kant, Immanuel (1998[1781/1787]): *Critique of Pure Reason*. Kääntäneet Paul Guyer ja Allen W. Wood. New York: Cambridge University Press. Alkuperäisteos *Kritik der reinen Vernunft*.

Kant, Immanuel (1987[1790]): *Critique of Judgment*. Kääntänyt Werner S. Pluhar. Indianapolis: Hackett Publishing Company. Alkuperäisteos *Kritik der Urteilskraft*

Lakoff, George (1997[1990]): *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University Of Chicago Press

Lakoff G. ja Johnson M. (2003[1980]): *Metaphors We Live By*. Painos sisältää jälkipuheen vuodelta 2003. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff G ja Johnson M. (1981): "Conceptual Metaphor in Everyday Language". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 286–325.

Lakoff G. ja Johnson M. (1999): *Philosophy In The Flesh: The Embodied Mind and its Challenge To Western Thought*. New York: Basic Books.

Lévi-Strauss, Claude (1963[1962]): *Totemism*. Kääntänyt Rodney Needham. Boston: Beacon Press. Alkuperäisteos *Le Totémisme aujourd'hui*.

Locke, John (1959): *Essay Concerning Human Understanding*. A. C. Fraser (toim.). New York: Dover.

Manninen, Juha (2002): "Uuden filosofisen liikkeen ja sen manifestin synty". Teoksessa Niiniluoto, Ilkka ja Koskinen, Heikki J. (toim.): *Wienin Piiri*. Helsinki: Gaudeamus, s. 27–128.

McMullin, Ernan (1984): "A Case for Scientific Realism,". Teoksessa Leplin, Jarret (toim.): *Scientific Realism*. Berkeley: University of California Press, s. 8–40.

McNeill, David (1992): *Hand and Mind: What Gestures Reveal About Thought*. Chicago: University of Chicago Press.

Nietzsche, Friedrich (2004): "Totuudesta ja valheesta moraalien ulkopuolisessa mielessä". Kääntäneet Anna-Maria Mäntynen ja Henrik Rydenfelt. Niin & Näin 4/2004. Tampere: Eurooppalaisen Filosofian Seura, s. 81–87. Alkuperäiskirjoitus "Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne".

Ogden, C.K. ja Richards I. A. (1946[1923]): *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt, Brace, and Co.

Piaget, Jean (1968): *Genetic Epistemology*. New York: Columbia University Press. (käytetty digitaalinen versio URL:
<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/piaget.htm>. Tarkistettu 9.1.2013.)

Pietarinen, Ahti-Veikko (2011): "An Iconic Logic of Metaphors". Helsingin Yliopisto. (käytetty digitaalinen versio URL:
<http://www.helsinki.fi/~pietarin/publications/Iconic%20Logic%20of%20Metaphors-Pietarinen.pdf> Tarkistettu 9.1.2013.)

Platon (1999): *Valtio*. Teoksessa *Teokset 4*. Kääntänyt Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.

Popper, Karl (1963): *Conjectures and Refutations*. London: Butler and Turner Limited.

Ricoeur, Paul (1970[1965]): *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. Kääntänyt Denis Savage. New Haven ja London: Yale University Press. Alkuperäisteos *De l'interprétation. Essai sur Sigmund Freud*.

Ricoeur, Paul (1974): *The Conflict of Interpretation: Essays in Hermeneutics*. Don Ihde (toim.) Evanston: Northwestern University Press.

Richards. I.A. (1936): "The Philosophy of Rhetoric, Lecture V". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 48–62.

Rousseau, Jean-Jacques (1966): "Essay on the Origin of Languages". Kääntänyt John H. Moran. Teoksessa Moran, John H. (toim.): *On the Origin of Languages*. New York: Frederick Ungar.

Rosch, Eleanor ja Carolyn B. Melvis (1975): "Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories". *Cognitive Psychology* 7, Academic Press, s. 573–605.

Searle, John (1979): "Metaphor". Teoksessa Johnson, Mark (toim.): *Philosophical Perspectives on Metaphor*. 1981, Minnesota: University of Minnesota Press, s. 248–285.

Sintonen, Matti (1998): *Biologian filosofian näkökulmia*. Kokoelma Matti Sintonen (toim.). Tampere: Gaudeamus.

Sweetser, Eve (1990): *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, Charles (1985): "Theories of Meaning". Teoksessa Taylor, Charles (toim.): *Philosophical Papers I: Human Agency and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 248–292.

Taylor, Charles (1985): "What is Involved in a Genetic Psychology?". Teoksessa Taylor, Charles (toim.): *Philosophical Papers I: Human Agency and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 139–163.

Vervaeke J. ja Kennedy J. (1996): "Metaphors in Language and Thought: Falsification and Multiple Meanings". *Metaphor and Symbolic Activity*, 11(4), Lawrence Erlbaum Associates, Inc, s. 273–284.

Wittgenstein, Ludwig (1999[1953]): *Filosofisia tutkimuksia*. Kääntänyt Heikki Nyman. Helsinki: WSOY. Alkuperäisteos *Philosophische Untersuchungen*.

Woodward, Ashley (2011): *Understanding Nietzscheanism*. London: Acumen Publishing.